

**KENT İÇİ ULAŞIMDA KADIN EMEĞİ: TOPLUMSAL CİNSİYET
ROLLERİ EKSENİNDE OTOBÜS ŞOFÖRÜ KADINLAR**

Aybüke KÜRKÇÜ

**Kasım 2021
DENİZLİ**

**KENT İÇİ ULAŞIMDA KADIN EMEĞİ: TOPLUMSAL CİNSİYET
ROLLERİ EKSENİNDE OTOBÜS ŞOFÖRÜ KADINLAR**

Pamukkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Programı

Aybüke KÜRKCÜ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ashcan KALFA TOPATEŞ

Kasım 2021

DENİZLİ

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza

Aybüke KÜRKÇÜ

ÖN SÖZ

Tez çalışmamı yaparken ve öncesinde her zaman yanımda olan ve desteklerini hiç esirgemeyen aileme sonsuz teşekkür ederim. Ancak en büyük teşekkürüm tez çalışmamın konusunu belirlememde, mesleği ve güçlü duruşuyla bana ilham olan sevgili annem Döndü Kürkcü'yedir.

Bununla birlikte tez yazmak gibi zor ve destek gerektiren bir süreçte desteğini esirgemeyen, inancımı kaybettiğim noktalardan beni yüreklendiren, bilgi birikimiyle tezimin bugünkü halini almasını sağlayan danışman hocam Aslıcan Kalfa – Topateş'e, tez savunma jürimde yer alan Hakan Topateş'e ve Orkun Saip Durmaz'a sonsuz teşekkür ederim.

ÖZET

KENT İÇİ ULAŞIMDA KADIN EMEĞİ: TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ EKSENİNDE OTOBÜS ŞOFÖRÜ KADINLAR

KÜRKCÜ, Aybüke

Yüksek Lisans Tezi

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ABD

Tez Yöneticisi: Dr. Öğr. Üyesi Aslıcan KALFA TOPATEŞ

Kasım 2021, V + 90 sayfa

Geleneksel toplum yapısından ve toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklı olarak belirli meslekler kadınlar için uygun kabul edilirken bazı meslekler erkek işi olarak atfedilmektedir. Bu bağlamda otobüs şoförlüğü erkek işi olarak kabul edilen bir meslek olmakla birlikte bu işi yapan kadınlar toplum tarafından farklı karşılanabilmektedir. Yapılan araştırma, erkek işi olarak atfedilen otobüs şoförlüğü mesleğini yapan kadınların mesleğe giriş ve mesleği yapma süreçlerinde karşılaştıkları sorunlara ve toplum tarafından aldıkları tepkilere toplumsal cinsiyet rolleri perspektifinden bakmak amacı ile hazırlanmıştır. Aynı zamanda hazırlanan tez çalışması yaşanan sorunlara hem ışık tutmak hem de nedenlerini anlayabilmek adına nitel araştırma yönteminin feminist yaklaşımını kullanılarak yapılmıştır. Araştırma kapsamında Adana Büyükşehir Belediyesinde otobüs şoförü olarak çalışan 15 kadın ile görüşülmüştür. Elde edilen veriler sonucunda erkek işi olarak atfedilen bir işi yapıyor olmanın kadınlar açısından bir damgalama sürecine neden olduğu görülmüştür. Şoförlük mesleğini yapıyor olmanın çeşitli fiziksel ve psikolojik rahatsızlıklara sebep olduğu tespit edilmiştir. Bu sorunlarla birlikte çalışan bir kadının toplumsal cinsiyet rolleri gereği çifte yüke maruz kaldığı araştırmanın bulguları arasında yer almaktadır. Ancak sonuç olarak tüm zorluklara rağmen şoför kadınların mesleklerinden ve çalışıyor olmaktan memnun olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda araştırma kapsamında, fırsat eşitliği sağlandığı sürece kadınların hemen her meslekte başarılı olabileceği çıkarımını yapmak mümkündür.

Anahtar Sözcükler: Toplumsal cinsiyet rolleri, kadın emeği, kent içi ulaşım, otobüs şoförü kadınlar

ABSTRACT

WOMEN'S WORK IN URBAN TRANSPORT: BUS DRIVER WOMEN ON THE AXIS OF GENDER ROLES

KÜRKÇÜ, Aybüke

Master Thesis

Department of Labour Economics and Industrial Relations

Adviser of Thesis: Assistant Professor Aslıcan KALFA TOPATES

November 2021, V + 90 pages

Traditional social structure and gender roles are considered suitable for women, as some occupations are attributed to as men's work. While bus driving is considered a man's job, women who do it can be treated differently by society. The research was prepared to look at the problems faced by women who were involved in the job of bus driver, as well as the responses they received by society from a perspective on gender roles. The thesis study was conducted using the feminist approach of qualitative research to provide both light and understanding of the causes of the problems experienced. The research discussed 15 women who worked as bus drivers in Adana Metropolitan Municipality. The data obtained showed that being doing a job that was attributed to as a man's work has led to a process of imprinter for women. It has been determined that being in the driving profession causes various physical and psychological disorders. The findings of a study where a woman working with these issues is subjected to double-load due to gender roles. However, despite all the difficulties, the driver was found to be happy with the women's profession and working. It is also possible to deduct that women can succeed in almost any profession if equal opportunities are provided within the scope of the research.

Key words: Gender roles, women's labor, urban transportation, bus driver women

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL TARTIŞMA

1.1. Kavramsal Çerçeve	4
1.1.1. Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet ve Patriyarka	4
1.1.2. Rol ve Toplumsal Cinsiyet Rollerini	8
1.1.3. Kamusal Alan, Özel Alan ve Kadın Emeği.....	13
1.2. Kadın Emeğinin Tarihsel Gelişimi.....	18
1.2.1. Dünya’da Kadın Emeğinin Tarihsel Gelişimi	18
1.2.1.1. İlkel Topluluklarda Kadın Emeği.....	19
1.2.1.2. Köleci Toplumlarda Kadın Emeği	20
1.2.1.3. Feodal Toplumlarda Kadın Emeği	22
1.2.1.4. Sanayi Kapitalizmi Döneminde Kadın Emeği	23
1.2.1.5. Küreselleşme ve Yeni Kapitalizm Çağında Kadın Emeği	27
1.2.2. Türkiye’de Kadın Emeğinin Tarihsel Gelişimi	33
1.2.2.1. Türkiye’de Kadın Hareketinin Tarihsel Gelişimi.....	33
1.2.2.2. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Türkiye’de Kadın Emeği	35
1.2.2.3. Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Kadın Emeği.....	37
1.2.2.4. 1950 ve 1980 Yılları Arasında Türkiye’de Kadın Emeği	38
1.2.2.5. 1980 Sonrası Dönemde Türkiye’de Kadın Emeği	40
1.3. Ulaşım ve Kentiçi Ulaşım Hizmeti	44
1.3.1. Ulaşım, Ulaştırma ve Kentiçi Ulaşım.....	44
1.3.2. Türkiye’de Kent İçi Ulaşımın Tarihesi.....	47

İKİNCİ BÖLÜM

ALAN ARAŞTIRMASI

2.1. Araştırmanın Amacı ve Konusu.....	50
2.2. Araştırmanın Önemi ve Kısıtlılıkları	51
2.3. Araştırmanın Yöntemi.....	51
2.4. Araştırmanın Örneklemi ve Veri Toplama Teknikleri.....	52
2.5. Araştırmanın Bulguları.....	53
2.5.1. Sosyo-demografik Bulgular	53
2.5.2. Kadınların Otobüs Şoförlüğü Mesleğini Seçme Sebepleri ve Mesleğe Giriş Süreçleri.....	54
2.5.3. Şoförlük Mesleğinin Seçimine Dair Çevre, Aile ve Eşten Gelen Tepkiler	58
2.5.4. Çalışma Koşulları ve Mesleki Zorluklar	62
2.5.5. Şoförlük Mesleğinin Getirdiği Psikolojik ve Fiziksel Rahatsızlıklar.....	67
2.5.6. Çalışma Hayatında Evli ve Bekâr Kadın Olmanın Farkları	69
2.5.7. Otobüs Şoförlüğü Mesleğinin Kadın ve Erkek Cinsiyeti Üzerinden Değerlendirilmesi	72
SONUÇ	76
KAYNAKÇA	79
EK: GÖRÜŞME SORULARI.....	88
ÖZGEÇMİŞ	90

GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet; kültürel değerlerin etkisiyle üretilen ve toplumsal yapıda kadınların ikincil konuma yerleştirilmesine neden olan bir kavramdır. Kadınlar ve erkekleri eril ve dişil olarak kodlayan bu kavram, eril değerleri yücelterek patriyarkal bir toplum yapısının egemen olmasına neden olmaktadır. Toplumsal cinsiyet ve patriyarkal toplum yapısı sonucunda ise ortaya toplumsal cinsiyet rolleri çıkmaktadır. Rol kavramını bir durum veya olay karşısında kişilerin üstlendikleri görevler olarak tanımlamak mümkündür. Ancak toplumsal cinsiyet rolleri bu kadar yüzeysel açıklanabilecek bir kavram değildir. Toplumsal cinsiyet rolleri, kişilere biyolojik cinsiyetlerinin erkek veya kadın olması sonucunda toplum tarafından yüklenen anlamlar ve görevleri ifade etmektedir. Bununla birlikte toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyet rolleri sonucunda cinsler arası bir mekân ayrışması da ortaya çıkmaktadır. Ev ve ev işlerini içeren, daha kapalı ve toplumdaki uzak kabul edilebilecek alanlar özel alan olarak tanımlanırken; eğitim, siyaset, askeriye, ekonomiyi içeren alanlar kamusal alanlar sayılmaktadır. Bu mekân ayrışmasında kadınlar özel alana erkekler ise kamusal alana ait kabul edilmektedir. Bu sosyal gerçeklik elbette kadın emeğini doğrudan etkilemektedir. Anaerki dönemde kadınlar ve erkekler yaşamak adına gerekli olan faaliyetleri birlikte yürütmekte ve herhangi bir cinsin diğeri üzerinde üstünlüğü bulunmamaktadır. Devletin oluşumu, çeşitli üretim araçlarının icadı, özel mülkiyetin ortaya çıkması sonucunda toplumda bazı insanlar köle olurken bazıları efendi olmuştur. Bu bağlamda kadını köleleşen ilk varlık olarak kabul etmek mümkündür. Sanayi devrimi sonrasında işçi olan kadınlar emek sömürsünün farklı biçimlerine maruz kalmıştır. Yaşanan değişim ve dönüşümler Türkiye'yi de etkilemektedir. Türkiye'de kadın emeğinin tarihsel süreci, kadın emeğini belirli sektörlerle sınırlı tutmak üzerinden temellenmektedir. Düşük teknoloji gerektiren imalat sanayi kadınların en çok istihdam edildikleri alanlar olurken yüksek teknoloji, bilgi ve eğitim gerektiren alanlar daha çok erkek egemendir. Bununla birlikte belirli meslekler de cinsiyet olgusu üzerinden temellenmektedir. Yapılan araştırmanın konusuyla bağlantılı olarak otobüs şoförlüğü mesleğini örnek vermek mümkündür. Kadın otobüs şoförleri az rastlanan ve üzerine sınırlı çalışmalar gerçekleştirilen bir alandır.

Bu araştırma, toplumsal cinsiyet rollerinin, patriyarkal toplum yapısıyla eklemlenerek kadın emeğini nasıl etkilediğini, kadın emeğinin dünyada ve Türkiye'de

hangi aşamalardan geçtiğini temel kavramlar ve tarihsel düzlem üzerinden değerlendirmeyi hedeflemektedir. Çalışmanın temel iddiası erkek işi olarak atfedilen bir işi yapmanın kadınlar açısından çeşitli zorlukları barındırmasında en büyük etkenin geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri olduğudur. Bununla birlikte çalışmanın bir diğer iddiası ise pozitif ayrımcılık ilkeleri uygulandığı ve fırsat eşitliği sağlandığı takdirde kadınların toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklanan zorlukları aşarak mesleği başarıyla icra edebileceğidir. Yapılan araştırma bu temel iddialara yanıt aramak amacıyla iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım kuramsal tartışmaya dair bilgileri içermektedir. İlk kısmın ilk bölümünde toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsiyet rolleri, patriyarka, kamusal alan, özel alan gibi temel kavramlar yer almaktadır. İkinci bölümde dünyada kadın emeğinin tarihsel gelişimi ve nelerden etkilendiği incelenirken üçüncü bölümde Türkiye’de kadın emeğinin gelişim ve değişim süreci ele alınmaktadır. Dördüncü bölümde ise hizmetler sektörünün bir parçası olan ulaşım sektörüne dair temel bilgilere ve Türkiye’de kent içi ulaşım sektörünün tarihçesine yer verilmektedir. Çalışmanın ikinci kısmını alan araştırması oluşturmaktadır. Kent içi ulaşımında kadının emeğinin varlığına dair veriler bu bölümde incelenmektedir. Alan araştırmasından elde edilen veriler çeşitli bağlamlarda ele alınmıştır. İlk olarak kadın otobüs şoförlerinin sosyodemografik verilerine yer verilmiştir. Ardından kadın otobüs şoförlerinin mesleğe giriş süreçleri ve mesleği seçme sebepleri üzerinde durulmuştur. Alan araştırmasından elde edilen verilerin sonucunda mesleğe giriş süreçlerinin ve mesleği seçme sebeplerinin çeşitlilik gösterdiği görülmüştür. Aynı zamanda kadın şoförlerin mesleğe giriş süreçleri işverenler açısından da analiz edilmiştir. Görüşmeler sonucunda kadın şoförler ve işverenler açısından süreç çeşitli literatür bilgilerinden de faydalanılarak analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında çalışma koşulları; ücret, çalışma saatleri, sendikalaşmaya dair veriler ile birlikte değerlendirilmiştir. Çalışma yaşamından kaynaklanan fiziksel ve psikolojik rahatsızlıklar otobüs şoförlüğü mesleği özelinde irdelenmiştir. Çalışma yaşamında karşılaşılan zorluklar cinsiyet temelinde ve çalışma yaşamında evli ve bekar kadın olmanın farkları üzerinden ele alınarak analiz edilmiştir. Son olarak ise katılımcılara yöneltilen otobüs şoförlüğü mesleğini erkeklerin mi yoksa kadınların mı daha iyi yaptığı sorusunun cevaplarına yer verilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında ise kuramsal tartışmaya ait bilgiler ile alan araştırmasına dair veriler sentezlenmiştir. Bulgular, toplumsal cinsiyet rollerini yıkmak adına pozitif ayrımcılık ilkesinin uygulanmasının ve fırsat eşitliği sağlamanın kadınlar açısından önemine dikkat çekmektedir. Bununla birlikte sonuç

bölümünde kadın emeğinin daha iyi noktalarda olabilmesi ve toplumsal cinsiyet rollerinin ortadan kaldırılabilmesi adına çeşitli öneriler yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL TARTIŞMA

1.1. Kavramsal Çerçeve

1.1.1. Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet ve Patriyarka

Cinsiyet bedenini dişi ya da erkek olarak tanımlanmasını sağlayarak anatomik ve fizyolojik farklılıkları ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Toplumsal cinsiyet kavramı ise dişi ve erkek bireyler arasındaki toplumsal ve kültürel farklılıkları ortaya koymaktadır (Giddens, 2012: 505). Neredeyse bütün feminist eserlerde ve tartışmalarda kullanılan cinsiyet (sex) ile toplumsal cinsiyet (gender) arasındaki ayrım ise ilk defa Anne Oakley tarafından yazılan *Sex, Gender and Society* (1972) adlı eserde açıklanmıştır. Yapılan ayrıma göre cinsiyet biyolojiyle bağlantılı bir kavram olup hormonlara, cinsel organlara, gonadlara¹ bağlı olarak ele alınmaktadır. Toplumsal cinsiyet ise psikolojik, kültürel ve toplumsal kökenli olup, biyolojik cinsiyetten bağımsız olarak kadınlar ve erkeklerin toplum tarafından belirlenmiş farklılıklarını ifade etmektedir (Mies, 2012: 68). Belirlenen farklılıklar kadınları toplumda ikincil konuma yerleştirmektedir. Toplumsal cinsiyet kavramının ortaya çıkmasındaki temel sebep de budur: Ortaya çıkan farklılıkların ve kadınların ikincil konumunun biyolojik cinsiyetten bağımsız olduğunu ortaya koymak (Bhasin, 2003: 7). Toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikler toplumun tüm kurumlarına nüfuz eder ve kadın ile erkek arasındaki ezen-ezilen ve sömüren-sömürülen ilişkilerini içerisinde taşır. Toplumsal cinsiyet özü itibarıyla baskıcı, cinsler arası eşitliği barındırmayan bir toplumsal düzeni ve toplumsal ilişkileri ifade etmektedir (Acar - Savran, 2013: 234-235).

Biyolojik olarak cinsiyeti belirlenen kadın veya erkek bireylerin toplum tarafından ortaya konan farklılıkları erillik ve dişillik kavramlarıyla ifade edilmektedir. Toplumun kültürel değerlerine bağlı olarak değişkenlik göstermekle birlikte genel anlamda erkeklere içkin kabul edilen eril değerler yüceltilmektedir. Eril olan egemenlik ve iktidar odaklıdır. Bireyci, rekabetçi, pragmatiktir. Dişil olan ise besleyici, sanatsal ve estetik tarzda özelliklere sahip kabul edilmektedir (Hartmann, 2016: 172-173). Erkeklerle özdeşleşen güç ve otorite kavramları toplumun her alanında ve kadınlar üzerinde son

¹ Gonad, üreme hücrelerini üreten bezlere verilen addır (De Beauvoir, 2019: 43). Erkeklerde testis kadınlarda yumurtalıktır.

derece etkindir. Erkeklerin kadınlar üzerindeki gücü tek yanlı ve kontrolsüzdür (MacKinnon, 2003: 64-65). Özellikle anneliğe yüklenen değerler çerçevesinde daha duygusal, eve, ev işlerine ve çocuklara bağlı kabul edilen kadınların yaratılan toplumsal düzen gereği ikincil konumları kaçınılmaz olmaktadır. Bu durum eril sisteme tamamen boyun eğdiklerinin ya da sistemi kabul ettiklerinin göstergesi değildir. Ancak sistemin varoluş pratiği erkek egemenliğini yeniden üretmek üzerinedir.

Eril sistemin hâkim olduğu toplum tipi patriyarka sözcüğü ile ifade edilmektedir. Batı dillerinde ataerkillik anlamına gelen sözcük Latince patria (baba) ve Yunanca achein (hükmetmek) kelimelerinden türemiştir. Weber (2014: 348)'e göre ataerkillik genellikle hem ekonomik bakımdan hem de akrabalığa dayalı örgütlenen bir grubu, kurallar gereğince belirlenen bir bireyin yönetmesidir. Sistemin özü güç sahibi olmaktır. Bu bağlamda ataerkil düzenin iki aşaması bulunmaktadır. İlki nüfusun da yarısını oluşturan kadınlar üzerindeki erkek egemenliği, ikincisi ise yaşlı erkeklerin genç erkekler üzerindeki egemenliğidir (Millet, 1987: 47-48). Feminist litatürde patriyarka sözcüğü, kadınlar üzerinde erkeklerin egemen olduğu, kadınların erkekler tarafından ezildiği ve sömürüldüğü toplumsal yapılar sistemi olarak tanımlanmaktadır. Bu noktada toplumsal yapı kavramının kullanımı önemlidir. Kavram hem biyolojik determinizme hem de erkeğin egemen, kadının ise ezilen konumuna vurgu yapmaktadır (Walby, 2016: 39). Ataerkil sistem kadınlar üzerinde erkek egemenliğini sağladığı gibi aynı zamanda egemenliğin de sürekliliğini, sürdürülebilirliğini sağlamaktadır. Bunu; elindeki tüm ideolojik ve kurumsal olanakları (hukuk, aile, siyaset, iktisat, kültür vb.) kullanarak gerçekleştirmektedir (Michel, 1993: 10). Millett (1987: 47-48)'in yaptığı tanıma göre de toplumumuz bir patriyarkadır. Askerlik, teknoloji, üniversite, endüstri, politika, bilim, etkin polis güçleri de dahil olmak üzere toplumda var olan bütün güçlerin erkek egemenliğinde olduğu göz önünde bulundurulduğunda patriyarkal toplum yapısı açıkça görülmektedir. Yapılan tanımlar, yaşadığımız toplum ve kültür öğeleri göstermektedir ki sistem erkek egemen bir şekilde karakterize edilmiştir.

Patriyarka altı yapının birleşiminden oluşmaktadır: Patriyarkal üretim tarzı, ücretli emek, devlet, erkek şiddeti, cinsellik ve kültürel yapılardaki patriyarkal ilişkiler. Her bir yapı birbiri üzerinde nedensel etkilere sahiptir. Tüm bu yapılar patriyarkal pratikleri ortaya çıkarmakta, güçlendirmekte ve somutlaştırmaktadır (Walby, 2016: 40). Patriyarkal üretim tarzı ve ücretli emek kadınlar üzerinde maddi temelli bir denetim

sağlamaktadır. Kadınlar bu durumda ya ücretli emeğin dışında bırakılmakta ya da erkeklerden daha düşük ücretlerle dişil olarak atfedilen işlerde çalıştırılmaktadırlar. Diğer bileşenler ise kadınların din, siyaset, medya, eğitim gibi temsil gerektiren kültürel kurumların dışında kalmasına ve erkeklere bağımlı olmasına sebep olmaktadır.

Toplumsal cinsiyet ve patriyarka gibi konular hakkında feminist literatürde zengin tartışmalar mevcuttur. Bell Hooks'un (2016: 11) tanımına göre feminizm, cinsiyetçiliği, cinsiyetçi sömürüyü ve cinsiyet farklılıkları sonucu ortaya çıkan baskıyı sona erdirmeye çalışan bir harekettir. Bu tanımdan hareketle feminist düşünürler iki temel inanç doğrultusunda hareket etmektedirler. İlk olarak kadınlar cinsiyetleri sebebiyle dezavantajlı konumdadırlar. İkinci olarak ise bu dezavantaj ortadan kaldırılabilir ve kaldırılmalıdır (Heywood, 2013a: 235). Dezavantajları ve toplumsal cinsiyet sonucunda ortaya çıkan rol farklılıklarını ortadan kaldırmak adına farklı dönemlerde, farklı feminist hareketler ortaya çıkmıştır. Mary Wollstonecraft'ın *Vindication of the Rights of Women (Kadın Haklarının Savunması)* (1792) adlı eseri ilk modern feminist metin olarak kabul edilmekle birlikte 19.yy'ın ortalarında kadın hareketinin en önemli metni olmuştur. Kadın hareketinin "birinci dalga feminizm" olarak kavramsallaşan 1840'lar ve 1850'lerdeki odak noktasında kadınların erkeklerle aynı siyasi ve yasal haklara sahip olması vardır (2013a: 235-236). Kadınların da oy hakkına sahip olması hedefiyle yola çıkan "birinci dalga feminist hareket", 20. Yüzyıl'ın başlarında Batılı ülkelerin çoğunda başarıya ulaşmıştır (Heywood, 2013b: 92).

Birinci dalga feminist hareket, temelde liberal ve sosyalist düşüncelerden etkilenecek ortaya çıkmıştır. Liberal feministlerin temel düşüncesi erkek ve kadının eşit olduğudur. Düşünürler özellikle erkek ve kadında akılcı, eleştirel düşünebilme yeteneklerinin eşit derecede var olduğuna dikkat çekmektedirler (Donovan, 2016: 32-34). Buradan hareketle ataerkil toplumsal düzende değişim, dönüşüm olabilmesi için bireylerin eşit eğitim almasını ve eşit siyasal haklara sahip olması gerektiğini savunmaktadırlar. Birinci dalga feminist hareket sosyalist fikirleri kabul etmiştir. Ancak sosyalist feminizm 20. Yüzyıl'ın ikinci yarısında belirgin hale gelmiştir. Sosyalist feministler, liberal feministlerden farklı olarak dezavantajların yalnızca kadınlara eşit fırsatlar ve yasal haklar verilmesi ile ortadan kalkacağı düşüncesine inanmazlar. Sosyalist feministler cinsiyetler arası ilişkilerin ve ataerkil toplum yapısının sosyal ve ekonomik faktörlerin çözümlenmesi ile anlaşılabilirliğini savunmaktadırlar (Heywood, 2013a: 246-

247). Bu amaçla sosyalist feministlerin temel ilgi alanı kapitalist toplumda evin rolünü belirlemek olmuştur. Kadın sorununu sosyal ve ekonomik faktörlerle birlikte ele alan sosyalist feministler, ev içi emek ve bunun kapitalizme katkısı, ücretliler olarak kadınların durumu, kadın ve sınıf arasında nasıl bir bağ olduğu, ev ve ailenin toplumsallaşma sürecinde rolü, praksis düşüncesinde ideoloji ve bilincin sorunlarına yoğunlaşarak kadınların durumunu ele almaktadırlar (Donovan, 2016: 151). Ataerkil toplum yapısı içerisinde sosyal açıdan bakıldığında kadının en kutsal görevi annelik ve iyi bir eş olmak olarak kabul edilmektedir. Kapitalist toplumda ekonomik açıdan bakıldığında ise bu görev kamusal alanda var olacak olan erkeğin yeniden üretimini sağlamaktır. Kadınlar bunu ev içerisinde yemek yapımı, temizlik, kıyafetlerin yıkanması gibi işleri yaparak gerçekleştirmektedirler. Buradan hareketle kadınların toplumda yer aldıkları ikincil konumdan kurtulabilmeleri için sosyalist feministlerin de savunduğu gibi sosyal ve ekonomik açıdan değişim ve dönüşümlerin yaşanması gerekmektedir.

İkinci dalga feminist hareket 1960’larda yükselişe geçerek 1970’lerde toplumun ve sosyal bilimlerin tamamını etkiler hale gelmiştir. Hareket, kadının kurtuluşu adına toplumsal cinsiyet eşitliğini veya kadın haklarını talep etmekten fazlasını hedeflemektedir. Bu doğrultuda talepleri gerçekleştirmek amacıyla politika üretmeye ve araştırma yapmaya odaklanmıştır (Bozok, 2009: 269). Simone De Beauvoir’un “kadın doğulmaz, kadın olunur” sözü ikinci dalga feminist hareketin geliştireceği çalışmalar için anahtar kavram olma niteliği taşımaktadır. Kavram, erkeklik tasarımının tarihsel bir oluşum, kadın olmanın da toplumsal ve kültürel bir durum olduğunu ortaya koyması açısından biyolojik cinsiyet/toplumsal cinsiyet ayrımının en temel ifadesini oluşturmaktadır (Öztürk, 2009: 5). Simone De Beauvoir kadınlığı “ikinci cinsiyet” olma durumu üzerinden ele almıştır. Kadının ikinci cins olmasına sebep olan durum ise iki cins arasındaki tahakküm ve hiyerarşi ilişkisidir. Buradaki hiyerarşi biyolojik olarak erkek olmak değil, toplumsal olarak yaratılan erkeklik konumudur. “Kadın doğulmaz, kadın olunur” sözü de tam bu noktaya işaret etmektedir (Beauvoir, 1971: 231). Biyolojik olarak kadın ya da erkek olmanın toplumsal sonuçları herhangi bir şey ifade etmese de toplum, kültür ve tarih erkeklığe içkin değerleri yücelterek kadının “ikinci cinsiyet” olmasına, daha radikal bir ifade ile “kadın” olmasına sebep olmaktadır.

İkinci dalga feminizm radikal belki de devrimci bir sosyal değişim sürecinin gerekli olduğu görüşüyle hareket etmekteydi. Birinci dalga feminizmden farklı olarak

kadınların özgürleşmesini yalnızca siyasal ve yasal hakların kazanılmasıyla sınırlı tutmayan hareket (Heywood, 2013a: 236-237) ev içi emek, aile, kapitalizm, ataerkil toplum yapısı, toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsiyet rolleri gibi konulara yoğunlaşmıştır. İkinci dalga feminist hareket içinde kabul edilen radikal feminist teoride kadınların ikincil konumunun ve ezilmişliğinin temelinde ataerkil aile yapısı olduğu kabul edilmektedir. Bu sebeple kadınların kurtuluşu için ataerkil toplum yapısının ve biyolojik cinsiyet sonucu ortaya çıkan sınıf farkının kaldırılması gerekmektedir (Sevim, 2005: 78-79). Radikal feministler, cinsellik, annelik, edebiyat, aile, evlilik, çalışma hayatı gibi geniş alanlardaki yerleşmiş olan anlayışlara itiraz ederek alternatifler sunmaya çalışmaktadırlar (2005: 85).²

Toplumsal cinsiyet ve ataerkil toplum sistemi birbirinin hem nedeni hem de sonucudur. Bu bağlamda genel hatlarıyla toplumsal cinsiyet tanımı yapacak olursak toplumsal cinsiyet, biyolojik olarak cinsiyeti belirlenmiş dişi ve erkek bireylere ataerkil toplum sistemi içerisinde atfedilen dişil ve eril değerler ekseninde şekillenen roller, davranışlar ve seçimler bütünüdür. Ataerkil sistem ve toplumsal cinsiyet, atfedilen değerler ışığında kadınları ikincil konuma yerleştirmektedir. Bu durumun en önemli yansımaları günlük hayatımızın her alanında karşımıza çıkan toplumsal cinsiyet rollerinde görülmektedir. Rol, seçimleri ve davranışları etkileyen çok yönlü bir kavramdır. Bu bağlamda bir sonraki başlıkta toplumsal cinsiyet etrafında şekillenen toplumsal cinsiyet rollerine yer verilecektir.

1.1.2. Rol ve Toplumsal Cinsiyet Roller

Rol, sosyoloji bilimi için son derece önemli bir kavramdır. “Rol, belirli statü ya da toplumsal konumlara atfedilen toplumsal beklentileri ortaya koyar ve bu tür beklentilerin gerçekleşip gerçekleşmeme sürecini analiz eder” (Marshall, 1999: 624). Aynı zamanda rol ve statü birbirini tamamlayan kavramlardır. Toplumsal yapıyla bireyler arasındaki ilişkilerin anlaşılmasını ve anlamlandırılmasını sağlarlar. Statü, bireyin toplumdaki konumunu ifade etmektedir. Rol ise toplumda bulunan bireyden beklenen ve bireyin bu beklentilere nasıl karşılık verdiğini ifade eden bir kavramdır (Tan, 1979: 158).

² Ayrıca bu çalışmada yer verilen liberal feminizm, sosyalist feminizm, radikal feminizm dışında farklı görüşler etrafında şekillenen feminist teoriler de bulunmaktadır. Bunlardan bazıları: Freudcu feminizm, varoluşçu feminizm, anarşist feminizm, lezbiyen feminizm, kültürel feminizmdir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Donovan, 2016).

Bir başka ifade ile rol bireyin bulunduğu toplumsal statüye uygun davranış sergilemesidir.

Rol kavramı, G.H. Mead tarafından 1934 yılında yayınlanan *Mind, Self and Society* adlı eserde bireyin toplumun bir üyesi sıfatıyla sahip olduğu özelliklerin temel unsuru olarak nitelendirilmiştir (Vatandaş, 2007: 33). Rol kavramının çeşitli çalışmalarda “belli bir toplumsal duruma ilişkin olarak beklenen davranışlar, belli bir toplumsal durumdaki kişiden beklenen işlemlerle onun gerçek edimlerinin toplamı, belli bir toplumsal duruma ilişkin gerçek davranış kalıpları ya da beklenen davranış kalıpları” (Tan, 1979: 158) olarak çeşitli tanımları bulunmaktadır. Yapılan tanımlar göz önünde bulundurularak rolü oluşturan üç unsurdan söz edilebilir. İlki rol ile ilgili çevresel beklentilerdir. Kişiyeye yüklenen sorumluluklar, belirli davranış kalıpları ve beklentiler rol üzerinde etkili olmaktadır. İkinci unsur kişisel rol anlayışlarıdır. Kişinin kendi sosyal statüsünde ne yapması nasıl düşünmesi gerektiği ile ilgili sahip olduğu kalıp yargılarıdır. Üçüncü unsur rol davranışlarıdır. Kişinin çevrenin beklentileri ile kendi rol tanımlamalarını birleştirerek ortaya koyduğu davranış biçimleridir (Hall, 1972: 472-473). Rol hem toplumsal boyutu hem de bireysel boyutu olan bir kavramdır. Bu bağlamda rol ve toplumsal cinsiyet kavramı arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Toplumsal cinsiyet çok yönlü bir kavramdır. Toplumsal düzen içinde her yapıyı etkilemekte ve her yapıdan etkilenmektedir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet rolleri, toplumsal cinsiyet sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Kadın veya erkek sözcüğü günlük hayatımızdaki kullanımıyla biyolojik olarak bireyin dişi veya erkek oluşunu ifade etmektedir. Aynı zamanda toplumun bireylere sunduğu roller sistemi dahilinde anlam kazanarak kadın (woman) veya erkek (man) oluşu belirtmektedir. Kadın veya erkek olmanın anlamı kişilerin cinsiyeti çerçevesinde belirlenen genel bir rolü canlandırmasıdır. Bu ‘cinsiyet rolü’dür. Toplumda her zaman iki cinsiyet rolü mevcuttur: ‘Kadın rolü’ ve ‘erkek rolü’ (Connell, 2019: 85). Bu terimlere anlam kazandıran biyolojik boyut ile biyolojik çerçevede şekillenen toplumsal boyut birbirinden farklı şeylerdir. Biyolojik boyut belirli istisnalar dışında değiştirilememekle birlikte toplumsal boyut dünyaya geldiğimiz andan itibaren devamlı ve yeniden inşa edilmektedir.

Biyolojik cinsiyetimiz ekseninde belirli roller ve davranışların mensubu haline getiriliriz (Vatandaş, 2007: 30). Sistemin kendini inşa etme süreci ailede başlamaktadır. Doğumu takiben gelişen süreçte kız çocukları ve erkek çocukları için biçilen roller

farklıdır. Kız çocuğuna ev işlerinde, yemek yapımında, çocuk bakımında anneye yardım etme görevleri verilirken, erkek çocukları dışarıyla alakalı olan işlerde, daha fazla fiziksel güç gerektiren işlerde, babayla birlikte yapılan tamir vb. işlerde rol almaktadır. Rol kavramını belirli toplumsal beklentilere karşılık verme süreci olarak tanımladığımızda ise süreç bu şekilde çok küçük yaşta başlamış olur. Bu toplumsal düzen eril tahakküm üzerine temellenmiştir ve onun devamlılığını sağlamayı amaçlamaktadır. Sistem devamlılığını sağlarken zamanı, mekânı, işgücünü, tercihleri iki cins arasında katı bir şekilde, doğum anından itibaren ayırmaktadır. Cinsiyetçi işbölümü, cinsiyetli meslekler ortaya çıkarmaktadır. Bireylere toplumsal düzen tarafından eril ve dişil rollere uygun meslek seçimi örtülü veya aleni şekilde dayatılmaktadır (Bourdieu, 2015: 22). Örneğin bir kadının öğretmenlik gibi çalışma saatlerinin daha kısa olduğu ev işleri ve çocuk bakımına daha fazla zaman ayırabileceği bir meslek seçmesi olumlu karşılanırken, mühendislik, şoförlük gibi erkek egemen kabul edilen bir meslekte uzun saatler ve yorucu olarak çalışması daha az kabul edilebilir bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekân ayrışması ise ev içerisinde ve dışarısında her yerde görülmektedir. Daha büyük toplanma ve pazar yerleri erkeklere ayrılırken; ev, alışveriş merkezleri kadınsı veya kadınların daha fazla yer aldığı mekanlar olarak kabul edilmektedir. Bu ayırım kadın ve erkek aynı evin içerisindeyken dahi görülmektedir. Salon erkeklere ayrılan bir alan kabul edilirken mutfak, ahır, su ve bitkilerin olduğu alanlar kadınsı mekanlar olarak kabul edilmektedir (Bourdieu, 2015: 22).

Kadın rolü ve erkek rolü arasında bulunan farklılıkların sebebine ilişkin çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki doğacı görüştür. Görüşün en önemli temsilcisi David Barash'tır (Giddens, 2012: 483). Bu görüş, kadın ve erkek rolleri arasındaki farkın biyolojik cinsiyetin bir sonucu olduğunu savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre fizyolojik farklılıklar yani boy, kilo, kas yapısı, hormonal farklılıklar, beyin ebatları, kalıtsal özellikler iki cinsiyet rolünün ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu görüşü savunan araştırmacılar hemen her kültürde kadınlar yerine erkeklerin avlanmalarına ve savaşa katılmalarına dikkat çekerek, bu durumun biyolojik olarak erkeklerin sahip olduğu saldırganlık özelliklerinden kaynaklandığına işaret etmektedirler. Ancak bu görüş pek çok araştırmacı tarafından eleştirilerek ikna edici bulunmamaktadır. Eleştirilenler doğal farklar sonucunda ortaya çıkan davranış örüntülerinin hayvan davranışlarından elde edilen verilere dayandığını ifade etmektedir. Doğal farklılıkların var olduğunu savunan araştırmacılar, insan davranışlarının yere ve zamana göre değişiklik göstererek,

davranışların şekillenmesindeki toplumsal etkileşimin oynadığı rolü göz ardı etmektedirler (2012: 505-506). Ayrıca hemen her toplum patriyarkal şekilde örgütlenerek erkeklere özgülener saldırganlık, savaşçılık gibi özellikleri yüceltmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde doğacı görüş patriyarkal toplum sistemiyle de bütünleşerek erkeklerin kadınlardan biyolojik olarak ve dolayısıyla da roller sisteminde güçlü olduğu görüşünü savunmaktadır. Kate Millett tarafından yapılan eleştiri de tam bu noktadır. Erkeklerin daha güçlü bir beden yapısına sahip olması biyolojik kökenli olmakla birlikte, yetiştirme, beslenme gibi kültürel faktörlerden etkilenmektedir. “Ve uygarlık çerçevesi içindeki politik ilişkiler, kesinlikle bu temele dayandırılmaz. Politikada³ erkeklerin üstünlüğü, fiziksel güce dayanmaz. Bu üstünlük, biyolojik olmayan bir değerler sisteminin kabul edilmesinden gelir” (Millett, 1987: 50-51). Biyolojik olmayan değerler sistemi ile ifade edilen şey; bireylerin dünyaya geldikleri ve yaşamlarını devam ettirdikleri toplumun sosyal, kültürel, ahlaki, yargısal değerleridir. Toplumsal cinsiyet rollerine dair farklılıkların, cinsiyetin aile ve medya gibi araçlar tarafından toplumsallaşması sürecine dayalı olduğunu savunan “gelişmeci görüş” tam da bu noktaya işaret etmektedir (Giddens, 2012: 506). Bu yaklaşım cinsiyet eşitsizliklerinin doğal özellikler sonucu ortaya çıktığı görüşüne karşı çıkmaktadır. Toplumsallaşma süreci iki cinsin doğumdan itibaren farklı renklerde giydirilmesini (kızlar pembe, erkekler mavi), farklı oyuncaklara yönlendirilmesini (kızlar bebek, erkekler araba) konu almaktadır (Ecevit, 2011: 5). Aile, okul, kültürel değerler erkekleri ve kadınları farklı rollere göre toplumsallaştırmaktadır. Çocuklar küçük yaştan itibaren belirli davranışları için ödüllendirilirken belirli davranışlar için de azarlanabilir. Erkek çocukları güç, cesaret gerektiren durumlara karşı gösterdikleri davranışlardan takdir toplarken, pembe rengi beğendiği veya bebeklerle oynamak istediği için azarlanabilir. Aynı şekilde bir kız çocuğu top oynadığı için, arabalara ilgi duyduğu için azarlanabilirken yemek ve temizlik yaptığı için takdir edilebilir. Bu olumlu ve olumsuz yaptırım türleri erkek ve kız çocuklarının kendilerinden beklenen cinsiyet rollerini öğrenmelerine sebep olmaktadır (Giddens: 2012: 506). Roller arasında çok küçük yaşta öğrenilen ayırım, aynı zamanda mekân ayrışmasının da öğrenilmesine sebep olmaktadır. Erkeklerin dışarıyla ve fiziksel güçle ilişkili olan kamusal alana yönelmesine sebep olurken, kadınlar daha az kas gücü gerektiren ve ev işleri, çocuk bakımını içeren özel alana yönelmektedir. Verilen örnekler ve

³ Bu ifadede politika kavramı, başkanları, partileri, toplantıları içeren dar anlamıyla ele alınmamıştır. Politika bir grup insanın başka bir grup insan tarafından güçlülük temeline dayanarak yönetilmesini ifade etmektedir (Millett, 1987: 44-45).

toplumsallaşma süreci göz önünde bulundurulduğunda şu soruyu sormak kaçınılmaz olmaktadır: Bireyler doğum anından itibaren farklı roller çerçevesinde farklı şekilde toplumsallaşabilir miydi? Cinsiyet rollerinin öğrenilmiş veya öğretilen değerler olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu soruya evet cevabını vermek kaçınılmaz olacaktır.

Toplumsal cinsiyet rollerine dair bir diğer yaklaşım 'işlevselci görüş'tür. Bu yaklaşım toplumu, parçaları birbiriyle bağlantılı olan, parçalar dengedeysen akıcı biçimde işleyen ve toplumsal dayanışmayı üreten bir sistem olarak görmektedir. Bu bağlamda işlevselci yaklaşıma göre toplumsal cinsiyet sonucu ortaya çıkan farklılıklar toplumsal istikrara ve kaynaşmaya katkıda bulunmaktadır. Önde gelen işlevselci düşünürlerden Talcott Parsons aile yapısının toplumsal istikrarı sağlamak konusundaki başarısına dikkat çekmektedir (Giddens, 2012: 515). Cinsiyet rolü farklılaşması sürecinde kadınlara dışavurumsal roller erkeklere ise araçsal roller öğretilmekte ve uzmanlaşma sağlanmaktadır. Buna göre erkeğin aile içindeki en önemli görevi, ailenin geçimini sağlamaktır. Kadının ise çocuklara bakmak, ev işlerini yapmak ve yemek yapmaktır. Bu durumun sonucu olarak dışarıyı ilgilendiren, maddi temelli işlerde erkekler aktif rol alırken kadınlar ev ve ev içi işlerle ilgili olan konularda rol almaktadır (Eken, 2006: 252). Bu sebeple kadınlar toplumda düşük statülü ve genellikle diğer insanlar tarafından fark edilmeyen işlerde ve mekanlarda görünür olmaktadır.

Parsons'ın yaptığı analizlere göre çekirdek aile yapısı, toplumsal cinsiyet rollerine uyum ve ailenin iyi durumda tutulması açısından toplumsal bir gerekliliktir. Parsons aile ve cinsiyet rollerini beraber ele almıştır. Bu bağlamda çalışmalarının odağında eş ve anne olarak kadın rolü yer almaktadır. Dışavurumsal kadın rolleri ile araçsal erkek rolleri sergilenmesini gerekli ve doğal bir durum olarak ifade eden Parsons, muhafazakâr bir toplumsal cinsiyet sosyolojisi yaratması bakımından eleştirilere maruz kalmıştır (Connell, 2019: 63-64). Dışavurumsal⁴ kadın rollerinin erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğine çanak tuttuğu gerekçesi eleştirilerin bir başka odak noktasıdır (Giddens, 2012: 515). Her ne kadar kadın ve erkek cinsiyet rolleri, aile yapısı ve toplumsal sistem ile beraber ele alınarak değerlendirilmek istense de yaklaşımın temellerinde biyolojik

⁴ Kadının ev içinde çocuk bakımı, çocuklara duygusal destek verme ve onların güvenliğini sağlama gibi üstlendikleri roller dışavurumsal kadın rollerini ifade etmektedir. Erkekler ise araçsal rolleri üstlenerek eve ekmek getiren konumda yer almaktadırlar (Giddens, 2012: 515).

cinsiyet sonucu ortaya çıktığına inanılan cinsiyet rollerinden etkilendiği açıkça görülmektedir.

Toplumsal cinsiyet rollerinin ortaya çıkması kadınları belirli alanlardan, belirli mesleklerden uzaklaştırarak cinsiyetli mekân ayrışmasının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ev ve ev işlerinin bulunduğu özel alan kadınlarla özdeşleşirken iktisadi, siyasi, eğitim imkanlarının bulunduğu kamusal alan erkeklerle özdeşleşmektedir. Bu bağlamda bir sonraki bölümde toplumsal cinsiyet rolleri etrafında şekillenen özel alan-kamusal alan ikiliğine yer verilecektir.

1.1.3. Kamusal Alan, Özel Alan ve Kadın Emeği

Kamu kelimesi Latince ‘publicus’tur. ‘Publicus’: devlete ait, halka ait, umuma ait, genel, yaygın, kamu görevlisi anlamlarına gelmektedir (Alova, 2013: 491). Özel kelimesi ise Latince de ‘privatim’dır. ‘Privatim’: kişisel, bireysel olarak, özel olarak, resmi olmadan; evde anlamlarına gelmektedir. ‘Privatus’ ise, resmi olmayan, kişi için özelliği olan, özel anlamlarına gelmektedir (2013: 475). Etimolojik olarak farklı anlama gelen bu sözcükler mekânsal olarak da farklı şeyler ifade etmektedir. Devlete ait olan ile özel olanın ayrı geliştiği mekanlar kamusal alan ve özel alan olarak ayrılmaktadır. Kamusal alan – özel alan ayrımının tarihi eski Yunan düşüncesine dayanmaktadır. Ayrım, dönemin *polis* (kamusal alan) ile *oikos* (hane) kavramsallaştırmasından türemiştir. Eski Yunan düşüncesinde polise ait olabilmek için yurttaşlık statüsüne sahip olmak gerekmektedir. Yurttaşlar, silah kullanma hakkı olan ergin erkekler (Ağaoğulları, 2004: 19), siyasi ve dini görevleri olanlar ile zanaatkârlar ve tüccarlardır (Michel, 1993: 29). Bununla birlikte kadınlar hiçbir zaman yurttaş olamamışlardır. Kamusal alanın dışında tutulan yurttaşların eşleri ve kızları evlerinde kapalı bir yaşam sürmek zorunda kalmışlardır (Ağaoğulları, 2004: 20). Bu bağlamda, *polis* erkeklerin yönetim alanını oluştururken *oikos* kadınların ve çocukların yerleşim yeri olan evin içidir (Berktaş, 2018: 38-39).

Arendt’e göre kamu kavramının birbiriyle ilişkili ancak aynı olmayan iki yönü bulunmaktadır. İlk anlama göre kamusal alanlar açıklık ve alenilik mekanlarıdır. Yani kamusal alanda yaşanan her şey herkes tarafından görülebilir ve duyulabilir. Arendt’e göre görülebilir ve duyulabilir olmak gerçekliği oluşturmaktadır. Bu bağlamda mahrem yaşam, özel ve bireysel olan kamusal görünüme uygun hale gelmezler ise belirsiz, bulanık ve gerçeklikten yoksun bir varoluş tarzı sürerler (Arendt, 1994: 74). Arendt tarafından kamu kavramına yüklenen ikinci anlam; hepimiz için ortak bir dünyayı ifade eder. Ancak

bu dünya üzerinde bulunduğumuz sınırlı bir mekânı ve organik yaşamı oluşturan yeryüzü ya da doğayla aynı değildir. Bu dünya insan elinden çıkan ve birlikte yaşayanların arasında olup bitenlerle ilintilidir (1994: 77). Eylem, konuşma, hareket ile oluşan bu alan siyasi bir kimlik kazanmaktadır. Bu bağlamda kamusal alan siyasi etkinliklerin gerçekleştiği, siyasetin yapıldığı yer olarak kabul edilmektedir (1994: 19). Antik Yunan düşüncesinden hareketle bakıldığında ise kamusal alana yani siyaset, din, ticaret gibi alanlarına ait olabilmek için yurttaş, yurttaş olabilmek için de öncelikle erkek olmak gerekmektedir. Arendt'in çözümlemesi ve Antik Yunan düşüncesi sentezlendiğinde ise kadınların siyaset alanında yer almadığı veya alamadığı açıkça görülmektedir. Ayrıca özgürlükler alanı olarak kabul edilen kamusal alanda kadınlar yer alamamaktadır. Arendt'e göre hanenin, yani özel alanın ayırt edici özelliği burada insanların istek ve ihtiyaçlar doğrultusunda bir arada yaşamasıdır. Kamusal alandan farklı olarak doğal yaşamın da bir dayatması sonucu ortaya çıkan bu yapıda erkek yaşamak için gerekli öğeleri temin ederken kadın da türün devamını sağlamakla görevlidir. Bu sebeple erkeğin yiyecek sağlayıcı emeği ile kadının doğurucu emeği bu iki cinsin doğal ve zorunlu işlevi kabul edilmektedir (Arendt, 1994: 49-50). Arendt'in kamusal alan – özel alan ayrımı feminist teorisyenlerce eleştirilmektedir. Arendt özel alan ile eylemin kamusal alanı arasında katı bir ayırım yaparak kadınların ev içine ve ev işlerine mahkûm edilmesini meşrulaştırmaktadır. Antik Yunan'ın erkeklere özgü, özgürlüklerle dolu ve aristokratik kamusal alanını yüceltmesi ile eleştirilen Arendt kadınların ve kölelerin mahkûm edildiği özel alanın, zorunlu ihtiyaçlar sonucu ortaya çıkan bir yapı olduğunu görmezden gelmektedir. Bu sebeple Arendt'in kamusal alan - özel alan ayrımı eril alanın gerici ve ataerkil bir övgüsüymiş gibi görülmektedir (Berktaş, 2012: 194-196).

Arendt'ten sonra Habermas'ın kamusal ve özel alana dair çözümlemelerine yer verilecektir. Habermas kamusal alan kavramını tarihsel bir perspektifte ele almaktadır. Öncelikle kamusal alan – özel alan ayrımının ilk kez gündeme geldiği dönem olarak burjuva toplumu dönemini işaret etmektedir. Orta Çağ Avrupa toplumunda kamusal alanı özel alandan ayıran keskin çizgiler olmamakla birlikte dönemin egemenlik sembollerinden olan prensin mührünün “kamusal” sayılması basit bir rastlantı olarak kabul edilmemektedir (Habermas, 2004: 97). Habermas'a göre kamusal alan bireylerin/yurttaşların bir araya gelerek iletişime geçtikleri, konuşma ve tartışma alanıdır

(Biçer Olgun, 2017: 46). Orta Çağ kamusal alanı temsilidir⁵ ve temsili kamusal alan doğrudan bir yöneticinin varlığıyla ilişkilidir (Habermas, 2004: 97). Orta Çağ Avrupası'nın kamusal alanı ile Habermas'ın işaret ettiği kamusal alan birbirinden farklıdır.

Habermas, Kamusal alanın Yapısal Dönüşümü adlı kitabında 'kamusal' ve 'kamu' kavramlarının günlük dildeki kullanımlarıyla, birbirine uyuşmayan çok çeşitli anlamlarının olduğunu ifade etmektedir. Anlamların farklı olması ise değişik tarihsel evrelerden geçmelerinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu anlamlar sanayisi gelişmiş ve sosyal devlet olarak örgütlenmiş burjuva toplumlarında eş zamanlı olarak kullanılarak birbiriyle bulanık bir ilişkiye girmiştir. Habermas'ın kavramsallaştırmasına göre 'kamu', 18. yüzyılın mal mübadelesinin ve toplumsal emeğin alanı olarak kendi yasalarına göre kurumsallaşan 'burjuva toplumuna' aittir (Habermas, 2003: 59). Habermas'ın üzerinde durduğu ve idealleştirdiği kamu da burjuva kamusudur. Orta Çağ Avrupası'nın feodal toplumunda görülen temsili kamusal alan, yerini ulusal ve bölgesel devletlerle birlikte ortaya çıkan 'kamusal otorite'nin yeni alanına bırakmıştır. Kamu artık prensin temsili otoritesi yerine yetki uyarınca düzenlenmiş bir kuruma, borsa ve basınla, meta ve bilgi piyasaları aracılığıyla gelişmiş ilişkilerin sürekliliğine tekabül etmektedir. Artık kamu demek otoritenin yasal kullanımıyla ortaya çıkan bir kurum demektir (Habermas, 2004: 98). Liberal kamusal alan fikri temelde mevcut iktidarın denetimi ilkesine dayanmaktadır. Anayasalar tarafından desteklenen bu kamusal alan politik otoriteyi rasyonel otoriteye dönüştürmeyi hedeflemektedir. Serbest meta piyasasına dayanarak bireyler, piyasadaki etkinliklerini zorlanmadan, kamusal alanda politik baskıdan azat olarak gerçekleştirerek genel bir fayda sağlayacaktır (2004: 99). Bu dönemde kamusal alanda devletle birlikte iş gören toplumsal örgütler siyasal partiler ve doğrudan kamu idaresiyle ilişki içindedir. Kamusal ve özel alanların iç içe geçmesiyle birlikte toplumsal güçler siyasal işlevler kazanmaktadırlar. Kamusal alan, yapısal dönüşümü içerisinde ortadan kalkma tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır. Ancak kamusal alanın zayıflaması tehlikesi karşısındaki bir diğer olgu ise toplumsal refah devleti adı altında temel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi durumudur (2004: 101-102). Habermas'ın kamusal alan çözümlemesi genel hatlarıyla düşünüldüğünde politik bir anlam ifade etmektedir. Habermas'ın kuramında kamusal ve

⁵ Temsili kamusal alan, bir toplumsal alanı veya kamu alanını ifade etmemektedir. Temsili kamu bir statü belirtisidir ve şahısların vasıflarıyla ilişkilidir. Temsili kamu 'soylu' davranış kodlarıyla ilişkilendirilmekte ve armalar, silahlar, giyim, saç şekilleri, selamlaşma ve konuşma tarzı ile bağlantılı kabul edilmektedir (Habermas, 2003: 65-66).

özel alan ayrımı duvarlarla çevrili bir yapı değildir. Örneğin evlilik özel alan kabul edilirken evlilikte stratejik bir davranma durumu olduğunda özel alanın dışına çıkmaktadır (Biçer Olgun, 2017: 48).

Feminist düşünürler böyle bir mekân ayrışmasının temelinde toplumsal cinsiyet meselesinin olduğunu kabul etmektedirler. İki cins arasındaki biyolojik farklılıklar sebebiyle kadının toplumsal konumu ve kimliği, üreme ve çocuk yetiştirme üzerine temellenerek özel alana ait olduğuna dair derin bir inanış kabul görmektedir. Erkeklerin ise biyolojik cinsiyete bağlı olarak ortaya çıkan güç farklılıkları sebebiyle siyaset, çalışma, eğitim ve savaşta yani kamusal alanlarda var olduğuna ve var olması gerektiğine inanılmaktadır (Giddens, 2012: 147). Erkek egemen bir toplumsal sistem olan patriyarka, kamusal ve özel alanda farklı biçimde kadınları ikincil konuma yerleştirmektedir. Kadınların özel alandaki ezilmişliğinin temelinde ev içi üretim bulunmaktadır. Kamusal alandaki ezilmişlik ise istihdam biçimleri ve devleti temel alarak ortaya çıkmaktadır. Ev içi üretimde tek tek egemen erkekler tarafından kadınların emeğine el koyma söz konusu iken kamusal alanda kolektif bir el koyma yaşanmaktadır. Özel alandaki patriyarkanın en önemli özelliği dışlamak iken kamusal patriyarka ayrımcı ve tahakkümcüdür (Walby, 2016: 45). Bir şekilde özel alandan çıkarak kamusal alanda da var olmayı başaran kadınların karşılaştıkları en büyük sorunlardan biri de: cinsiyetli işbölümüdür. Cinsiyetli işbölümü toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyet rolleri etrafında şekillenerek işgücü piyasasında kadınların, “kadın işi”nde yani çoğu zaman evde yapılan işlerde (temizlik, yiyecek hazırlama, hasta, yaşlı, çocuk bakımı) çalışmasına sebep olmaktadır. Ayrıca bu işler az ücret ödenen ve toplum tarafından düşük statülü kabul edilen işlerdir (Hartmann, 2016: 188). Erkeklerin ise işgücü piyasasında daha iyi işleri vardır ve kadınlardan daha yüksek ücret alırlar (2016:184). Bu şekilde mekân ayrışması ve rol temelli iş farklılaşması kadınlar üzerindeki erkek egemenliğini hem kamusal alanda hem özel alanda güçlendirmektedir. Kamusal alanda düşük statülü ve az ücret ödenen işlerde çalışan kadınlar bu durumun dezavantajını özel alanda da yaşamaktadır.

Kamusal alan ve özel alana ait açıklamaların yukarıda ele alınan boyutları feminist literatüre ait konulardır. Dişi ve erkek cinsiyetlerinin toplumsal olarak farklı tanımlanması, bu tanımlamalar sonucunda ortaya çıkan cinsiyetli roller ve yaşanan mekân ayrışması sonucunda “kadın emeği” meselesi ortaya çıkmaktadır. Emek; ekonomik, sosyolojik ve birçok farklı boyutu olan bir kavramdır. Ekonomik sorunları; sosyal

sınıfları, güç ilişkileri, sınıf kutuplaşması ile değerlendiren Karl Marx emek kavramını kapitalist üretim sistemi içerisinde ele almaktadır. Karl Marx'a göre emek; sermaye sahibi kapitalistlerin sunduğu işlerde çalışan işçilerin yaşamlarını sürdürme süreçleridir (Giddens, 2012: 50-51). Bu durum kapitalist toplumda iki temel sınıf olduğu anlamına gelmektedir. Bunlar; üretim araçlarına, sermayeye ve iş yerlerine sahip olamayan, ücret karşılığı çalışmak zorunda kalan emekçi insanlar yani proleterya ile üretim araçlarına sahip olan kapitalistlerdir (Meulenbelt, 1987: 22-23). Kapitalist üretim sisteminin asıl amacı kardır. Emekçi sınıf ciddi bir emek sömürsüne ve baskıya maruz kalırken sermaye sahipleri her geçen gün daha da zenginleşmektedir. Bu durum sınıflar arasında ciddi farklar ortaya çıkarmaktadır.

Konu kadın emeği özelinde incelendiğinde, patriyarkal toplum yapısıyla eklemlenmiş farklı boyutlar gözlemlenmektedir. Patriyarka ile sermaye arasında son derece güçlü bir ilişki vardır (Hartmann, 2016: 182). Bu ilişkinin geliştiği ilk ortam ev yani özel alandır. Kadınların ev içi emeğine kocaları ve birlikte yaşadığı diğer erkekler tarafından el konulmaktadır. Ücretli emeğe dahil olamayan kadınlar hayatta kalabilmek adına emeklerini takas etmektedirler. Bu duruma kapitalist toplum sistemi açısından bakıldığında ise kadınlar üretici sınıf olurken kocaları emeğe el koyan sınıftır (Walby, 2016: 40). Kadınların özel alandaki emeği birlikte yaşadıkları erkekleri üretim süreçlerine hazırlamaktadır. Bu sebeple kadınların sarf ettikleri emek sonucunda hem üretim hem de yeniden üretim gerçekleşmektedir. Engels (2003: 8)'in tanımına göre yeniden üretim; çocuk doğurmak, onun bakımını sağlamak, yiyecek, ev işleri ve barınmayı içeren görevler dizisidir ve bunları gerçekleştiren kadınlardır. Burada üretimi ve yeniden üretimi sağlayan kadınların emeği görünmeyen bir emektir. Bu şekilde algılanmasının en önemli sebebi bu işlerin sevgi ilişkisi içerisinde yürütüldüğüne dair olan inançtır. Bir diğer sebep ise ev işlerinin mesai saatinin olmamasıdır. Günlük yaşam ile içi içe geçmiş olan emek sürecinde çalışma zamanı ile çalışma dışı zamanı birbirinden ayırmak çok güçtür (Acar - Savran, 2013: 19-20). Kadının bir günü incelendiğinde görülecektir ki görünmeyen olarak adlandırılan emek, kadın uyandıktan uyuyana kadar sürekli olan devam eden bir emek sürecine denk gelmektedir. Bu durumda özel alan ve aile geleneksel olarak kadınların hayatının merkezi, cinsiyet eşitsizliğinin belirleyeni ve emek sömürsünün en ciddi yaşandığı mekanlardan biri kabul edilmektedir (Walby, 2016: 100).

Kadın emeği tartışmasının bir diğer boyutunu ise ücretli emeğe dahil olan kadınlar oluşturmaktadır. Bir şekilde ücretli emeğe dahil olmayı başaran kadın, toplumsal cinsiyet rolleri ile karşılaşmaktadır. Patriyarkal toplum yapısı ücretli çalışmada kadınları iyi işlerden dışlamaktadır (Walby, 2016: 41). Kadınlar düşük ücretli, vasıfsız, sosyal güvencesiz işlere mahkûm edilmektedir. Kapitalizm ve patriyarkanın ortaklığında ücret eşitsizliğine ve daha vasıfsız işlere mahkûm edilen kadınların erkeklere olan ekonomik bağımlılığı devamlı hale gelmektedir (Hartmann, 2016: 189). Özetle kadın, ev içi üretime veya ücretli emeğe dahil olup olmaması fark etmeksizin emek sömürüne maruz kalmaktadır. Patriyarkal toplum yapısı ile eklemlenen kapitalizm ise kadının ikincil konumunu pekiştirmektedir.

Feminist düşünürler “özel olan politiktir” diyerek, özel, yani mahrem alanda yaşanan her şeyin aslında kamusal alanın “politik” evreninin bir sonucu olduğunu ifade ederler. Özel alanda yaşanan tüm deneyimlerin, feminist eleştirel çerçevede yeniden kavramsallaştırıldığında görülmektedir ki yaşananlar bütünsel bir toplumsal egemenliğin sonucudur. Sevgi, aşk, cinsellik, annelik, ev işi özel alanın, erkeklerin öznel, fevri, şiddet içeren davranışları ise doğallığın bir sonucuymuş gibi görünse de esasen kamusal alanın tartışma konularını oluşturmaktadır (Acar - Savran, 2013: 146-147).

Ayrıca “kadın emeği” ve “rol” konusuna çalışmanın bir sonraki bölümünde Dünya ve Türkiye özelinde çeşitli dönemlere ayrılarak daha ayrıntılı yer verilecektir.

1.2. Kadın Emeğinin Tarihsel Gelişimi

1.2.1. Dünya’da Kadın Emeğinin Tarihsel Gelişimi

Bebel, kadın ve işçiyi ortak paydada değerlendirerek ikisinin ortak yanının ezilen konumda olmalarına dikkat çeker. Her iki grup da baskıya maruz kalırken baskının biçimleri zamana ve ülkelere göre çeşitlilik göstermiştir. Ancak baskı her zaman var olmuştur. Bununla birlikte Bebel, kadın ve işçi arasında birçok benzerlik bulunduğunu belirtmesine karşın kadınların durumunun işçilerden daha ileri olduğunu belirterek “*kadın, köleleşen ilk insani yaratıktır*” der. Kadın, kölelik var olmadan önce bile köle olmuştur. Yaşanan bu sosyal bağlılık, baskı, ezen – ezilen ilişkilerinin temelinde ise ekonomik bağımlılık yatmaktadır (Bebel, 1996: 45-46). Yer verilen bilgilerden hareketle çalışmanın bu bölümünde kadının konumu dönem dönem incelenerek, tarihsel süreçte kadının ikincil kategoriye nasıl yerleştirildiğine, bu durum yaşanmasında nelerin etkili

olduğuna ve toplumsal cinsiyet rollerinin kadın emeğini nasıl şekillendirdiğine değinilecektir.

1.2.1.1. İlkel Topluluklarda Kadın Emeği

İlkel topluluklarda kadın emeğinin konumuna geçmeden önce ilkel toplulukların genel özelliklerine, üretim araçlarına, dönemin rol dağılımlarına yer vermek gerekmektedir.

Bundan yaklaşık 15 bin yıl kadar önce var olan ilkel dönemde, yaşamın temel kaynağının öncelikle toplayıcılık, dönemin sonlarına doğru ise avcılık olduğu görülmektedir. Dönemin şartlarında araç gereç kullanımı ekonomik yaşamı etkileyecek öneme sahip değildir. Geçim kaynağı toplayıcılık ve avcılık olan bu göçebe topluluklarda üretim ve tüketim eş zamanlı gerçekteştiği için artı ürün kavramı da bulunmamaktadır (Şenel, 1982: 45-46). Bu sebeple ilkel dönemde devlet aygıtının oluşumundan söz etmek mümkün değildir. Bu durumu Oppenheimer'ın düşünceleri de destekler niteliktedir. Oppenheimer'a göre siyasal bir örgüt olan devletin varlığı için ekonomik bakımdan savaşlara, soygunlara sebep olacak bir artı ürünün oluşması gerekmektedir. Bu düşünce ışığında görülmektedir ki ilkel avcı toplayıcı topluluklarda herhangi bir devlet örgütlenmesi bulunmamakta ve topluluk yönetimsiz bir şekilde yaşamaktadır (Oppenheimer, 1984: 54-55).

İlkel avcı toplayıcı toplumlarda genel olarak işbirliği hakimdir. Özel mülkiyetin ortaya çıkmamış olmasının ve toprağın topluluğun tüm üyelerine ait sayılmasının etkisi büyüktür. Aynı zamanda üretim adına gerçekteştirilen çapa ve avlanma işlerinin daha basit olması da bu durum üzerinde etkili olmaktadır. Ancak ilkel dönemin bu işbirliği ortamında bile belirli işbölümleri hakimdir (Beauvoir, 1971: 57). İşbölümünün çıkış noktası olarak erkeklerin kadınlardan daha iri ve kaslı olması kabul edilmektedir. Avcı toplayıcı dönemde erkeklerin görevi avlanmak ve hayvan etlerini parçalamak olurken kadınların görevi bitki toplamak, bahçe işleri ve ev işleridir. Kadının işinin doğası, doğum ve emzirme süreçlerini, çocuk bakımını engellememesidir (Havilland vd, 2008: 332-334). Esasında bir bakıma kadınların yaşamış olduğu doğum ve emzirme süreçleriyle bağlantılı olarak pozitif bir ayrımcılıktan söz etmek mümkündür. Ancak bu durum kadınların işlerinin erkeklerinkinden daha kolay ve değersiz olduğu anlamına gelmemektedir. Kap kacak yapımı, örgü, sebze yetiştirimi gibi kadınlar tarafından yapılan işlerin iktisadi yaşama büyük katkıları bulunmaktadır (Beauvoir, 1971: 57). Aynı zamanda kadınlar

haftada iki üç gün yanlarına çocuklarını da alarak 20 km uzağa yiyecek toplamaya gitmektedir (Haviland vd, 2008: 333). Kadınlar insanlık tarihinin en başından itibaren çifte yüke maruz kalmaktadır.

İlkel işbölümünde bile iki cins iki ayrı sınıf oluşturmaktadır. İlk başlarda sınıflar arasında eşitlik hâkim olmuştur. İki sınıf da üretici faaliyet göstererek iktisadi yaşamda yer almıştır. (Beauvoir, 1971: 57). Ancak bakırın, kalayın, demirin bulunuşu, çeşitli üretim araçlarının geliştirilmesiyle birlikte tarım faaliyetlerinin gelişmesi ve tarlaları verimli kılmak adına yoğun çalışmanın gerekmesi var olan düzenin değişmesine sebep olmuştur. Yeni düzende insanoğlu başka insanları köle haline getirerek çalıştırmaya başlamıştır. Üretim faaliyetlerinin artmasıyla da birlikte oraya artı ürün, nesne ve beraberinde özel mülkiyet ortaya çıkmıştır. Toprağa, üretim araçlarına, kölelere sahip olan erkek aynı zamanda kadınların da sahibi haline gelmiştir (Engels, 2003: 53-54). Tarihsel süreçte kadın erkek eşitliği ibresinin erkekten yana dönmesinin ilk örneği ise bu şekilde ortaya çıkmıştır (Tok, 2019: 18). Yaşanan gelişmelerden günümüze kadar olan süreçte de görülecektir ki ibre her zaman erkeklerden yana dönecektir.

1.2.1.2. Köleci Toplumlarda Kadın Emeği

Köleliği bulan ve böylece devletin boy atacağı toprağı işleyen, insanın insan tarafından ilk ekonomik sömürülmesi yöntemini yaratan göçebelerdir (Oppenheimer, 1984: 60). Önceleri sadece tükettiği kadarını üreten insanlar artık daha yoğun çalışarak toprak ve mal sahibi insanlar için fazlasını üretmeye başlamışlardır. Bu durum sonucunda emek üretkenliğini ve artı ürünü sağlayan insanlar mal sahibi insanların kölesi haline gelmektedir. Emek sahibi üreticilerin bedensel ve manevi çöküntüsüne rağmen kölelik o çağda olağan bir durum kabul edilmektedir. Sebebi ise kölelerin emeğinin diğer mal sahibi insanlar için zenginlik kaynağı haline gelmiş olmasıdır. Başlangıçta köleler bir topluluğa ya da ataerkil aileye aittiler⁶. Ama zamanla hem köleler hem de diğer mallar dönemin ileri gelenlerinden olan reislerin ve klan aristoksasının öteki temsilcileri tarafından ele geçirilerek onların özel mülkü haline gelmiştir (Zubritski vd., 2011: 60-

⁶ Kölelik düzeni uzun süren yaşamı boyunca pek çok aşamadan geçmiştir. İlk olarak topluluğa ait köleliktir. Bu dönemde köleler bütün toplumun malıdır. Köleliğin ataerkil biçimi de benzer özellikler göstermektedir. Bu dönemde köleler oldukça azdır. Köle örtülü bir biçimde var olmaktadır. Genellikle klanın ya da kabilenin içinde yardımcı öge şeklinde yer almaktadır (Zubritski vd., 2011: 64).

61). İkel topluluğun içinden çıkan köle sahibi sömürücü sınıf güçlendikçe ve kölelik düzeni geliştikçe, köleci toplum da tam anlamıyla kurulmuş oldu (2011: 63).

Kölelik düzeninin gelişmesi ve devlet aygıtının ortaya çıkışı eş zamanlı yaşanan durumlardır. Tarımsal üretimin artması, madencilik ilerlemesi el emeğine yani kölelere olan talebin artmasına sebep oluyordu. Bu durum sonucunda her geçen gün sayısı artan köleler ayrı bir sınıf haline gelirken köle sahibi efendiler de ayrı bir sınıfı oluşturmaktaydı. Efendi sınıf ancak sürekli bir baskı örgütünün varlığı ile köleleri ellerinde tutarak onlardan sınırsız yararlanma ve beraberinde zenginliklerini arttırmayı sağlayabiliyorlardı. Bunun sonucunda tarihte bilinen ilk ve en zalim sömürü biçimi giderek kurumsallaşarak devlet haline gelmiştir. Köleci devletin ilk ve en önemli görevi sömürülenleri bastırmaktır. İkinci görevi ise devlete ait toprakların sürekli genişletilmesini sağlamaktır (2011: 65).

Köleci toplumlarda kadın emeği iki yönlü öneme sahiptir. İlk olarak köle erkekler gibi kadınlar da üretici köle sınıfta yer almaktadır. Durumun ikinci yönü ise doğurganlık üzerinden temellenmektedir. Kadınlar yeni köleleri dünyaya getirmesi açısından önem taşımaktadır. Bu sebeple kadın köleler maddi açıdan daha değerli kabul edilmektedir (Mies, 2012: 137). Köleci toplum kadının erkeğe tabi oluşunun tam anlamıyla gerçekleştiği bir süreçtir. Toplum özel mülkiyete sahip olan özgürler ile köleler olarak iki sınıfa ayrılırken özgürlük hakkı yalnızca erkeklere tanınmıştır. Kadın için tek özgürlük köle olmamaktır. Köle olmayan kadınlar üretim sürecinde yer almıyor ve evin idarecisi konumundan ileri gidemiyordu. “Özgür kadınların” toplumsal konumları özgür erkeğe tabi olmakla sınırlı kalmaktaydı. Kocalarına karşı “gerekli kadınlık” görevlerini yerine getirmedikleri takdirde ise köle olmakla tehdit edilmekteydiler. Köle sınıfı açısından bakıldığında ise köle olan kadın da erkek de ciddi sınıfsal ve cinsel sömürüye maruz kalmaktadır. Ancak sömürünün boyutları kadın üzerinden olduğunda daha katlanılmaz bir hal almaktadır (Tok, 2019: 18). Bu durum kadının emeğinin değersiz görülmesiyle bağlantılı kabul edilmektedir. Önceden kadına güç ve hak veren ev ve bahçe işleri değersizleşerek kadının eve kapanmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda erkeğin üretici çalışmalarının yanında kadının emeği eriyip gitmiştir. Bu durum özel mülkiyete dayalı ataerkil aile yapısının temellerini atmıştır (Beauvoir, 1971: 57-58). Böyle bir aile yapısında ise kadın ezilen, değersiz görülen ve ikinci sınıf konumda yer almaktadır.

Tarımsal üretimde yaşanan değişimler ve gelişimler, artan nüfus tarihsel süreçte toplumsal olarak farklı bir düzene geçişe sebep olmuştur. Yeni toplumsal düzene bir sonraki başlıkta yer verilecektir.

1.2.1.3. Feodal Toplumlarda Kadın Emeği

İlkel toplum yapısında yaşanan değişim ve dönüşümlerin köleci toplum yapısını ortaya çıkarması gibi köleci toplum yapısında yaşanan dönüşümler de feodal toplum yapısını ortaya çıkarmıştır (Zubritski vd., 2011: 139). Köleci toplum yapısında köle sahipleri kölelerin giyim kuşam, beslenme, barınma gibi ihtiyaçlarını kendileri karşılamaktaydı. Nüfusun genişlemesi, köle sayısının artmasıyla mülk sahipleri için bu ihtiyaçlar bir yük haline gelmekteydi. Feodal toplum yapısının ortaya çıkışı da bu noktada meydana gelmektedir. Mülk sahipleri, kölelere bir miktar toprak vererek onların kendi yeniden üretimini sağlamalarını hedeflemektedirler. Bu şekilde kölelere toprak verilmesi onlara ailelerini ve kendilerini geçindirme imkânı sunarken aynı zamanda yeniden üretim sorununun da çözülmesini sağlamaktadır (Kolesnitski, 1985: 182-183).

Feodal düzenin üretim ilişkilerinin temelini senyörün, toprak üzerindeki mülkiyet hakkı ile serf üzerindeki sınırlı mülkiyet hakkı teşkil etmektedir. Yeni düzende köleler yerine serfler bulunmakta ve serfler topraktan sınırlı yararlanma hakkına sahip olmaktadır. Serfin emeği iki süreçten oluşmaktadır. Gerekli – emek sürecinde kendisi ve ailesi için üretim yapan serfin ek – emek sürecindeki artı ürününe senyör tarafından el konulmaktadır (Nikitin, 2006: 32-33).

Emek sömürünün bir başka biçimi olan feodalizmde kadın alınıp satılan bir köle olarak değil, emeğine el konulan bir işçi olarak sömürüye maruz kalmaktadır. Tarımsal üretimin gelişmesiyle ortaya çıkan bu yeni düzende toprak sahibi kral için çalışan feodal beyler ve onlar için çalışan serfler bulunmaktadır. Kadınlar da serfler ile birlikte üretim sürecinde yer almak zorundadır. Köleci toplumlarda köle sahiplerinin eşlerinin ve kızlarının çalıştırılmaması gibi feodal toplumlarda da kadın bulunduğu sınıfsal aidiyete göre üretim sürecinde yer almaktadır (Tayanç ve Tayanç, 1981: 40). Ancak köleci toplumdaki kadının ev içiyle özdeşleşen konumu feodal dönemde daha zor bir biçimde yaşanmaktadır. Feodal bey ile karısı arasında yaşanan eşitsizlik, serf kadın ve erkek arasındakinden daha büyüktür. Bu noktada yaşanan eşitsizlik sınıfsal değildir. Toplumsal cinsiyet ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Serf kadın ve erkek aynı feodal bey tarafından

sömürüye maruz kalırken, feodal bey ve eşi arasındaki eşitsizlik cinsiyet farkından doğarak “esas sınıfsal sömürüyü” temsil etmektedir (Tok, 2019: 18).

Feodalizmin toprak mülkiyetine dayanan özel üretim tarzı aşırı şiddet kullanımı ve savaşla oluşturulmuştur. Bu şekilde yeni topraklar elde edilirken aynı zamanda toprağa bağlı üretim araçları ve üretim için gerekli olan insanlar yani köleler de ele geçirilmiştir. Feodal bey karşısında kadın bedeni de erkek bedeni de toprağa, doğaya ait kabul edilmektedir. Bu sebeple topraktan uzaklaşmalarına izin verilemeden onlar da feodal beye bağlanarak zorunlu üretim süreci içerisinde yer almaktadır. Feodal beylerin sahip oldukları toprakları düşmanlara ve kendi içlerindeki asilere karşı devamlı savunmaları gerekmektedir. Bu sebeple silah kullanımı ve askeri güçler son derece önemli bir noktada yer almaktadır. Bu durum feodal toplumlarda, ilkel topluluklar ve köleci toplumlarda olduğu gibi erkek avcı/savaşçı toplum paradigmasının ve üretim tarzının değişmeden kalmasına sebep olmaktadır (Mies, 2012: 141-142). Rekabet, savaş, avcılık, güç gibi değerlerin erkeklere içkin kabul edildiği ve bu değerlerin yüceltiildiği göz önünde bulundurulduğunda ise görülecektir ki dönemin şartları ne olursa olsun erkek emeği kadın emeğinden daha değerli ve daha gerekli kabul edilmektedir.

1.2.1.4. Sanayi Kapitalizmi Döneminde Kadın Emeği

Bugüne kadarki tüm toplumların tarihi sınıf mücadelesi üzerinden yazılmıştır. Ezen ve ezilen her zaman ya toplumun devrimci bir dönüşüme uğramasıyla ya da çatışan sınıfların ortak yıkımıyla sonuçlanan bir mücadele içinde yer almıştır. Feodal toplumlarda yaşanan parçalanmaların arasından filizlenen modern burjuva toplumu da sınıf mücadelesini ve karşıtlıklarını ortadan kaldırmamaktadır. Modern burjuva toplumları eski sınıfların yerine yeni sınıflar, eski baskı biçimlerinin yerine yeni baskılar, eski mücadele biçimlerinin yerine yenisini getirmekten öteye gitmemektedir. Yeni düzende bütün toplum iki büyük sınıfa ayrılmaktadır. Burjuva ve proletarya doğrudan doğruya karşı karşıya gelerek her geçen gün daha fazla bölünmektedir (Marx ve Engels, 2018: 40-41). Esasen tarih yine kendini tekrar etmektedir. Bu defa sahnede birbirinden keskin sınırlarla ayrılan yeni iki sınıf yer alacaktır.

Kapitalist toplumun ekonomik yapısı, feodal toplumun ekonomik yapısından doğmuştur. Kapitalist ekonomi emeğin özgürleşmesini ve serbestleşmesini içeren bir süreçtir. Toplumun üretici olan bölümü toprağa ve bir bireye bağımlı olmaktan çıkarak kendi emeği üzerinde tasarrufu bulunan bireylere dönüşmektedir. Feodal düzenden

kapitalist düzene geçiş ücretli emeğin kölelikten, serflikten kurtularak özgürleşmesi süreci olarak görülmektedir. Esasen bu doğrudur. Ancak bununla birlikte yeni düzende önceden sahip oldukları kısıtlı üretim araçlarından, feodal düzenin sağladığı yaşam güvencesinden de mahrum kalmaktadırlar (Marx, 2011: 688). Kapitalizm insanın üretken emeği üzerindeki eski vahşi kontrol biçimlerini ortadan kaldırmak yerine onları sağlamlaştırarak genelleştirmektedir (Mies, 2012: 142). Bu süreçte sermaye sahibi sanayici kapitalistler ise kendilerinden önceki iktidar sahipleri olan feodal beyleri yerlerinden edip ortadan kaldırarak iktidardaki yerini sağlamlaştırmayı hedeflemektedir (2011: 688).

Kapitalist üretimin *differentia specifica*'sı (özel ayırt edicisi) emek gücünün alımı satımıdır. Bu amaçla toplumsal düzende üç temel koşul yayılmaktadır. İlk olarak işçiler üretim için gerekli araçlardan koparılıp bu araçlara ancak emeklerini başkalarına satarak ulaşabilirler. İkinci olarak işçiler görece özgürleştirilerek serflik, kölelik gibi yasal sınırlamalardan kurtarılmaktadırlar. Üçüncü olarak bir işçiyi istihdam etmekteki amaç işverenin yani kapitalistin sermayesinin büyümesine katkı sağlamaktır. Kapitalist üretimin emek alım satım süreci, emek gücünün işçi tarafından satılması ve işveren tarafından satın alınması ile bir sözleşme veya anlaşma ile başlamış olmaktadır (Braverman, 2008: 77). Kapitalist üretim sistemi zanaatı ortadan kaldırarak üretim sürecini parçalara ayırmaktadır. Yani üretim için gerekli öğeler tek tek farklı işçiler tarafından yapılmaktadır. Bu sayede kapitalist üretimle daha az emek gücü sarf ederek daha fazla ürün çıkarma gayesi gerçekleştirilmektedir. Kapitalist sistem ile birlikte bir ürünü üretmek için gerekli olan düşünce, eylem, kavram, uygulama, el ve zihin birliği gibi unsurlar ortadan kalkarak yerine sermaye tarafından belirli sınırlar içinde tutulan emek gücü gelmektedir (2008: 174-175). İşçiler sermayenin hizmetkarları olmaya devam ettikleri sürece kendileri için modern emek hapishaneleri inşa etmeye devam etmektedirler (2008: 225). Kapitalist toplum yapısında kar sağlayan ürünler gibi kar getiren insanlar da piyasa koşullarında alınıp satılan mala dönüşmektedirler. El emeğiyle üretilen bir ürün piyasa koşullarında herhangi bir değişim değerine sahip değilse onu üreten insanın da değişim değeri bulunmamaktadır (Fromm, 2015: 99-100). Kapitalist sistemde üretim kar sağladığı sürece önemli ve değerli kabul edilmektedir. Sermaye sahipleri için kar, emekçilere ürünün değerinin altında bir ücret ödenmesiyle gerçekleşmektedir (Hartmann, 2016: 168). İş gücüne sahip olan birey emeğinin karşılığını alamayacağını bildiği halde hayatta kalmak adına emeğini sermaye sahiplerine

satmaktadır. Bu düzen ekonomik hiyerarşiye de yansımaktadır. Sermaye, emeğin yöneticisidir. Kapitalist sistemde biriktirilmiş, ölü nesnelere; canlı olan insandan, onun emeğinden ve gücünden daha değerli konumdadır (Fromm, 2015: 100).

Daha fazla ve sürekli üretim yapmak adına büyük bir işçi ordusuna ihtiyaç duyan kapitalist sistem kadınları evden çıkarmaktadır. Kadın emeği üzerinde son derece etkili olan kapitalist üretim biçimi Sanayi Devrimi sonrasında daha da etkili hale gelmiştir. Önceleri genellikle toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden şekillenerek tarımsal üretimde yer alan kadın işgücü yeni düzende kente göç ederek tüm emek piyasalarında rol almaktadır (Özer ve Biçerli, 2004: 57). Sanayi Devrimiyle birlikte kadınlar erkekler gibi fabrikada ve emek pazarında yer almaktadır⁷ (Engels, 2003: 70). İşçilerin düzenli çalışma saatlerinin olduğu ve nispeten Sanayi Devrimi'ne kıyasla daha yüksek ücret aldıkları Fordist⁸ dönemde de çalışma yaşamına katılımda artışlar yaşanmaktadır. Ancak kadınların emek piyasalarına katılımını sanayileşmeden daha fazla etkileyen olay II. Dünya Savaşı olmuştur. Karşılıklı emek arzı ve emek talebi bu durum üzerinde etkili olmaktadır. Erkeklerin savaşa gitmesi kadın işgücüne olan talebi ve ücretlerini arttırmaktadır. Bu durum kadınların emek piyasalarına girişi üzerinde teşvik edici olmaktadır (Özer ve Biçerli, 2004: 58) Ancak bu durum kadınların özgürleşmesi adına değil onları da üretim sürecine dahil etmek amacıyla yapılmaktadır. Üretim sürecine dahil edilen kadının toplumsal konumuna, toplumun ahlaki, politik, ekonomik değer yargılarına dikkat edilerek bu süreç gerçekleştirilmektedir. Ekonomik sefalet zincirine dahil olan kadın artık kendi ihtiyaçlarını kendisi karşılarken aynı zamanda ihtiyaçlarının erkeklerden daha değersiz ve az olduğu iddia edilerek erkelerden daha az ücretle çalıştırılmaktadır. Aynı zamanda kadının işyerindeki çalışması bitince evdeki "görevlerini" yerine getirmesi gerekmektedir. Annelik adı altında kutsal bir anlam

⁷ Ancak emek pazarında yer alanlar yalnızca proleter kadınlardır. Burjuva sınıfında yer alan kadınlar toplumsal üretim sürecinde yer almamaktadırlar. Özel alana mahkûm edilen hayat "kadının evsel köleliği" üzerinden yaşanmaktadır (Engels, 2003: 71).

⁸ 1914 yılı Henry Ford'un otomobil montaj hattında çalışan işçilere sekiz saatlik çalışmalarının karşılığı olarak beş dolar ücret vermeye başladığı tarihtir. Bu olay ve tarih Fordizmin sembolik olarak başlangıcını temsil etmektedir. Ford kitle üretiminin ve kitle tüketiminin olduğu bir süreç tasavvur etmiştir. Emeğin denetiminde ve yönetiminde, psikolojide ve estetikte rasyonelleşmiş, modernist bir toplum Fordizmin özünü oluşturmaktadır (Harvey, 1997: 147-148). 1929 yılında NewYork Borsası'nda yaşanan ekonomik bunalım fordist üretim dizgesinin dönüm noktası kabul edilmektedir (Şaylan, 1995: 85). Fordizm bu tarihten 1970'lerde yaşanan petrol krizlerine kadar dünyanın hemen her yerinde benimsenen bir üretim biçimi olarak var olmaktadır. Ancak 1973'te yaşanan petrol krizi ve bunu sonucunda Amerikan otomobil sanayisinde yaşanan düşüş Fordizmin gözden düşmesine sebep olmaktadır. Aynı süreçte yükselen Japon Sanayisi ve pek çok yeni karakter içeren Postfordist üretim küreselleşmesinde etkisiyle Fordist üretim biçiminin yerini almıştır (Ritzer, 2011: 220).

yüklenen ev işleri kadının hem bedenen hem de ekonomik sömürsünün kaynağı olmaktadır (Lafargue, 2010: 119). Hem iş yerinde ekonomik sömürüye hem de özel alan olan evde emek sömürsüne maruz kalan kadının yaptığı şey esasında “yeniden üretim”dir. Yeniden üretim; çocuk doğurarak üretim alanındaki boşlukları doldurmak ve yorgun işçiye hizmet ederek onu diğer üretim gününe hazırlamaktır. Bu sistemde kadınlar kapitalizmin boyunduruğu altına girerek sömürünün en güçlü halkasında yer almaktadırlar (Connell, 2019: 77-79). Kadının, tarihin her döneminde anne sıfatıyla gerçekleştirilen emek sömürsü kapitalizmle birlikte ücret unsuruyla eklemlenerek daha ciddi boyutlara ulaşmaktadır.

Erkekler ile kadınlar arasındaki bir ilişki sistemi olan patriyarka ve kapitalizm birbirinin içinde yer almaktadır. Zillah Eisenstein *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism* (Kapitalist Ataerki Düzen ve Sosyalist Feminizmin Savunusu) adlı derlemesinde kapitalizmin ve ataerkilliğin karşılaşan, karşılıklı etkileşim içine giren, birbirinden ayrı ama eşit ölçüde kapsamlı bir toplumsal ilişkiler sistemi olduğunu belirterek ikisinin ortaklığına “kapitalist ataerkillik” adını vermiştir (Connell, 2019: 82). Kapitalist toplumlarda sermaye sahipleri olan burjuva ile patriyarkal yapının son derece güçlü ve birbirini destekleyici bir ilişkisi bulunmaktadır. Patriyarkal kapitalizmde kadınların düşük ücretli, vasıfsız, güvencesiz işlere mahkûm edilmesi onların erkeklere olan ekonomik bağımlılığını sürekli hale getirmektedir (Hartmann, 2016: 188-189). Üretimin artık fabrikalarda gerçekleştirildiği kapitalizmde bazı erkekler kadınlardan daha kolay işler yapmalarına karşın iki katı ücret ödenmektedir. Kadınlara ödenen ücret ‘evli kadın ücreti’dir (Connell, 2019: 159). Kadınlara evli olup olmamalarına bakılmaksızın böyle bir ödeme yapılmasının sebebi çalışan kadının haneye ikinci geliri getirdiğine olan inançtır. Erkek zaten çalışmak zorundadır ve ailede kadın çalışıyorsa aynı emek karşılığı düşük ücret almasında bir sakınca yoktur.

Kapitalizmin gelişmesi ve Sanayi Devriminin gerçekleşmesi eş zamanlı olarak yaşanırken, sonraki dönemlerde bu durumun ardılı olarak Fordist üretim biçimi benimsenmiştir. Fordist üretim biçimi II. Dünya Savaşı sonrasında altın çağını yaşamıştır. 1970’ler ile birlikte ortaya çıkan bunalımlar sonucu değişim ve dönüşüme uğramıştır. 1970’lerin başında verimlilik düşüşü, küreselleşmeye bağlı olarak ticaretin genişlemesi, artık tüketicinin standart ürünlerin dışında tüketim nesnelere olan talebinin artması ve Fordizmin tüm bunlara yanıt verememesi dönüşümün en önemli sebeplerindedir. Aynı

dönemlerde ortaya çıkan ve özellikle Japonya’da uygulanmaya başlayan üretim sistemlerindeki değişim, üretim ve tüketim alanında esnekleşmenin önünü açacak olan Postfordizmin tüm dünyaya yayılmasına sebep olmaktadır (Özer ve Biçerli, 2004: 59). Yaşanan değişim ve dönüşümler elbette kadın emeği üzerinde de etkili olmuştur. Yeni dönemin kadın emeği üzerindeki etkisine bir sonraki başlıkta yer verilecektir.

1.2.1.5. Küreselleşme ve Yeni Kapitalizm Çağında Kadın Emeği

Küreselleşme maddi ve manevi değerlerin ve bu değerlerin ardılı olarak ortaya çıkan birikimlerin dünya çapında yayılması anlamına gelmektedir. Küreselleşme ile birlikte ülkeler arasındaki siyasi, ekonomik, sosyal ilişkiler de yaygınlaşmakta ve birbirinin içine geçmektedir (Devlet Planlama Teşkilatı, 1995: 1). Bu durum bir nevi sınırsızlaşma olarak da adlandırılmaktadır. Küreselleşme kavramı çok boyutlu bir içeriğe sahiptir. Politik, askeri, ekonomik nitelikleri bulunan ve yerel ile küresel arasında bağlantı kuran geniş kapsamlı bir kavramdır. Çok anlamlı bir yapısının olması küreselleşmeye dair farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına da sebep olmaktadır. Bu bağlamda küreselleşme olgusuna dair üç farklı yaklaşım bulunmaktadır; “Hiperküreselleşmeci Görüş”, “Kuşkucu Görüş”, “Dönüşümcü Görüş”. Hiperküreselleşmeci bakış açısı küreselleşme sürecinde tüm devlet ve toplumların en nihayetinde birbirine benzeyeceğini, ulus devletlerin ortadan kalkarak, küresel bir ekonomi ve kültür oluşturduğunu savunmaktadır. Kuşkucu görüşe göre küreselleşme yeni bir şey olmamakla birlikte aynı zamanda tehlikelidir. Homojenlik üretmediği gibi dünyayı çeşitli ticari bloklara bölmüştür. Üçüncü yaklaşım olan Dönüşümcüler küreselleşmenin gerçekliğini sorgularken önceki iki görüşünde düşüncelerini kabul ederek küreselleşmenin homojenleşmeyle beraber birtakım farklılıklar, parçalanmalar yarattığını ileri sürerler (Topateş, 2018: 75-76)

Küreselleşme kavramının alanı çok geniştir ve muğlaklıklar içermektedir. Bu sebeple net bir tanımını yapmak pek mümkün değildir. Ancak Ritzer’in tanımı geniş perspektiften küreselleşmeyi özetler niteliktedir. Ritzer (2012: 441) tanımlamasıyla “küreselleşme, pratiklerin, ilişkilerin, bilincin ve toplumsal yaşamın örgütlenişinin dünya çapında yayılmasıdır” der. Esasında küreselleşme kapitalist sistemin, kriz döneminde sistemin devamlılığını sağlamak adına ortaya çıkardığı bir olgudur (Özdemir, 2007: 220). Kapitalizm, 1970’lerde başlayıp 1973 ve 1979 petrol krizleriyle daha da alevlenen ekonomik krizi çözmek amacıyla teknolojik gelişmelerden faydalanmıştır. Fordizmin kitlesele üretiminden Postfordizmin esnek üretime geçiş teknolojik gelişmeler

sonucunda yaşanmıştır. İhtiyaçlar ve talepler doğrultusunda üretimin gerçekleştiği bu sistemde üretim standart saatlerde değil talebe bağlı olarak şekillenen esnek saatlerde gerçekleştirilmektedir. Bu süreçte üretim mekânlarında da değişiklikler yaşanmıştır. Üretim parçalara ayrılarak, büyük işletmeler yerine küçük fabrikalarda gerçekleştirilmeye başlamıştır. Formel kalıpların dışına çıkan üretim biçimi giderek enformelleşmektedir (Taşkıran, 2011: 137). Geçici iş sözleşmeleri, taşeronlaşma, ücret düzensizliği, sendikalaşmanın azalması küreselleşme sonucunda ortaya çıkan enformelleşmenin ürünleridir (Açıkalm, 2007: 48). Düzensiz, gayri resmi ve kayıtdışı çalışmalarla karakterize edilen enformel sektör, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde geniş kitlelerin düzensiz, korumasız ve güvencesiz işlerde çalışmasına sebep olmaktadır (Kalfa - Topateş, 2017: 83).

Fordist sistemin kitlesel üretim bandı, standart bir ürünün, üretim bantlarında ölçek ekonomilerinin verimliliğini arttırmak üzerine yapılandırılmış bir üretim sistemidir (Castells, 2008: 210). Bu durum Fordist sistemin ekonomiye olan yansımaları göstermektedir. Fordizmin devlet sistemine yansımaları ise refah devleti anlayışının hâkim olmasıdır (Özdemir, 2007: 16-17). Bu anlayışa göre devlet piyasaları üstün konumdadır. Postfordist üretim sisteminde ise küreselleşmenin etkisiyle piyasa devletten üstün konuma gelmektedir (Topateş, 2017: 249). Esnek üretim modelinin bir sonucu olarak ortaya çıkan serbest piyasa ekonomisi işletmelerin merkez işgücünü küçültürken çevre işgücünü nicel olarak arttırmaktadır. Çevre işgücü taşeronların, ev-işçilerinin, kayıt dışı çalışanların, yarı zamanlı çalışanların istihdamına dayanmaktadır (Parlak ve Özdemir, 2011: 6-8).

Kapitalist ekonominin doğası kâr maksimizasyonunda sürekliliğin sağlanmasıdır. Fordist üretim sisteminden Postfordist üretim sistemine geçiş kâr maksimizasyonunun sürekliliğini sağlamak adına yaşanmaktadır. Bu süreç beraberinde asli değişiklikler ortaya çıkarmaktadır. Uluslararası üretimde yaşanan işbölümü, kayıtdışılığın artışı, enformasyon toplumuyla birlikte beyaz yakalı çalışanlarda niteliksel ve niceliksel değişimler, yeni kölelik olgusunun ortaya çıkışı, çocuk işçiler, emeğin feminizasyonu yeni dönemde işgücünün yapısını ekonomik ve sosyolojik olarak etkilemektedir. Tam zamanlı ve iyi işlerde (decent work) istihdamı sağlanan ücretli emek ise az rastlanan, sadece belirli ülkelerde, belirli insanlar için ayrılan ayrıcalıklı çalışan ve ayrıcalıklı insan statüsünde karşımıza çıkmaktadır (Topateş, 2017: 244-245). Kapitalist sistemin bu yeni

ve gelişmiş tarzı “yeni kapitalizm” olarak adlandırılmaktadır. Harvey (1997: 170-174) yeni düzeni esneklik üzerinden ele almaktadır. “Esnek birikim” olarak adlandırdığı bu dönemde emek süreçleri, ürünler ve tüketim kalıpları, işgücü piyasaları esneklik üzerine temellenmektedir. Birçok yeniliği barındıran bu dönem yeni üretim sektörlerini, yeni piyasaları, finans hizmetlerinde yeni yöntemleri, teknolojik ve örgütsel yenilikleri içermektedir. Hem sektörel bağlamda hem de dünya üzerinde ülkeler bağlamında değişiklikleri içeren bu süreçte hizmetler sektöründe hızla artış yaşanırken ülkeler arasında üretim faaliyetlerinde de ciddi farklılıklar gözlemlenmektedir. Üretim faaliyetlerini gerçekleştiren işgücü merkez ve çevre olarak iki gruba ayrılmaktadır. Merkez - çekirdek işgücü tam zamanlı istihdam edilen, sürekli statüye sahip ve kurumun geleceği için önem arz eden çalışanlardan oluşmaktadır. Bu grupta yer alan çalışanlara ücret ve kariyer bakımından da cömert yaklaşımlarda bulunmaktadır. Çevre işgücü ise iki alt gruptan oluşmaktadır. İlk grupta büro işleri, daha az vasıflı bedensel işler gibi piyasada erişimi kolay tam zamanlı işler yer almaktadır. İkinci grupta ise ilkinden dahi daha az iş güvencesine sahip, gerekli durumlarda istihdam edilen, yarı zamanlı, geçici ve taşeron işçiler yer almaktadır. Üretim faaliyetlerinin bu şekilde bir ayırım yaşamasında çokuluslu şirketlerinin etkisi büyüktür. Üretim maliyetlerini en aza indirmeyi hedefleyen çokuluslu şirketler yeni kapitalist düzenin ve küreselleşmenin temel boyutlarından birini oluşturmaktadır. Sınırsızlaşma ve dünya ticaretinin gelişmesinde çokuluslu şirketlerin etkisi son derece büyüktür. Yeni dönemde üretim çokuluslu şirketler ve onlara bağlı üretim ağlarında gerçekleştirilmektedir (Castells, 2008: 149-150).

Munck emeğin insan kapasitesini yansıtmaması dolayısıyla metaya dönüşmemesi gerektiğini ancak küreselleşme ile birlikte serbest piyasa ekonomisinin ve devletin emeği metaya dönüştürmesini şu şekilde ifade etmiştir:

Emek, insan kapasitesini yansıttığı için başka herhangi bir meta gibi görülemez. ‘Fiyatı’ toplumsal olarak belirlenir ve düzenlemesinde devlet, sendikalar ve diğer kamusal kurumlar yer alır. Küreselleşmeye doğru gidişin arkasında yer alan neoliberalizm ideolojisi, ‘serbest’ piyasacı politikalarını sermayenin artık devlet tarafından engellenmediği politikalar olarak tanımlar. Aslında bu ideolojinin yapmak istediği, sermayeyi tüm sosyal ve kamusal kısıtlamalardan kurtarıırken bir yandan da emeğin hakları üzerindeki her türlü sosyal korumayı kaldırmaktır (Munck, 2003: 26).

Munck’unda ifade ettiği gibi küreselleşme sürecinde sermaye ile işgücü arasında yaşanan tezatlık enformelleşmeyi tetiklemektedir. 1980’ler boyunca sermayedarlar emek yoğun üretim yapan gelişmekte olan ülkelere yatırımlarını kaydırmaktadır (Atasü Topçuoğlu, 2012: 5). Ayrıca 1970’li yıllarda başlayıp 1980 sonrasında alevlenerek günümüze kadar uzanan dönem emeğin kuralsızlaşması dönemidir (Topateş, 2017: 250).

Fordizmin katılıklarıyla mücadele edilen ve Postfordizmin benimsendiği küresel yeni kapitalist dönemde elbette kadın emeği de çeşitli değişim ve dönüşümlere uğramaktadır. Esnek üretime geçiş ile birlikte kadınların işgücü piyasalarında ve emek süreçlerindeki rolünde hiç de ilerici olmayan devrim yaşanmıştır (Harvey, 1997: 177). Yeni dönemde vasfı düşürülmüş, düşük ücretli, geçici işler ve hizmetler özellikle kadınlar, göçmenler, etnik azınlıklar ve genç insanlar tarafından gerçekleştirilmektedir (Castells, 2008: 337-338). Küreselleşme ile birlikte emeğin feminizasyonu kavramı ortaya çıkmaktadır. Kavram işitsel olarak olumlu bir anlama sahip ve pozitif bir süreci temsil ediyor gibi algılanabilmektedir. Ancak kavram özünde sömürüyü, kayıtdışılığı, kuralsızlığı içermektedir. Yeni dönemde ortaya çıkan üretim süreçlerindeki merkez – çevre ayrımı, çevre ülkelerin emek sömürüsüne maruz kalması ve çalışma şartlarında yaşanan belirsizleşme bu bölgelerde yaşayan kadınlar için küreselleşmenin başlıca olumsuz sonuçlarıdır (Atasü Topçuoğlu, 2012: 6). Kadın emeği tarihinin döneminde çeşitli emek sömürülerine maruz kalmaktadır. Küreselleşme ile birlikte kadın emeğine daha fazla ihtiyaç duyulması bu dönemde kadınların daha fazla emek sömürüsüne maruz kalmalarına sebep olmaktadır (Çakır, 2008: 191). Özellikle çevre ülkelerde gündelik hayatta patriyarkal ilişkilerin daha hâkim olduğu düşünüldüğünde, serbest piyasa ekonomisinin var olduğu yeni düzende, bu ülkelerde piyasa ile patriyarka arasında ciddi bir sentez yaşanmaktadır. Esnekleşme, taşeronlaşma ve alt sözleşme ile çalıştırmayla özdeşleşen yeni düzende ekonomik sömürü biçimleri kendini yeniden üretmektedir. İşgücünde feminizasyonun artıyor olması kadınların uluslararası işbölümünde hiyerarşik olarak en alt noktada yer almasına sebep olmaktadır (Topateş, 2017: 249-250). Bu dönemde sendikalı erkek işçi istihdam etmek yerine daha ucuz emek gücü olan kadınlar tercih edilmektedir. Postfordist üretim biçiminin amacı maliyeti minimum tutmaktır. Bu sebeple iş güvencelerinden yoksun ucuz kadın emeği tercih etmek sermaye için kar maksimizasyonunu arttırmak adına son derece önemlidir (Standing, 1989: 1078).

Küreselleşme ile birlikte kadın emeği konusunda önemli değişiklikler ve artışlar özellikle çevre ülkelerde yaşanmaktadır. 1970'lerde içe dönük politikalar uygulayan geç kapitalistleşmiş üçüncü dünya ülkeleri için 1980'ler dönüm noktası olmaktadır. Bu ülkeler ihracata yönelik sermaye yoğun üretim yapmaya başlayarak küresel piyasaya entegre olma çabasındadırlar (Yaman Öztürk, 2010: 107). Küresel işbölümü kapsamında ihracat odaklı üretim yapan bu fabrikaların temel dinamikleri ise ucuz emek gücü kullanımı ve emeğin büyük çoğunluğunun kadınlardan oluşuyor olmasıdır (Topateş, 2017: 250-251). Uluslararası sermaye yatırımlarına dayalı emek yoğun sektörde çalışan kadının toplumdaki durumunu patriarkal ilişkiler kapsamında değerlendirmek gerekmektedir (Yaman Öztürk, 2010: 107). İşgücüne katılan kadın özgürleşmenin aksine, Sanayi Devrimi yıllarında fabrikalarda çalışan proleter kadınlar gibi iki başlı bir efendiye hizmet etmek durumunda kalmaktadırlar. Ciddi manada ayrımcılığa uğrayan kadınlar, emek-yoğun işlerde erkeklerle aynı işleri yapmalarına rağmen onlardan daha az ücret almaktadırlar. Bu durum endüstrilerin cinsiyet temelli işbölümü anlayışlarından kaynaklanmaktadır (Lim, 1990: 102). Küresel feminizasyon da tam bu noktada yaygınlaşmaya başlamaktadır. Özellikle kadınların düşük ücretlerle çalıştığı, manipülasyona ve sömürüye açık oldukları ihracat fabrikalarının yaygınlaşma ile beraber emek sermaye arasında sömürüye dayalı bir yapı gelişmiştir. Üçüncü dünya ülkelerinde açılan ihracat fabrikaları toplumsal cinsiyete bağlı emeğin iş bölümünü yeniden biçimlendirmektedir. (Topateş, 2017: 253-254). Bu bağlamda kadınlar Marksist anlamda sermayenin kölesine dönüşmüşlerdir (Marx, 2009: 586).

Tayland, Güney Kore, Endonezya, Filipinler gibi geç kapitalistleşen ülkeler ihracat fabrikalarında yoğunlaşan kadın emeğinin en bariz olarak yaşandığı ülkelerdir. Emek yoğun üretime dayanan bu fabrikalarda yaşanan durum patriarkal yapının bir izdüşümü niteliğindedir. Bu ülkelerin dışa açılarak kapitalistleşme süreçleri 1980'lerde gerçekleşmektedir. Kapitalistleşme sürecini erken tamamlayan ülkeler geç tamamlayanları ucuz emek gücü olarak görmektedirler (Öztürk, 2010: 107-108). Merkez çevre ülke ayrımı da bu noktada gerçekleşmektedir. Geç kapitalistleşen çevre ülkelerde emek yoğun işler gerçekleştirilirken merkez ülkeler bilgi yoğun işlere yoğunlaşmaktadırlar.

Küreselleşme ile birlikte ihracat fabrikalarında kadın emeğinin niceliksel olarak artmasının farklı etmenleri bulunmaktadır. İhracat fabrikalarının yoğunlaştığı ülkeler hali

hazırda zaten refah seviyesinin yüksek olmadığı ülkelerdir. Bu bağlamda zaten yoksul olan kadınlar düşük ücretlerde çalışmayı kabul etmektedirler. Ayrıca ihracat fabrikaları daha çok tekstil, imalat sanayisi üzerine üretim yapmaktadırlar. Bu bağlamda yapılan işlerinde kadınsı yönler ön plana çıkmaktadır (Öztürk, 2010: 115). Bununla birlikte merkez ülkelerdeki kadınlar için de benzer durumlar geçerli olabilmektedir. Örneğin Japonya'da dahi toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık söz konusudur. Çalışan Japon kadınların çoğu geçici zamanlı işlerde istihdam edilmektedir. Ayrıca neredeyse tüm endüstriyel sektörlerde kadınlar erkeklerden daha az ücret almaktadır. Yeni kapitalist dönemde kadın istihdamının daha cazip gelmesindeki bir başka husus ise kadınların hem işçi hem de ev halkı üyesi olmasıdır. Aile bağlarının işyerinden öncelikli gelmesi kadınların sendikal örgütlenmelerden ve kolektif eylemlerden uzak kalmasına sebep olmaktadır (Şen, 2008: 81). Bu sebeple güvencesiz kadın çalışan istihdam etmek sermayedarlar için bir avantaj konumuna gelmektedir.

Küreselleşme sürecinin kadınlar için görece olumlu sonuçları da bulunmaktadır. Özellikle çevre ülkelerde ihracat fabrikalarında çalışan kadınlar patriyarkal denetimden kısmi de olsa kurtulabilmektedir. Latin Amerika, Ortadoğu ve Asya'daki fundamentalist kesimler kadınların fabrikalarda çalışmasına karşı çıkmaktadır. Çünkü iş olanaklarına sahip olan kadın denetimden uzaklaşarak kendine kişisel alanlar yaratabilmektedir (Lim, 1990: 118). Ancak bu durum çalışma şartlarının Sanayi Devrimi sürecinden farklı olduğunu ve kadınların artı – değer nesnesi olma görünümünden uzaklaştığını göstermemektedir. Kadınlar ev içi ataerkil ilişkilerden uzaklaşırken fabrikalarda düşük ücretlerle ve kötü çalışma koşullarında istihdam edilerek modern köleler haline gelmektedirler. Özellikle çevre ülkelerin ataerkil toplumsal yapısı kapitalizmin yeni görünümü olan serbest piyasa ekonomisiyle bütünleşmiş durumdadır (Topateş, 2017: 256). Bu sebeple küreselleşmenin olumsuz sonuçları kadınlar özelinde daha baskın gelmektedir. Kadınların ücretli emeğe katılıyor olması özgürleşme adına önemli bir kriterdir. Ancak burada önemli olan özgürleşmenin sınırlarıdır. Toplumsal cinsiyet sonucu atfedilen rollerden uzaklaşamayan kadın tarihinin hemen her döneminde olduğu gibi küreselleşme sürecinde de önce ev hanımı sonra anne sonrasında işçi olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2.2. Türkiye’de Kadın Emeginin Tarihsel Gelişimi

1.2.2.1. Türkiye’de Kadın Hareketinin Tarihsel Gelişimi

Türkiye’de kadın emeginin tarihsel gelişim ve değişimlerine yer vermeden önce, Türkiye’de kadın hareketinin tarihsel gelişimine, hangi aşamalardan geçtiğine, hangi toplumsal hareketler etkilendiğine yer vermek gerçekleştirilen çalışmanın bu bölümü için faydalı olacaktır

Türkiye’de kadınlara, kadın emeğine, toplumsal cinsiyet ilişkilerine ve feminizme dair tartışmaların tarihi yakın geçmişe dayanmaktadır. Birleşmiş Milletlerce *Kadın On Yılı* ilan edilen 1975-1985 yılları ülkemizde de feminizme dair yoğun tartışmaların yaşandığı yıllardır. Türkiye’de feminist hareket, kentli, iyi eğitim görmüş, orta sınıftan kadınların öncülüğünde başlatılmıştır. 1980 sonrasında artan kadın hareketi zamanla yeni ve değişik bir ivme kazanmıştır (Arat, 2017: 85). Bu yıllarda feminist hareketin ivme kazanmasında akademik camiada taban kazanmasının da etkili olduğu düşünülmektedir (Makal, 2015: 35). Ancak süreç birdenbire gerçekleşmemiştir. Türkiye’de feminist harekete dair öncü çalışmalar Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminin eşit haklar savaşında gözlemlenmektedir (Arat, 2017: 85). 1980’lerde gündeme gelen feminist hareketin kökleri 19.yy’ın sonlarından itibaren ele alınmaktadır ve hareketi üç evrede incelemek mümkündür. Doruk noktasına 1908’de II. Meşrutiyet döneminde kurdukları dernekler ve çıkardıkları yayınlarla ulaşan kadın hareketi, özellikle aile içindeki annelik ve eşlik rollerini eleştirerek eğitim, çalışma ve toplumsal hayata katılım talepleriyle gündeme gelmektedir. Dönemin feminist hareketi, orta sınıf eli kalem tutan Osmanlı kadınlarının eleştirilerinden, yüzünü Batı’ya dönen dönemin bürokratik elitlerinden ve suffraget hareketinin başını çektiği uluslararası feminist hareketin düşüncelerinden beslenmektedir. İkinci evrede ilk evrede bulunulan taleplere karşılık olarak gerçekleşen 1926 yılında Medeni Kanun’un kabulü ve 1934’teki yasa değişikliği ile oy hakkında eşitlik sağlanması kabul edilmektedir. Kurtuluş Savaşı dönemindeki kadın emeği de göz ardı edilmeyerek yeni dönemde özellikle öğretmenlik gibi mesleklerde kadınlar ön plana çıkarılarak Osmanlı İmparatorluğu öncesinde sahip olduğuna inanılan eşitlikçi Türk toplum yapısı sağlanmaya çalışılmaktadır. 1935’li yıllardan sonra Türk kadının artık erkeklerle eşit yurttaşlık hakkına sahip olduğuna inanılarak kadın hareketinin cumhuriyetle köprüsünü kuran Türk Kadınlar Birliği’nin kapatılmasına karar verilmiştir. Bu şekilde tabandaki bağımsız kadın hareketine son verilmiştir. Bu süreçten sonra

kadınlar ideolojik olarak feminizmden ziyade Kemalizm'le özdeşleşmiştir. 1950'den sonra ve 1970'lerin ortalarına kadar kurulan kadın dernekleri Atatürk'e olan bağlılıklarını her zaman dile getirerek, sağladığı haklar için duydukları minneti her zaman belirtmişlerdir. Kadınlar bu süreçten sonra cinsler arası hak ve eşitlik problemlerinden, karı koca ilişkilerindeki ataerkil düzenden ziyade eğitim imkanlarına ulaşamayan, yasal haklarını kullanamayan hem evde hem üretimde çalışan ancak hak ettiği saygıyı görmeyen kırsal kadınların problemlerine odaklanmaktaydı. 1970'lerde Türkiye'de sosyalist eğilimli gençlik hareketi siyasal gündemi etkiler ve yön verir nitelikteydi. Eşitsizlik ve sömürü gibi kavramları hedef alan gençlik hareketi, Marksizm'den etkilenerek kadın sorununu anti-feminist bir bakış açısıyla ele almaktadır. Önceki dönemde kadın sorunu köylü kadınlar üzerinden ele alınırken bu dönem de işçi kadınlar ön plana çıkmaktadır. Hareket kadınların hem evde hem işte ki çifte yüklerinden kurtuluşunun sosyalizmde olduğunu ve bunun içinde erkekler ile omuz omuza mücadele vermeleri gerektiğini savunmaktadır. Bir sonraki süreçte ise 1980 darbesinin özellikle Marksist sola indirdiği darbeden sonra feminizm keşfedilip dillendirilmeye başlanmıştır (Tekeli, 1993: 30-33). 1981'de ise çeşitli kadın dernekleri kadın sorununa ilişkin paneller yapmışlardır (Arat, 2017: 87). 1982 - 1990 yılları feminist hareket ve eylemlerin hızlandığı yıllardır. Bu sayede kadın hareketi kamuoyunda giderek daha fazla kabul gören bir hareket haline gelmektedir. Örnek verilecek olursa Ceza Yasası'nın 438. Maddesinde tecavüz uğrayan kişinin fahişe olması durumunda cezada 2/3 oranında indirim yapılması ibaresine ilişkin Anayasa Mahkemesine başvuru yapılmıştır. Yapılan başvuru sonucu alınan kararda hepsi erkek olan 11 hâkimden 7'sinin maddeyi eşitlik kurallarına aykırı bulmaması sonucu feminist hareketin dışında kalan kadınlar, avukatlar, basın yayın organlarının tamamı kararı kınama noktasında birleşmişlerdir (Tekeli, 1993: 34). 1990 – 2000 yılları arasında ise kadına kocasının iznine gerek kalmadan çalışma özgürlüğü, evli kadının kendi soyadını da taşıyabilmesi özgürlüğü, aile içi şiddete dair yaptırımlar ve özellikle kırsal kesimdeki kız çocuklarının daha uzun eğitim almalarını sağlayacak düzenlemeler anayasal düzlemde yer bulmuştur. 2000'li yıllarda ise özellikle şiddet, taciz, tecavüz, evlilik içi tecavüz konularını odak alan benzer düzenlemeler birbirini takip ederek kadının toplumsal hayatta konumunun iyileştirilmesi adına çeşitli düzenlemeler yapılmıştır (Arat, 2017: 93).

Çalışmanın bu kısmında Türkiye’de kadın hareketinin değişim, dönüşüm ve evrelerine yer verilmiştir. Bir sonraki kısımda ise Türkiye’de kadın emeğinin tarihine cumhuriyet öncesi ve cumhuriyet sonrası olmak üzere iki başlıkta yer verilecektir.

1.2.2.2. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Türkiye’de Kadın Emeği

Türkiye’de kadın emeği öncelikle Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş ile birlikte değerlendirilmektedir. Esasında bu değerlendirme bir zorunluluktan gelmektedir. Sebebi ise Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti arasında pek çok konuda olduğu gibi kadın emeği konusunda da sürekliliklerin ve geçişlerin mevcut olmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde kadınların öncelikli çalışma alanının başında tarım sektörü gelmektedir. Ücretli emeğin yaygın olmadığı ve küçük üreticiliğin yaygın olduğu dönemde, tarım sektöründe hatırı sayılır ölçüde kadın çalışan bulunmaktadır (Makal, 2015: 35-37). Konu imalat sektörü olduğunda ise 19.yy’ın Osmanlı’sında kadın emeği sektörün ayrılmaz bir parçasıdır. Ayrıca bu az rastlanan olağanüstü bir durum değildir. Aksine merkezi öneme sahip, her zaman rastlanan, günlük bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyüyen ihracat sektörlerinde özellikle ipek, halı ve dantel üretiminde kadınların işgücüne artan katılım oranı belirgin şekilde gözlemlenmektedir. Osmanlı tekstil sektöründe keskin çizgilerle ayrılmamış olsa dahi, sektörde kadın emeğinin erkek emeğine ezici bir üstünlüğü bulunmaktadır. Ancak sektörde yer alan dokuma, boyama, basma işleri yapan erkekler de bulunmaktadır (Quataert, 2020: 303-304). Bu tür halıcılık, dokuma, iplik eğirme gibi sınai faaliyetler aynı zamanda evde de gerçekleştirilmektedir. Hemen her evde tezgâh bulunmaktadır. Çok sayıda kadın, çocuk ve erkek evde tezgâhlarda üretim faaliyetlerini devam ettirerek aile ihtiyaçlarını karşılamaktadır (2020: 149). Bu sistem içerisinde elbette ücretli olarak pek çok kadın istihdam edilmektedir (Ayata, 1987: 33). Ancak kadınlar ve kız çocukları aynı işi yapsalar dahi erkeklerden daha az ücret almaktadırlar (Önder, 2013: 38). Örnek verilecek olursa 1895’li yıllarda Selanik’teki bir fabrikada çalışanların yarısından fazlası 12-18 yaşlarındaki kız çocukları oluşturmaktadır. Ancak aynı işi yapmalarına erkek çocukların işe başlama ücretleri kız çocuklarının işe başlama ücretinden yüzde elli daha fazladır (Quataert, 2020: 88). Bir başka örnek de ise Balkanlarda makineyle yün kumaş üretimi yapan birkaç imalathanelerde kadın işçiler için 3-7 kuruş ücret ödenirken erkek işçiler için 5-9 kuruş günlük ücret ödenmekteydi (Quataert, 2020: 160). Bu noktada yine, bir kadının evli olup olmadığına bakılmaksızın ona emeği karşılığı “evli kadın ücreti”

ödenmesi konusu karşımıza çıkmaktadır (Connell, 2019: 159). Daha önce de belirtildiği gibi bir kadın çalışıyorsa onun eve, aileye ikinci geliri getirdiğine inanılmaktadır. Bu sebeple onun kişisel değerlerine bakılmaksızın erkeklerden daha az ücret almasında bir sakınca görülmemektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların ev dışında çalışma yaşamında yer alması fabrika niteliği taşımayan küçük atölyelerde başlamaktadır. Kamusal alanda çalışma yaşamına katılan kadınlar öncelikle evde gerçekleştirilen dokumacılık faaliyetlerini atölyelerde sonrasında ise fabrikalarda devam ettirmektedir. Bundan sonraki süreçte ise kadınlar çalışma yaşamında tedricen ve özellikle savaş dönemlerinde yer almak durumunda kalacaklardır (Makal, 2015: 35). Özellikle savaş yıllarında kadın ve çocuk işçi sayısında bariz artışlar yaşanmaktadır. Kadınları bu süreçte yapabilecekleri her işe yönlendirmek adına Kadın Çalışmaları İslamiyesi gibi cemiyetler de kurulmaktadır (Erişçi, 1951: 13). Sonraki süreçlerde savaşın ilerlemesiyle birlikte erkek nüfus sürekli cepheye sevk edilirken kadın nüfusu da her geçen gün çalışma yaşamında daha fazla yer almaktadır. Atölyeler ve fabrikalarla birlikte kadınlar artık yol yapımından sokak temizliğine birçok iş sahasında çalıştırılmaktadır (Toprak, 1995: 132). Kadınların devlet dairelerinde göreve başlama süreci de savaş yıllarına denk gelmektedir (1995: 134). Ancak savaş bitip süreç normalleşmeye başladığında kamu hizmetlerinde çalışan kadınlar adına hızla işten çıkarma gerçekleşmiştir. Sürece yönelik tepkiler gösterilmiş olsa dahi önüne geçilememiş ve memuriyette kadın çalışan tasfiyesi yaşanmıştır (Caporal, 1982: 140).

Genel bir ifade ile Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında kadın çalışanlar çalışma yaşamında önemli bir yer tutmaktadır. Kadının çalışma yaşamında varoluş süreci Batı ülkeleriyle de benzerlik göstermektedir. Ancak İmparatorluk açısından her iki cins için de maruz kalınan olumsuz durum sosyal politika önlemlerinin mevcut olmamasıdır. Dolayısıyla, özellikle kadınlar açısından koruyucu önlemlerin bulunmaması da beklenen bir durum olmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunda kadın çalışanlar açısından yaşanan durumların birçoğu erken Cumhuriyet döneminde de gözlemlenecektir. İmparatorluk ile Cumhuriyet arasındaki geçişlilik ve süreklilik tabidir (Makal, 2015: 41-42).

1.2.2.3. Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Kadın Emeği

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Osmanlı İmparatorluğu döneminde olduğu gibi ülke ekonomik olarak tarıma dayalıdır. Bu sebeple tarımsal faaliyetlerde kadınların işgücüne katılım oranları yüksek seyretmektedir. Ancak kadınlar bu alanda önceki yıllarda da olduğu gibi ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilmektedir. Ücretli emeğe katılan kadınlar ise öncelikle dokuma sanayinde, gıda, içki ve tütün üretiminde yer almaktadırlar (Makal, 2010: 25). Ancak kadınlar çalışma yaşamına dahil olsalar dahi annelik rolü her zaman daha üstün konumda tutulmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında toplumsal hayatın modernleşmesine yönelik adımlarda bu doğrultuda atılmaktadır. Süreç, anne rolü üzerinden temellenerek eğitilmiş ve modern bir kadın oluşturmayı hedeflemektedir. Kadınlar çalışma yaşamına ev içi sorumluluklarını da beraber yürütebilecekleri işlere girerek katılmaktadır. Esasında kadınların ekonomik bağımsızlıklarını kazanıp özgür birer birey olmaları modernleşme sürecinin önemli bir parçası değildir. Dönemin okuryazarlık oranları ile yaratılmak istenilen modern ve eğitilmiş kadın rolü de birbirine uyuşmamaktadır (Buğra ve Özkan, 2014: 129-130). Okuryazarlık oranını arttırmak ve modernleşmeyi sağlamak adına eğitim veren okullarda kız öğrenciler ev idaresini temel alan ideolojik bir eğitimden geçirilmektedir. Bu tip bir eğitimin ürünü olarak okullardan mezun olan kızların yeri ise evleri olarak belirlenmektedir. Nadiren de olsa ücretli emeğe katılanlar ise çalıştıkları yerlerden evlerine dönmeye özendirilmektedir. Yani cumhuriyetin ilk yıllarında kızların eğitime verilen önemin amacı onların iş bulması, özgür birer birey olması değildir. Amaç cumhuriyetin yeni ideolojisi benimsetmek, yaymak ve yeni kuşakları bu doğrultuda yetiştirmektir (Tuna, 2009: 21).

Erken Cumhuriyet döneminde kadın işçilerin niceliğine dair veriler 1927 Sanayi Sayımı sonuçlarına dayanmaktadır. Ülkedeki tüm sanayi kuruluşlarını kapsayan bu sayımın sonuçlarına göre; 14 yaşından büyük çalışanların %23.73’ü, 14 yaşından küçük çalışanların ise %35.74’ü kadındır. Tüm yaş grupları açısından yapılan değerlendirmede ise çalışanların %25.58’i kadındır. Bu değerlendirme sonucunda görülmektedir ki her dört işçiden biri kadındır. Memurlar açısından bir değerlendirme yapıldığında ise tüm yaş grupları içerisinde memurların %20.58’inin kadın olduğu görülmektedir. Sayım sonuçlarına statü itibarıyla bakıldığında ise tüm işverenler arasından yalnızca %0.14’ünün kadın olduğu görülmektedir (Makal, 2010: 21). Bu durum 14 yaşından büyük kadın çalışanların sayısının, 14 yaşından küçük kadın çalışanlardan az

olması ile birlikte değerlendirilebilir. Kadınlar daha ileri yaşlarda çalışma hayatından çekilmekte ve aynı zamanda konu statü olduğunda erkek çalışanlar ile rekabet etme imkanlarının da aynı olmadığı görülmektedir. Özellikle annelik rolü ile eve bağımlı hale getirilen kadın toplumsal cinsiyet rolleri gereği çocuk bakımı ve ev işlerinde yalnız bırakılarak çalışma hayatından çekilmek zorunda kalmaktadır. Çalışma yaşamına devam eden kadınlar ise çifte yüke maruz kalarak statü ve daha fazla sorumluluk gerektiren işlerden uzak tutulmaktadır.

Daha sonraki yıllarda kadın çalışanların niceliğine ait veriler artmaktadır. 1936 yılında İş Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra 1937, 1938 ve 1943 yıllarına ait bazı eksik ve hataların olmasına karşın önemli nicel veriler bulunmaktadır. Bu verilere göre 1937 yılından 1943 yılına kadar olan sürede kadın istihdamında %12'lik bir artış yaşanarak %18.89'dan %30.70'e yükselmiştir. Bu yıllarda çocuk ve genç işçi istihdamında da ciddi artışlar yaşanmaktadır. Bu artışlar daha önce I. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan artışa benzer özellikler göstermektedir. İncelenen yıllar II. Dünya Savaşı yıllarına denk gelmektedir. Türkiye savaşa girmemiş olsa dahi seferberlik ilanı ile birlikte erkekler silah altına alınca işgücünde meydana gelen azalma çocuk, genç ve kadın işçiler ile kapatılmaya çalışılmaktadır (Makal, 2010: 23-24). Konu ücret olduğunda ise Osmanlı İmparatorluğu dönemine benzer durumlar yaşamaktadır. Döneme ait tüm veriler hangi sektör ya da faaliyet alanına ilişkin olursa olsun kadın ve çocuk işçi ücretlerinin erkek işçilerin ücretlerinden az olduğunu göstermektedir. Ancak bu durum erkek çalışanlar açısından ücretlerin yeterli olduğu anlamına gelmemektedir. Bu sebeple kadın ve çocuk işçi arzının artışında bir diğer sebep olarak bu durum karışımıza çıkmaktadır. Aile gelirinde yeterlilik sağlamak adına kadınlar ve çocuklar çalışmak zorunda kalmaktadır (Makal, 2015: 51).

1.2.2.4. 1950 ve 1980 Yılları Arasında Türkiye'de Kadın Emeği

II. Dünya Savaşı sonrası yıllar Türkiye'de pek çok açıdan önemli değişmelerin yaşandığı yıllardır. Öncelikle siyasal alanda çok partili hayata geçiş ile birlikte iktisadi hayatta da değişimler yaşanmaktadır. Önceki yıllarda izlenen devletçi iktisat politikalarının yerine özel sektöre ağırlık veren sanayileşme politikaları ve çalışma ilişkilerinde de bunların sonucu olarak ortaya çıkan gelişmeler yaşanacaktır. Sanayileşme çabaları işgücü açısından önemli değişmeler yaratmaktadır. İlk olarak işgücündeki ücretli çalışanların niceliğinde artışlar yaşanmaktadır. Ancak konu kadın işgücü olduğunda 1950

yılı önemli bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Sebebi ise savaş yıllarında kadın emeğine artan talebin savaş sonrasında değişiklik göstermesi ve kadın işgücünün giderek azalmasıdır. Yine aynı dönemde kırdan kente göç yaşanmaktadır. Kentleşmenin artmasıyla birlikte de kadın işgücünde niceliksel olarak azalma yaşanmaktadır. Bu noktada kadının emeğinin oransal verilerini kır ve kent olarak ayırarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Nüfusu 10000'den az olan yerlerde 1955 yılında kadınların işgücü içerisindeki oranı %49.3 iken nüfusun 10000'den fazla olduğu yerlerde oran 13.76'dır. 1965 yılına gelindiğinde ise oranlar sırayla %46.54 ve %8.18 olarak değişiklik göstermektedir. Kırsal alanda işgücünün yarısına yakınının kadın olduğu görülmektedir. Ancak burada kadınlar ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır (Makal, 2015: 61-63). Ücretli kadın emeğinin sektörel dağılımına bakıldığında ise yine belirli alanlarda yoğunlaşmalar olduğu görülmektedir. Teknik işler, imalat sanayi, serbest meslekler, büro ile ilgili meslekler ve hizmetler sektörünü içeren meslekler kadın işgücünün yoğun olduğu alanlardır. Bununla birlikte bazı meslek gruplarında ise kadın çalışan sayısı yok denecek kadar azdır. Özellikle nakliyat, muhaberat, madencilik, satış ile ilgili meslek grupları erkek yoğun alanlardır (2015:64-68).

1955-1970 yılları arasında öncelikle kadınların ekonomik yaşama katılımında hızlı bir düşüş sonrasında ise 1970'lerde yavaşlayan bir düşüş eğilimi gözlemlenmiştir. Bu durum üzerinde Türkiye'de tarımsal ekonomide yaşanan çözüme ile birlikte çalışma hayatında tarım dışı sektörlere kaymalar yaşanması etkili olmaktadır. Tarım dışı sektörlere kayma eğilimi kırdan kente göç ile birlikte yaşanmaktadır. Kırsal alanda tarımsal faaliyetlerde yer alan kadınlar kent yaşamında emeğini diğer sektörlere adapte etmekte zorluklar yaşamaktadır. Bu sebeple yeni dönemde kadınlar ya ev kadınına dönüşmüşler ya da enformel sektörlerde çalışma hayatında var olabilmişlerdir (Özbay, 2019: 132-134). Bununla birlikte Türk ekonomisi 1970'lerin sonlarında ihracata yönelik sanayileşme stratejileri izlemektedir. Bu sebeple tarımsal giderler ekonomik düzlemde planlı olarak azaltılmaktadır. Ekonomide yaşanan bu politika değişikliği kadınların işgücüne katılım oranında yaşanan düşüşlerin devamına sebep olmaktadır. Tarım sektöründe istihdam edilen kadınlar kendilerine sanayi ve hizmetler sektöründe yer bulamamaktadır (Özer ve Biçerli, 2003: 64). Sanayileşme sürecinde Türkiye dayanaklı tüketim mallarının ve ara malların üretimi ile gelişen çelik, otomotiv ve sanayi gibi alanlara yönelmektedir. Bu alanlarda daha çok erkekler istihdam edilmektedir. Yeni dönemde kadınlar önceki dönemler de olduğu gibi daha çok dokuma, giyim, gıda, tütün,

içki gibi ürünlerinde üretim faaliyetlerinde yer alabilmektedir. Ayrıca yeni dönemde izlenen ekonomik politikalar sayesinde maaşlarda artışlar yaşanmaktadır. Bu durum önceden ekonomik ihtiyaçlar sebebiyle çalışmak zorunda kalan kadınların, artık erkeğin hane içi ihtiyaçları tek başına karşılayabilmesi sebebiyle çalışma hayatından çekilmesine sebep olmaktadır. Yaşanan ekonomik süreç geleneksel patriyarkal aile yapısının korunmasına sebep olurken aynı zamanda kadınları kamusal alandan uzaklaştırmaktadır (Toksöz, 2012: 222-224).

1.2.2.5. 1980 Sonrası Dönemde Türkiye’de Kadın Emeği

1980 sonrası dönem kadın emeğine olan talebin azaldığı yıllardır. Ancak bu süreçte kadınların çalışma talebinde azalma yaşanmamaktadır. Aksine nadir olan iş olanakları için kadınlar birbiriyle yarışmaktadır. Buna rağmen 1978’den özellikle de 1980’den sonra kadınların artan çalışma taleplerine karşılık sanayi faaliyetlerinin taleplere karşılık verme veya iş olanakları yaratma potansiyeli giderek azalmaktadır. Hizmetler sektöründe ise sanayi sektörüne kıyasla istihdamda artış yaşanmakla birlikte gelen işgücü taleplerini karşılayacak nitelikte değildir. 1977’den 1988’e gelene kadar olan dönemde sanayi yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı %30’a yakın iken %15.2’ye kadar düşmektedir. Bir başka boyut da ise imalat sanayinin sabit sermaye yatırımları içindeki payı %40 gerilemektedir. Aynı dönemde ihracatta ve iç piyasa satışlarında tıkanıklık yaşaması sebebiyle fabrikalar üretimi ve vardiyaları azaltarak zorunlu izne gönderme, işçi çıkarma gibi yollara başvurmaktadır. Bu ekonomik ortamda en çok zararı konfeksiyon ve otomotiv piyasalarındaki fason iş yapan atölyeler ile küçük ve orta boy firmalar görmüştür. Elbette böyle bir durumdan tüm işçiler etkilenmektedir. Ancak sektörde kadın çalışanların yoğun olduğu alanlarda; örneğin tütün sanayinde yaşanan gerileme doğrudan doğruya kadınları etkilemektedir. Aynı zamanda ataerkil ideolojinin hâkim olmasıyla birlikte kadınların evin asıl geçindiricileri olmayıp babalarına, eşlerine bağımlı kabul edilmeleri onların çok daha kolay işten çıkarılmalarına sebep olmaktadır. Bununla birlikte piyasalarda meydana gelen durgunluk ucuz işçiliğin hâkim olduğu fason üretimde artış yaşanmasına sebep olmaktadır. Sistem çalışanları evde makinelerle üretim yapmaya teşvik ederek kadınları sigortasız, güvencesiz ve düşük ücretli olarak evlerde çalışmaya mecbur bırakmaktadır. Tüm bunlar dışında çalışmaya mutlaka ihtiyaç duyan kadınlar hizmetler sektörüne yönelmektedir. Bu sektörlerde de ulaştırma, belediye hizmetleri, haberleşme gibi alanlara olan yatırımlar artmaktadır.

Buralar ise genellikle kadın işgücünün tercih edilmediği alanlardır. Bu noktada özel alanda ve kamusal alandaki ataerkil ilişkilerin kadın emeği üzerindeki kontrolü devreye girmektedir. Kadının eğitim düzeyinin düşük tutulması, belirli iş ve mesleklere kadınların kabul edilmemesi, evlenme, çocuk doğurma gibi hallerde ve kriz dönemlerinde ilk olarak kadınların işten çıkarılması gibi haller kontrol biçimlerinden bazılarıdır. 1980'den sonra izlenen ekonomi politikaları sonucunda ülkede çok az istihdam yaratılabilmiş ve yaratılan sınırlı olanaklar da erkekler tarafından kullanılmıştır. Bu süreçte her 13 kadına karşılık 87 erkek işe girmiştir. Enflasyonda yaşanan artışla beraber maaşlarda ciddi düşüşler de yaşanmaktadır. Bu sebeple kadınlar tekrar çalışmak zorunda kalmakta ancak formel sektörlerde iş bulamamaları sebebiyle informel sektörlerle yönelmektedirler. Hizmetçilik, çocuk bakıcılığı ve temizlik işlerinde çalışan kadınların sayıları artmaktadır. Bu kadınlar asgari ücretten düşük ücretlerle çalışmayı kabul etmek zorunda kalmaktadır (Ecevit, 1993: 120-127).

1980 sonrası dönemde kadın istihdamının artırılması ve işsizlikle mücadele hükümetlerin öncelikli politikası olmamıştır. Bu durumla mücadele piyasa güçlerinin işleyişine bırakılmıştır. Bunun kadın emeği üzerindeki yansıması ise devletin genel ifadelerin ötesine geçmeyen ve somut politikalar belirlemeyen tutumu olmaktadır (Toksöz, 2015: 165). Devletin; işgücü, istihdam, ekonomiye dair tutumlarını yansıtan belgeler olarak kabul edilen kalkınma planlarında kadınlara yer vermesi ise ilk kez 1990-1994 dönemine ilişkin 6. Kalkınma Planı ile gerçekleşmiştir. Aile-Kadın-Çocuk başlığı altında kadınların eğitim seviyelerinin yükseltilmesi ve mesleki eğitim imkanlarından daha fazla yararlanmaları gerektiğine yer verilmektedir. Amaç, kadınların tarım dışı sektörlerde istihdamını yaygınlaştırmak adına gereken altyapıyı oluşturmaktır (DPT, 1989: 287). Ancak ifadeler çok sığ ve genel olması sebebiyle bu konuya dair herhangi bir politika ve çözüm içermemektedir. Bu yıllara ait sayısal verilere bakıldığında da kadınların temel istihdam alanının tarım olduğu görülmektedir. Kentlerde yaşayan kadınların işgücüne katılım oranı %13 ile %19 arasında değişirken kırsal alanda yaşayan kadınlar için bu oran %36 ile %54 arasında değişmektedir (Özer ve Biçerli, 2003: 65). Bu durum ilerleyen yıllarda da devam etmektedir. 2000'li yıllarda AB'ye uyum sürecinde kadın istihdamını arttırmak hedefine ilişkin pek çok resmi metin yayınlanmıştır. Bu doğrultuda duruma ilişkin iki çözüm önerisi dile getirilmiştir. İlki esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştırılması ile kadınların bu şekilde çalışmaya teşvik edilmesidir. İkincisi ise kadın girişimcilerin desteklenmesidir (Toksöz, 2007: 50-51). Ancak bu iki

çözüm de eleştiriye son derece açıktır. Kadınların yönlendirildiği çalışma şekli onların ev ve aileye ilişkin geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini, çalışma hayatı ile birlikte yürütebilmeleri üzerine temellenmektedir. Devlet getirdiği çözüm önerisi ile patriyarka ve sermaye arasındaki güçlü ilişkiyi bozmayacak şekilde kadınları düşük ücretli, yarı zamanlı ve güvencesiz işler üzerinden işgücü piyasasına dahil etmeyi hedeflemektedir (Toksöz, 2015: 165).

1970'ten 2006'ya kadar olan 36 yıllık dönemde imalat sanayine yapılan yatırımlar düşük düzeyde ve ithalata bağımlı şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu durum temel istihdam alanlarından biri olan imalat sanayinin istihdam içindeki payının ancak %9.7'den %18.8'e çıkabilmesine sebep olmuştur (TÜSİAD, 2008: 63-66). Türkiye'nin ihracata dayalı sanayileşme stratejisi, uluslararası piyasaya girmek ve fiyat rekabetiyle üstünlük sağlamak üzerine temellenmektedir. Ancak bu süreçte temel tüketim mallarının üretimi ucuz ve bol işgücünün bulunduğu Çin, Vietnam, Endonezya gibi ülkelere bırakılmış durumdadır. Bunun Türkiye açısından anlamı ise 'aşağı doğru yarış' olarak tanımlanan kötü koşullarda istihdam ve sürecin yönetilemediği durumlarda mevcut işyerlerinin kapatılmasıyla beraber gelen işsizliktir. Sürece kadınlar açısından bakıldığında ise imalat sanayinde kadın istihdamının sınırlı bir artış yaşadığı görülmektedir. 1975'te kadın istihdamında sanayinin payı %3.9 iken 2006'da bu oran %15'e yükselmiştir. Ancak kadın çalışan sayısında ve sanayi içerisinde kadın istihdamında yaşanan artışa karşın kadınların toplam istihdamdaki payında büyük değişimler yaşanmamıştır. Verilen tarihler arasında kadınların istihdamdaki payı %19'dan %20'ye çıkarak hemen hemen aynı kalmıştır. Sanayi sektöründe istikrarlı bir cinsiyete dayalı mesleki ve sektörel ayrışma bulunmaktadır. Kadınlar yıllardır konfeksiyon, gıda ve tekstildeki işkollarına hapsedilmiş durumdadır. Bu üç işkolunun kadın istihdamındaki payı %61.9'dur. İleri teknolojiyi kullanarak dayanıklı tüketim malları üreten elektronik sanayinde ise istihdam edilen kadınların oranı %29.7'dir. Ayrıca kadın çalışanların yoğun olduğu tekstil işkolunda büyük işletmelerin yeni teknolojileri kullanmaya başlaması vasıfsız kadın işgücünün işini kaybetmesine sebep olmuştur. Yeni teknolojiler, yeni cinsiyetçi işbölümünü ortaya çıkarmaktadır (Toksöz, 2015: 160-161). Türkiye'de imalat sanayinde 2002-2008 yıllarında üretimin yarısı düşük teknoloji kullanılarak gerçekleştirilmektedir. 2008'de ise düşük teknoloji kullanım oranı %39'a düşmektedir. İleri teknoloji kullanımıyla birlikte ana metal, petrol, beyaz eşya gibi ürünlerin üretiminin ihracat gelirleri içindeki payı giderek artmaktadır (DPT, 2010: 157-158). Buna karşın tekstil, giyim, deri eşya gibi

sektörlerin payı giderek azalmaktadır. Bu durumda ihracata dayalı üretimde yaşanan artışların kadın işgücüne ilişkin talep yaratması söz konusu değildir. Örnek verilecek olursa otomotiv sektöründe çalışanların %91.2'si, ana metal sanayinde çalışanların %93.3'ü erkeklerden oluşmaktadır. İşgücü piyasasının toplumsal cinsiyete dayalı yapılanması, kadın işgücüne olan talebin belirlenmesinde patriyarkal zihniyetlerin ve üretim örgütlerinin etkili olduğunu göstermektedir. Hangi işlerin, hangi sektörlerin kadınlara uygun olduğunun patriyarkal zihniyet tarafından belirlenmesi kadınlar açısından istihdam fırsatlarının sınırlandırılmasına sebep olmaktadır (Toksöz, 2015: 163-164). Bu noktada 6. Kalkınma Planında bahsi geçen, kadınların eğitim seviyesinin yükseltilmesi ve mesleki eğitimlerden daha fazla faydalanması ile ilgili olan husus somut politikalarla desteklenmiş olsaydı, plan yayımlandıktan yaklaşık 20 yıl sonra verilen oranlarda bu denli bir fark karşımıza çıkmamış olacaktı.

Sonraki dönemler sayısal veriler ve oranlar ile değerlendirildiğinde yine benzer sonuçlar karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de kadın istihdamı genel anlamda düşük seyretmektedir. 2010 yılında kadın istihdam oranı %26.2 iken erkeklerde bu oran %72.7 olarak karşımıza çıkmaktadır (OCED, 2021). İstihdamın sektörel durumuna bakıldığında ise her dönem olduğu gibi kadınların en fazla tarımsal üretimde ve imalat sanayinde yer aldığı görülmektedir. Madencilik, ulaştırma gibi sektörler ise kadınların en az istihdam edildiği alanlardandır⁹. Bu yıllarda kadınlar ve erkekler arasındaki istihdam farklarını azaltmak, eşit işe eşit ücreti sağlamak, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve sosyal kalkınmayı sağlamak ve toplumsal yaşamda da eşitliği sağlamak adına çeşitli düzenlemeler yapılmaktadır. Bunlardan bir tanesi olan “Kadın İstihdamının Artırılması ve Fırsat Eşitliğinin Sağlanması” konulu “2010/14 sayılı Başbakanlık Genelgesi”¹⁰ 25.05.2010 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Ancak bu ve bu tip düzenlemelerin istihdamda cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmada etkili olmadığı sonraki yılların verilerinde görülmektedir. 2014 yılında kadınların istihdamdaki oranı %26.7’ken erkeklerde bu oran %64.8’dir. Ancak bu veri eğitim seviyesi dikkate alınarak değerlendirildiğinde yükseköğretim mezunu kadınların istihdam oranının %60.3 erkeklerin ise %78.5 olduğu görülmektedir¹¹. Aradaki fark yine büyüktür. Ancak eğitim seviyesinde yaşanan artışla beraber istihdam oranları arasındaki farkın azaldığı

⁹ TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

¹⁰ (Kadın İstihdamının Artırılması ve Fırsat Eşitliğinin Sağlanması, 2010)

¹¹ TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

görülmektedir. Bununla birlikte kadın istihdamının yine en yoğun olduğu alan tarımsal faaliyetlerdir. Cinsiyet farklılıkları açısından durum sosyal güvenlik kurumuna kayıtlılık ile birlikte değerlendirildiğinde ise kayıtdışı istihdam edilen kadınların oranı %46.1 iken kayıtlı istihdam edilen kadınların oranı %53.9'dur. Kadınlar açısından görünen bu oransal yakın erkek istihdamı konu olduğunda bu şekilde gelişmemektedir (TÜİK: 2014). 2020 yılı verileri değerlendirildiğinde ise yine benzer değerler karşımıza çıkmaktadır. Kadın istihdam oranı %26.3 erkek istihdam oranı ise %59.8 olarak değerlendirilmektedir. Eğitim seviyesinde yaşanan artış bu yıllarda da istihdam oranı üzerinde son derece etkili olmaktadır. Yükseköğretim mezunu kadınların istihdam oranı %54.6 iken erkeklerde bu oran %74.9'dur (TÜİK, 2020). 2014 verilerine kıyasla hem kadın hem erkeklerde yükseköğretim mezunlarının istihdamında düşüş yaşandığı görülmektedir. Bu noktada ülkedeki genel ekonomik ortamın ve izlenen politikaların istihdam oranının düşmesinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Yer verilen tüm bilgilerden hareketle cumhuriyet tarihi boyunca kadınların en çok savaş yıllarında istihdamının sağlandığı görülmektedir. Şartlar normale dönüp lüzum hali ortadan kalktığında ise toplumsal cinsiyet rollerinin ve patriarkal yapının sermaye ile olan işbirliği her dönemde karşımıza çıkmıştır. Kadınlardan beklenen ihtiyaç halinde işgücüne katılmaları, gerek olmadığında ise piyasadan çekilmeleridir. İşgücüne dahil olan kadınlar ise eğitim seviyeleri bir noktada olmadığı takdirde vasıfsız, güvencesiz ve yarı zamanlı işleri kabul etmek zorunda bırakılmaktadır. Ayrıca eğitim seviyelerine bakılmaksızın işgücüne dahil olan bir kadından patriarkal toplum yapısının beklediği en önemli şey öncelikte eş, anne, ev hanımı olduğunu unutmaması ve sahip olduğu işi toplumsal cinsiyet rolleriyle beraber yerine getirmesidir.

1.3. Ulaşım ve Kentiçi Ulaşım Hizmeti

1.3.1. Ulaşım, Ulaştırma ve Kentiçi Ulaşım

Ulaşım, insanlık tarihi kadar eski ve insanlık için günlük yaşamda son derece hayati öneme sahip olan bir eylemdir. İlk olarak kişilerin ve eşyaların bir yerden bir yere taşınması ihtiyacını gidermek amacıyla ortaya çıkmıştır. Ancak günümüzde teknolojik gelişmelerle birlikte sektör haline gelen ulaşım sistemleri, ülkelere ve yurttaşlarına sağladığı sosyal ve ekonomik katkısı sebebiyle gelişmişlik göstergesi haline gelmiştir. Günümüzde ulaşım sektörü gerek sosyal refahı gerekse ekonomik kalkınmayı sağlaması

sebebiyle ülkeler için vazgeçilmez bir öneme sahiptir (Öçal ve Korkmaz, 2019: 1823-1825).

Genel itibariyle sanayi, tarım ve hizmetler sektörü olarak ekonomilerde üç temel sektör bulunmaktadır (Koyuncu, 2015: 7). Bir ürünün meta olabilmesi için öncelikle alınıp satılabilmesi ve üretimi ile kullanımı arasında kendi başına var olabilmesi gerekmektedir. Hizmetler sektöründe üretim ve tüketim eş zamanlı gerçekleşmektedir (Harvey, 2012: 51). Bu sebeple hizmetler sektörü diğer sektörlerden farklı olarak üretici ve tüketicinin doğrudan etkileşim halinde olduğu bir sektördür. Hizmetler sektöründe ürünler kolay tüketilebilen bir özellik taşımaktadır (Koyuncu, 2015: 7). Buradan hareketle ulaştırma, yer değiştirme faaliyetinin kendisini satan bir eylem olması sebebiyle hizmetler sektörü içerisinde yer almaktadır. İnsanlar ve metalar ulaştırma aracılığıyla hareket eder ve bu mekânsal hareket üretimin ta kendisidir (Marx, 2012: 59).

Ulaşım, tüm dünyada yarattığı maddi-manevi değerler ile tüm sektörler arasında payı her geçen gün artan bir faaliyet konumunda yer almaktadır. Ulaşım sektörü giderek büyümesi sebebiyle maddi değerlerin yanında ciddi bir istihdam olanağını da sağlamaktadır. Bu sebeplerle sektör tüm dünya açısından vazgeçilmez olma yolunda ilerlemektedir. Ayrıca sektörün sosyo-kültürel anlamda insanlar üzerinde duygusal etkisi de bulunmaktadır. Bu bağlamda kamu ve özel kuruluşların sorumlu oldukları ulaşım sektörünü devamlı iyileştirme ve geliştirme halinde olmaları zorunlu tutulmaktadır (Öçal ve Korkmaz, 2019: 1823-1825).

Belirtildiği gibi hizmetler sektörü içerisinde önemli yer tutan ulaştırma sektörünün Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) verilerine göre toplam hizmetler içindeki payı son yıllarda %20 dolaylarında gerçekleşmiştir (Türkiye Ulaştırma ve Lojistik Sektör Raporu, 2012: 9). Gün geçtikçe gelişen ve ilerleyen sektörün küreselleşmenin de etkisiyle önemi daha çok fark edilmektedir. Küreselleşmenin etkisiyle hem insanlar arası hem de ticari olarak sınırlar ortadan kalkmaktadır. Bu durum ulaşım sektörünün önemini her geçen gün daha da arttırmaktadır. Ülkemizde ulaştırmanın hizmetler sektörü içindeki payı TÜİK'in 2018 yılı verilerine göre %37.8'dir (TÜİK, 2021). Bu veri, hizmetler sektörü içerisinde en büyük payın ulaştırmaya ait olduğunu göstermektedir. Bir kıyaslama yapmak adına 2010 yılı verileri incelendiğinde ise ulaştırmanın hizmetler sektörü içindeki payının %21.57 olduğu görülmektedir (2021). Geçen 8 yılda yaşanan yaklaşık %15'lik artış sektörün

önemini ve ilerleyen yıllarda daha da gelişerek ülkeler ve yurttaşları adına daha hızlı, ulaşılabilir, kaliteli hizmetler sunacağını göstermektedir.

Ulaştırma en genel haliyle “insan ve yüklerin bir yerden başka bir yere iletimlerinin, istenilen koşullara uygun, belirli ve iyi tanımlanmış bir şekilde sağlanması amacıyla bir araya getirilerek, işlevleri ve karşılıklı etkileşimleri organize edilen ilgili tüm fiziksel, sosyal, ekonomik ve kurumsal bileşenlerin kümesi” şeklinde tanımlanabilir (Kaya, 2008: 31). Ulaşım sistemi belirli girdi ve çıktılardan oluşmaktadır. Sistemin girdileri; ulaşım istemi, kaynaklar, kısıtlılıklar ve ulaştırma politikaları şeklinde sıralanmaktadır. Çıktıları ise; sunulan ulaştırma hizmeti ve bu hizmetin olumlu-olumsuz etkileri meydana getirmektedir. Ulaştırma sistemi karayolu, havayolu, demiryolu, denizyolu alt sistemlerinin bir araya gelmesi ile oluşmaktadır (2008: 31-32). İfade edildiği gibi ulaşım hizmeti, ulaşım türlerine göre sınıflandırılabilir gibi başka değişkenlere göre de gruplandırılabilir. Bu değişkenlerden bir tanesi ulaşımın gerçekleştirildiği alanın ölçeğidir. Bu şekilde bir sınıflandırma yapıldığında kentsel, bölgesel, şehirlerarası ve uzun-mesafeli ulaşım sistemleri ile karşılaşmaktayız (Diana, 2010: 318). Kentsel ulaşım dediğimizde kendimizi kent ölçeğinde sınırlandırmış, kent ölçeğinde ulaştırma ve taşımaya dair tüm hareketleri ifade etmiş olmaktayız (Demirelli, 2018: 122). Bu bağlamda ulaştırma hizmeti, uluslararası ve şehirlerarası gerçekleştirildiği gibi kentsel ulaşım ihtiyacı için de son derece önemli bir alandır.

Kentsel ulaşımı, ulaştırma araçlarına göre sınıflandırmak mümkündür. Bu noktada insan gücüne dayalı yürüme eyleminden toplu ulaşımın farklı araçlarla yapılan biçimlerine uzanan bir çeşitlilik mevcuttur. Yürüme ve bisiklet kullanımı kentsel ulaşımın bireysel yapılan biçimini kapsamaktadır. Otomobil, tramvay, metro, feribot, otobüs gibi araçlar ise kentsel ulaşımın toplu yapılan biçimini kapsamaktadır. Bu araçların çeşitliliği ve kullanım biçimi ülkelerin toplumsal, kültürel, coğrafi yapılarına göre değişiklik gösterebilmektedir (Kaya, 2008: 122). Kent içi yolcu taşımacılığında amaç taşıtların veya eşyaların taşınması değil insanların bir yerden bir yere taşınmasıdır. Bu amacı gerçekleştirmek, mali kaynakları ve mevcut kapasiteyi en iyi şekilde kullanmak toplu taşıma araçları ile sağlanmaktadır. Bununla birlikte sunulan hizmet kalitesinin artmasıyla birlikte toplu taşıma araçlarını kullanımı artarken özel araç kullanımı da azalacaktır (Camkesen, 2010: 62).

Kent içi ulaşım olgusu kentsel yerleşim alanlarının, nüfusun, teknolojinin ilerlemesiyle birlikte ortaya çıkmakta ve gelişmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde kent içi ulaşımın tarihçesini dönem içerisinde incelemek mümkündür. İlk dönem, antik ve orta çağlardan sanayi devrimine kadar olan süreci kapsamaktadır. Bu dönemde elbette günümüzdeki bir kent içi ulaşımdan bahsetmek mümkün değildir. Genellikle yaya ve hayvan kullanımıyla gerçekleştirilen kent içi ulaşım, işyeri ve konut arasındaki yolculuğu kapsamaktadır. Kent içi ulaşımda ikinci dönem sanayi devrimi ile birlikte başlamaktadır. Bu dönemde nüfusun, üretim biçiminin ve ölçeğinin genişlemesi ile birlikte çalışan işçi sayısında ciddi artışlar yaşanmaktadır. Üretim faaliyetlerinin işyerlerinde, fabrikalarda gerçekleştiriliyor olması işyerleri ve konut arasındaki yolculuk talebini arttırmaktadır. Bu sebeple ilk toplu taşıma şirketlerinin bu dönemde ortaya çıktığını söylemek mümkündür. İlk olarak 10-20 kişi çekebilen at kullanımıyla başlayan hizmet zamanla gelişme göstererek kent yaşamının vazgeçilmez bir unsuru haline gelmektedir. Yoğun üretim dönemine geçilmesine sebep olan buharlı makinelerin icadı kent içi ulaşımda üçüncü dönemin başlamasına sebep olmuştur. Bu dönemle özellikle raylı sistemler kent içi ulaşımda kullanılmaya başlamıştır. Raylı sistemlerdeki gelişmelerle birlikte hayvan gücüne dayalı taşıt kullanımı azalmaktadır. Bunun yerine buhar gücü, elektrik enerjisi ve motor kullanılarak günümüz otobüs ve trolleybüslerine¹² ulaşılmıştır (Benk, 2007: 46-47). Dördüncü dönem 1890'da üretilen otomobilin 1908'den itibaren seri üretime geçmesiyle birlikte başlamaktadır. Bu dönem kent içi ulaşımda küreselleşmenin başladığı süreçtir. Yeni dönemde otomobil kent içi ulaşımın yeni tarzını oluşturmaktadır (Koçak, 1997: 112). Bu dönemden sonra kent içi ulaşımın ana ilkesi kent yapısının araç trafiğine uygun hale getirilmesi ve ulaşım-kent etkileşiminin sağlanması olmaktadır.

1.3.2. Türkiye’de Kent İçi Ulaşımın Tarihçesi

Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye arasında her olayda ve durumda geçişlilikler bulunmaktadır. Ulaşım hizmeti de bunlardan bir tanesidir. Osmanlı döneminde başlayan deniz taşımacılığı toplu taşımaya dair ilk çağdaş adım olarak kabul edilmektedir. Vapurla yolcu taşımacılığı ile başlayan hizmet daha sonraları arabalı vapuru da ulaşıma dahil ederek deniz yolu taşımacılığı hizmetini arttırmıştır. 1871 yılında yapımına başlanan Galata-Beyoğlu tüneli yolcu, yük ve canlı hayvan taşımak adına kullanılmıştır. Ayrıca

¹² Trolleybüs, gücünü genellikle yol boyunca asılı olan bir elektrik hattındaki iki kablodan alan elektrikli otobüslere verilen addır (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Trolleyb%C3%BCs>, 2021).

tünel dünyanın ikinci Türkiye'nin ise ilk metrosu olma özelliği taşımaktadır (Ağın, 2015: 9). Cumhuriyet sonrası dönemde Atatürk'ün başlattığı demiryolu projesi ile ülke demiryolu ağına sahip olmuş ve demiryolu taşımacılığın önemli bir ögesi haline gelmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında izleyen yıllarda Türkiye'ye motorlu taşıtların girişi başlamıştır. Bu sayede ulaşım politikaları demiryolundan karayoluna doğru geçişler yaşamıştır. Bu yıllardan sonra büyük şehirlerde bulunan raylı ulaşım ve elektrik ile çalışan trolleybüs, tramvay gibi toplu taşıma araçları otomobillere engel olduğu gerekçesi ile kaldırılmıştır. Ancak bu durum ulaşım stratejilerini henüz belirlemeyen kentlerde sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Acar, 2001: 18). 1950'li yıllar itibariyle özel araç sayısında yaşanan artışla birlikte toplu taşımaya olan ilgi ve demiryolu taşımacılığı geri plana itilmiştir. O dönemde tramvay hatları sökülürken yollar kişisel otomobillere bırakılmıştır. Dönemin ulaşım olanlarında aynı zamanda yayalar da yok farz edilerek yollarda bulunun tüm alanlar otomobillerin duracağı, geçeceği, park edeceği alanlar olarak tasarlanmıştır (Türkmen ve Çubuk, 2003: 127). 1960'lı yıllara gelindiğinde tüm dünyada yaşanan teknik gelişmelerin mevcut trafik sorununu çözebileceğine inanılmaktadır. Ancak yine aynı yıllarda fark edilmektedir ki bireysel ulaşımın artması ile kentsel ulaşım problemlerine çözüm üretmek hem çok güç hem de çok pahalı olacaktır. Oluşan trafik problemlerine çözüm olarak yeni, geniş ve hızlı yollar yapmak daha büyük probleme yol açarak daha fazla kişisel otomobilin trafiğe katılmasına ve sonrasında daha büyük trafik sorunların sebep olmaktadır (Türkmen ve Çubuk, 2003: 128). 1970'lerden itibaren ulaşım problemine daha gerçekçi ve ekonomik kuralları da dikkate alarak bakılmaktadır. Petrol krizi ile birlikte tasarruf kavramının hayatlara girmesi ve geçen 20 yılda yapılan yanlış uygulamalar ile birlikte elde edilen tecrübelerin ulaşımında kişisel araçların, kişilere sağladığı faydanın yanında toplum adına her gün daha pahalıya mal olan ve beraberinde çevre, gürültü kirliliği ve aşırı yer kaplama gibi sorunlara sebep olduğu fark edilmiştir. Bu tarihten itibaren kentlerde asıl amacın taşıtların değil insanların ulaşım amacı olduğu ve bu noktada taşıtların amaç değil araç olduğu vurgulanmıştır (Acar, 2001: 18). 1970'lerden itibaren toplu taşımının önemine ve faydalarına dikkat edilerek yolcu taleplerini gözeten ulaşım planlılığı dönemi geliştirilmiştir. Yapılan hataların farkına varılan ekonomik ve uygulanabilir projeler geliştirilmiştir. Toplu taşımaya ihtiyaç duyan insanların varlığı göz önünde bulundurularak yöneticiler ve ulaşım planlayıcıları tarafından toplu taşımaya odaklanan çözümler üretilmiştir. 1980 sonrası dönemde toplu taşıma büyük kentler için vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Özel araç sahiplerini de toplu

taşıma araçlarına çekmeye gayret edilmiştir (Türkmen ve Çubuk, 2003: 130-131). Bu tarihten itibaren kent merkezlerinden çevrelerine uzanan çok büyük toplu taşıma hatları yapılmıştır. Aynı zamanda eğitim kurumları, alışveriş merkezleri, hastane, sağlık kurumları ve nüfusta yaşanan artışlar toplu taşımaya olan talebi de arttırmaktadır. Bununla birlikte toplu taşıma kullanımının bazı olumsuz yönleri de mevcuttur. Araç beklerken kaybedilen zaman, araçların kalabalık olması ve hizmetlerin kalitesiz olması gibi sebepler insanların toplu taşımadan vazgeçerek kişisel araçlarına yönelmelerine sebep olmaktadır. Günümüzde ise kent içi toplu ulaşım genel hatlarıyla otobüs, minibüs, dolmuş, tramvay, metro, vapur gibi araçlar kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Bu noktada kullanılan aracın cinsi ve yoğunluğu şehrin sosyal ve coğrafi yapısına göre seçilmektedir. Kullanılan araçların bir kısmı özel bir kısmı kamu kesimine aittir. Bu noktada kamu ve özel sektör hizmet kalitesini arttırmak adına devamlı gelişim ve değişim halinde olmaktadır.

Yapılan araştırmanın konusuyla bağlantılı olarak kent içi toplu ulaşımında kadın emeğine bir sonraki bölümde alan araştırmasından elde edilen verilerle birlikte yer verilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

ALAN ARAŞTIRMASI

2.1. Araştırmanın Amacı ve Konusu

Toplumsal cinsiyet olgusu ve toplumsal cinsiyet rolleri, kadınları toplumsal perspektifte ikincil konuma yerleştirmektedir. Özellikle yapılan araştırmanın konusu üzerinden ele alındığında kadınlar bazı mesleklerden soyutlanırken belirli meslekler kadın işi olarak görülmektedir. Öğretmenlik gibi mesai saatlerinin daha düzenli olduğu işleri veya kadın işi olarak görülen hemşirelik mesleğini tercih eden kadınlar toplum tarafından daha fazla onaylanır ve bu meslekleri yapan kadınlar ‘ideal eş’ olarak görülür. Ancak mühendislik, cerrahlık, üst düzey yöneticilik, şoförlük gibi meslekler kadınların daha az yoğunlaştığı mesleklerdir. Geleneksel rol algılarının kadına biçtiği roller çerçevesinde kadının öncelikli görevi evinin, çocuklarının, eşinin bakımını sağlamaktır. Bir kadının tercih edeceği meslek öncelikle onun aile yaşamına, evine uyum sağlamalıdır, mesai saatleri buna uygun olmalıdır. Yukarıda örnek olarak verilen meslekler ise daha çok erkek egemen ve yoğun çalışma saatleri içeren mesleklerdir.

Çalışma, daha kısıtlı bir araştırma alanı oluşturan kadın otobüs şoförleriyle gerçekleştirilmiştir. Konunun seçilme nedeni ise Adana ilinde otobüs şoförlerinin üçte birinin kadın olması ve toplumsal cinsiyet rolleriyle örtüşmeyen bu durumun sosyal bilimler açısından önem arz etmesidir. Araştırma esas olarak erkek işi olarak atfedilen otobüs şoförlüğü mesleğini yapan kadınların otobüs şoförlüğü mesleğini yapmaya karar verdiklerinde çevrelerinden ve ailelerinden nasıl bir geri dönüş aldıklarına, mesleğe başlama süreçlerine ve başladıktan sonra nelerle karşılaştıklarına odaklanmaktadır. Üzerinde durulan konular toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsiyet rolleri, kadınların özel alan ve kamusal alandaki konumları üzerinden değerlendirilerek ele alınmıştır. Çalışma hem çalışan bir kadın olarak karşılaşılan olumlu ve olumsuz koşullara odaklanırken aynı zamanda erkek egemen bir sektörde çalışan kadınların çalışma yaşamlarına ışık tutmaktadır. Araştırmanın hipotezine göre otobüs şoförlüğü mesleğini yapan kadınların mesleğe başlama ve devam ettirme süreçlerinde karşılaştıkları sorunlar ve baskıların asıl nedeni toplumsal cinsiyet rolleri kapsamında erkek işi olarak atfedilen şoförlük mesleğini kadınların yapıyor olmasıdır.

2.2. Araştırmanın Önemi ve Kısıtlılıkları

Gerçekleştirilen bu araştırmanın önemi, daha önce bu konuyu spesifik olarak ele alan bir metin olmaması sebebiyle literatüre sağlayacağı katkıdır. Büyükşehir Belediyelerinde istihdam edilen otobüs şoförü kadınların görünürlüğü, başarıları birkaç internet ve televizyon haberi ile sınırlı kalmaktadır. Ancak bu çalışma otobüs şoförü kadınların durumunu bu konudaki literatürle beraber ele alarak mesleğe girişte ve otobüs şoförlüğü mesleğini yaptıkları süreçte kadın olmaları nedeniyle yaşadıkları sorunları ele alarak çözümler aramayı hedeflemektedir.

Tez araştırmasının kapsamı ve bağlamı içinde benzer çalışmaların oranı azdır¹³. Yapılan tez çalışması doğrudan doğruya otobüs şoförü kadınlara odaklanması açısından literatürde eksik olan bir alanı tamamlamayı amaçlamaktadır. Bu durum araştırmanın kısıtlılıklarını da oluşturmaktadır. Çeşitli çalışmalarda toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsiyet sonucu ortaya çıkan rol ve mekân ayrışması, kadın emeğinin dünyada ve Türkiye'deki çeşitli tarihsel dönemlerine yer verildiği görülmüştür. Aynı zamanda toplumsal cinsiyet sonucu ortaya çıkan sektör ve meslek ayrımını (otomotiv sektöründe çalışan kadınlar, asker kadınlar, güvenlik görevlisi kadınlar vb) ele alan araştırmalar da bulunmaktadır. Hem yeni bir oluşum olması hem de sayılarının kısıtlı olması sebebiyle otobüs şoförü kadınlar şimdilik üzerinde çok çalışılmayan bir konudur. Ancak son dönemde çeşitli büyükşehir belediyeleri tarafından yürütülen politikalar umut vericidir. Otobüs şoförlüğü mesleğini yapan kadınların görünür olmaları, hem ileride şoförlük mesleğinde çok daha fazla kadın görülmesi hem de kadınların mesleğe girişte ve mesleği sürdürürken yaşadıkları problemlere çözüm bulunması açısından çok önemlidir.

2.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma nitel araştırma yönteminin farklı bir yaklaşımı olan feminist yaklaşım (Kümbetoğlu, 2017: 53) kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmada gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama teknikleri kullanılmaktadır. Nitel araştırma, yaşanan sosyal olguları bağlı buldukları sosyal çevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı hedeflemektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 41). Bu araştırmada kullanılacak olan nitel araştırmanın farklı bir yaklaşımı olan feminist yaklaşım belirli yönleriyle diğer fenomenolojik araştırmalardan ayrılmaktadır. Feminist yöntemde günlük

¹³ Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Ulutaş vd. (2015) ve Yakın (2021)

hayatın pratikleri, bu pratiklerin ortaya çıkmasına sebep olan fikir, bilgi, inanç ve algılar kadınların deneyimleri, kadınlık durumu ve kadınların günlük yaşamları üzerinden değerlendirilerek anlamaya ve yorumlanmaya çalışılmaktadır (Kümbetoğlu, 2017: 53). Nitel yöntem kullanılmasının bir diğer nedeni de nicel yöntemin hiyerarşik ve baskıcı erkek ideolojisine dayandığına olan inançtır. Yapılan kadın çalışmasının amacı, kadın deneyimlerinin nesnellik kaygısı gütmeyen yansıtılması, ortaya çıkan sorunların yaşanılan toplumsal sistemde değerlendirilmesi ve çözümler üretilmesidir (2017: 62). Nicel araştırmanın nesnellik, genelleme, deney, analiz, sayısal göstergelere dayanan yaklaşımında tüm bunların gerçekleştirilmesi mümkün değildir (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 49).

Bu bağlamda otobüs şoförü kadınların araştırmanın örneklemini oluşturması sebebiyle, nitel araştırma yönteminin feminist yaklaşımını kullanmak çalışmanın konusu, amacı ve doğası ile uyumlu olacaktır. Erkek egemen bir sektörde var olan kadınların belirlenen toplumsal cinsiyet rolleri ve ataerkil toplum sistemi içerisinde yaşadıkları sorunları ve dezavantajları açıklamak adına nitel yönetime dayalı veri toplama tekniklerini kullanmak yerinde olacaktır.

2.4. Araştırmanın Örneklemi ve Veri Toplama Teknikleri

Görüşmeler Adana ilinde yaşayan ve Adana Büyükşehir Belediyesinde otobüs şoförü olarak istihdam edilen kadınlarla yapılmıştır. Araştırma kapsamında 15 kadın şoför ile görüşülmüştür. 12 katılımcı ile yüz yüze 3 katılımcı ile telefon ile görüşme sağlanmıştır. Etik kuralları gereği katılımcılardan izin alarak ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Her bir katılımcıya kod isimler verilmiştir. Görüşmeler 2021 yılı Mayıs ve Haziran aylarında gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara kartopu örnekleme tekniği ile ulaşılmıştır. Görüşmelerin süresi 15 dakika ile 40 dakika arasında değişmektedir. Araştırma kapsamında Adana Büyükşehir Belediyesi otobüs işletmelerinde işe alım süreçlerinde görevli iki çalışan ile kadın otobüs şoförlerinin işe alım süreçlerinin neden ve nasıl gerçekleştiğini değerlendirmek adına görüşülmüştür. Çalışanlara Emre ve Mert kod adları verilmiştir.

2.5. Araştırmanın Bulguları

2.5.1. Sosyo-demografik Bulgular

KATILIMCILAR	YAŞ	MEDENİ DURUM	EĞİTİM DURUMU
Zeliha	42	Bekâr (boşanmış)	Lise
Sema	38	Evli	Ortaokul
Aysel	47	Bekâr	Lisans
Feride	38	Bekar (boşanmış)	Lise
Esra	44	Bekâr	Lise
Mehtap	46	Evli	Lise
Sevgi	38	Evli	Lise
Rukiye	50	Bekâr (boşanmış)	Lise
Aliye	45	Bekâr (boşanmış)	Lise – ön lisans okuyor
Seda	40	Bekâr (boşanmış)	Lise
Gizem	33	Bekâr	Ön lisans
Hatice	42	Bekâr (boşanmış)	Ortaokul
Özge	29	Bekâr	Lise
Seher	36	Bekâr (boşanmış)	İlköğretim
Emine	45	Evli	Lise

Tablodan izleneceği üzere katılımcılar 29 ile 50 yaş aralığındadır. Katılımcıların yaş ortalaması 40.8'dir. Katılımcılardan 4'ü evli, 11'i bekârdır. Bekar olan katılımcıların 7'si boşanmıştır. Katılımcılardan Zeliha otobüs şoförlüğü mesleğine başladıktan sonraki süreçte eşinden ayrılmıştır. Boşanan diğer 6 katılımcı ise önceden çeşitli mesleklerde çalışmışlardır ve otobüs şoförlüğü mesleğine başlamadan önce eşlerinden ayrılmışlardır. Düzenli gelir elde etmenin kadınlara bir güç ve özgüven kazandırdığı katılımcılarda gözlenen boşanma eğiliminden anlaşılmaktadır. Maddi olarak güçlenen kadınların kötü giden aile ilişkilerini devam ettirmeme eğilimi dikkat çeken önemli bir husustur.

Katılımcıların 1'i lisans, 1'i ön lisans, 10'u lise, 2'si ortaokul, 1'de ilköğretim mezunudur. Otobüs şoförlüğü mesleğinin yapılabilmesi için bir eğitim kriteri olmaması sebebiyle katılımcıların eğitim durumu da çeşitlilik göstermektedir. Katılımcılardan muhasebe bölümü mezunu olan Aysel ile sağlık teknikerliği bölümü mezunu olan Gizem daha önce mezuniyetlerine uygun mesleklerde çalışmışlardır. Ancak yaşadıkları birtakım sorunlar sebebiyle mesleği bırakmışlardır. Ayrıca şu an çalıştıkları işten mutlu olduklarını, eski işlerine dönmek istemediklerini de ifade etmektedirler.

2.5.2. Kadınların Otobüs Şoförlüğü Mesleğini Seçme Sebepleri ve Mesleğe Giriş Süreçleri

Ulaşım sektörü, kadın işgücünün az görüldüğü alanlardan biridir (Ulutaş vd., 2015: 161). Kent içi ulaşım açısından bakıldığında otobüs şoförlüğü, taksi şoförlüğü, vatmanlık erkek egemen meslekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de ulaşım sektöründe istihdam edilen kadınların oranı illere göre değişiklik göstermektedir. Kadınların otobüs şoförlüğü mesleğinde istihdamının sağlandığı iller arasında Adana, İstanbul, Ankara, Eskişehir ve Antalya'yı sıralamak mümkündür. Özellikle küçük şehirlerde kadın sürücülere rastlanmamaktadır. Kadınların ulaşım hizmetinde yer alabildiği illerde belediye başkanlarının teşvik edici faaliyetlerde bulunduğunu görmek mümkündür. Yürütülen faaliyetler ve uygulamalar toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin giderilmesi açısından son derece önemlidir. Ancak gerçekleştirilen politikaların, bürokratların kişisel tercihlerine bırakılmaması¹⁴ ve özellikle ulaşım hizmetlerinde

¹⁴ Ankara ilinde yaşanan örnek olay bu ifadeyi destekler niteliktedir. Ankara'da bir dönem görev yapan başmüdürün faaliyetleri ile kadın metro sürücülere istihdam edilmiştir. Fakat yeni seçim dönemiyle birlikte değişen görevliler, metro makinistlerinin erkek olmasının önkoşulunu getirmişlerdir (Ulutaş vd., 2015: 161).

ülkedeki tüm belediyeleri kapsayan bir uygulamaya dönüşmesi toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini gidermek adına önem arz etmektedir (Ulutaş vd., 2015: 161).

Araştırmanın yapıldığı Adana ilinde büyükşehir belediyesine bağlı 356 otobüs şoföründen 107'sinin kadın olduğu bilinmektedir. Bazı yıllar kadın şoför sayı 137'ye kadar yükselmiştir. İşten çıkan kadınlardan bazılarının başka şehirlere şoför olarak gittiği bilinmektedir¹⁵. Yaklaşık 13 yıldır Adana'da kadın otobüs şoförleri aktif olarak çalışmaktadır. Dönemin belediye başkanının başlattığı süreç yıllar içerisinde sürekliliğini sağlamıştır. Uygulama, kadınları şoför koltuğuna oturtturarak hem toplum hayatının içine entegre etmeyi hem de toplu taşıma ile yolculuk yapan kadınların daha rahat etmelerini amaçlamaktadır (Kalfa vd., 2009: 235). Aynı zamanda şoförlerin yaklaşık üçte birlik kısmını kadınların oluşturduğu dikkate alındığında bu noktada belediyenin işe alım süreçlerinde pozitif ayrımcılık ilkesini uyguladığını görmek mümkündür. “Pozitif ayrımcılık, bir toplumda dezavantajlı konumdaki insan gruplarının lehine geliştirilen politika, strateji, yöntem ve uygulamaların bütününe verilen isimdir” (Akbaş ve Şen, 2013: 167). Pozitif ayrımcılık adına gerçekleştirilen uygulamalar, dezavantajlı kişilerin eğitim ve iş gibi toplumsal hayatta başlıca var olma alanlarında ayrıcalıklı muamele görmeleri amacını gütmektedir. Literatürde ve uygulamada tersine ayrımcılık, yapıcı eylem, tercihli muamele gibi kavramlar da pozitif ayrımcılık yerine kullanılabilir. Pozitif ayrımcılığa tabi olan gruplar arasında başta kadınlar olmak üzere dini, etnik ve ırksal olarak azınlıktakiler yer almaktadır (2013: 167). Pozitif ayrımcılık uygulamalarında amaç eşitsizliği gidermek ve adaleti sağlamaktır (Ayan, 2015: 355-356). Kadınlar özelinde değerlendirme yapıldığında ise fırsat eşitliği sağlamak pozitif ayrımcılığın en önemli unsurunu oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında Adana Büyükşehir Belediyesi otobüs işletmelerinde işe alım süreçlerinde görev alan iki çalışan ile görüşülmüştür. Çalışanlara kadın şoför alımına nasıl karar verildiğine, ne amaçla bu sürecin başlatıldığına ve kadın şoför alımında sürekliliğin nasıl sağlandığına dair sorular yöneltilmiştir. İki çalışandan alınan yanıtlar iki temel hususa işaret etmektedir. İlk olarak gerçek bir pozitif ayrımcılık örneği sunarak kadınlara otobüs şoförlüğü mesleğinde fırsat eşitliği vermeyi hedeflediklerini ifade etmişlerdir.

¹⁵ Yer verilen bilgilere Adana Büyükşehir Belediyesinin otobüs işletmesinde çalışan personellerden ulaşılmıştır.

Emre: *“Biz bu işe ilk başta güzel bir belediyeçilik hizmeti sunmak ve Türkiye’ye örnek olmak amacıyla başladık. İlk önce iki kadın şoför aldık. Gazeteye ilan verdik başvurular arasından liyakat ile işe alım oldu. Torpil, siyasi hiçbir şey olmadı. İlk ilan verdiğimizde İç Anadolu’dan çevre illerden şoförlük için gelen kadınlar oldu. O dönem çok ses getirdi. Amacımız kadınların da bu işi yapabileceklerini göstermekti. Öyle de oldu zaten. Şu an çalışan bütün kadın şoförlerden memnunuz. Biz aslında kadınlar belirli alanlarla sınırlı kalmaları her alanda çalışabilsinler kimseye muhtaç olmasınlar diye de düşündük bu süreci başlatırken.”*

Emre’nin ifadelerinde de görüldüğü gibi toplumsal cinsiyet rollerinden uzak olarak sunulan sosyal belediyeçilik hizmeti ile erkek işi olarak atfedilen bir işte kadınlara yer verilmiştir. Kadınlar meslekte son derece başarılı olarak imkanlar verildiği sürece her işi yapabileceklerini ispat etmişlerdir. Ancak işe alım süreçlerindeki ikinci hususta doğrudan doğruya kadın bedeninin kullanım pratikleri dikkat çekmektedir. Ataerkil sistem bedeni çalışma yaşamında örgütsel stratejilerin uygulanmasında ve amaçların gerçekleştirilmesinde bir araç olarak kullanılmaktadır. Çalışma yaşamında bedenin kullanımına yönelik politikalar özellikle müşteri ve çalışan arasında doğrudan ilişki olan sektörlerde geliştirilmektedir. Bu sektörlerde beden önemsenmekte ve denetim olgusu ile estetikleştirilmektedir (Kalfa, 2009: 54). Ulaşım hizmetinde de müşteri ile çalışan arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Bu bağlamda cinsiyetçi ideoloji patriyarkal ilişkileri kullanarak kapitalizmi desteklemektedir. Günümüzde kapitalizmin kendine has bu biçimi patriyarkal kapitalizm olarak adlandırılmaktadır (Hartmann, 2016: 159). Mert’in ifadeleri ataerkil sistem ile bedenin kullanımı arasındaki patriyarkal kapitalist ilişkiyi destekler niteliktedir:

“Belediyenin ulaşım hizmeti belediyenin en görünen hizmetlerinden bir tanesi. Biz de özellikle bu hizmette kadınları kullanmak istedik. Belediyenin görünen yüzü olsunlar diye. Çünkü kadınlar daha bakımlı, daha güler yüzlü, daha anaç.”

İşverenler açısından kadın otobüs şoförü alım süreci iki temel husustan oluşurken kadınların otobüs şoförlüğü mesleğine giriş süreçleri çeşitlilik göstermektedir. Bazıları için otobüs sürmek bir tutku iken bazıları sadece işsizlik döneminde karşısına böyle bir fırsat çıktığı için otobüs şoförlüğü mesleğini yapmaktadır. Ayrıca mesleği yapabilmek yani otobüs sürebilmek için E grubu ehliyete sahip olmak gerekmektedir. Katılımcılardan yalnızca 5’inin önceden E grubu ehliyeti bulunmaktadır. 4 katılımcının ailesinin tırları,

kamyonları olması sebebiyle gerektiği durumlarda onların da çalışabilmesi adına bu ehliyeti aldığı bilinmektedir. 1 katılımcı ise önceden pazarlama işinde çalıştığını ve büyük araçla il dışına mal götürmesi gerektiği için bu ehliyeti aldığını ifade etmektedir. Diğer tüm katılımcıların ise öncesinde de B grubu ehliyeti bulunmakta ve aktif olarak araç kullanmaktadırlar.

Daha önce başka işlerde de çalışan ve 5 yıldır otobüs şoförlüğü mesleğini yapan Feride mesleğe giriş sürecini şu şekilde ifade etmektedir:

“Bundan önce de oto yıkamam vardı. Yine erkek işi aslında. İş yeri açacaktım. Ne olsa bilemedim biri söyledi. Adana’da oto yıkama yok yapabilirsin dedi. 5 yıl işlettim orayı... İşte sonra bazı sıkıntılar yaşadım. Kapattım orayı, baktım belediye alım yapıyormuş başvurdum öyle. Şansıma da oldu yani. Daha önce pazarlama işinden dolayı E ehliyetim de vardı zaten”.

Yine daha önce başka işlerde çalışan ve önceden de E grubu ehliyeti bulunan Seda da otobüs şoförlüğü mesleğine tamamen işsizlik döneminde tesadüfen girdiğini ifade etmektedir:

“Daha önce 3 yıl hastanede halkla ilişkiler yaptım. Aslında ilk buraya kadın şoför alındığında girecektim. Ehliyetim hep büyüktü zaten. Hep büyük araç kullanıyordum zaten. Bizim tırlar vardı ondan. O zaman girmek istemedim. Sonra işsiz kaldığım bir dönem oldu. Başka alternatifim de yoktu. Araba kullanmayı da seviyorum. Öyle başladım yani”.

Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranları düşük, işsizlik oranları ise yüksek seyretmektedir (Dirik, 2016: 1). İstihdama katılan kadınlar ise çoğunlukla belli sektörlerde, düşük ücretli ve sosyal güvencesiz olarak çalışmaktadır. İşsiz kadınlar üzerinde yapılan bir araştırmada, iş arayan kadınların iki temel talebinin olduğu görülmektedir; sigortalı iş ve normal mesai saatleri (Eyüpoğlu vd. akt. Önder, 2013:46). Günümüzde kadınlar güvenceli, sigortalı ve fiziki çalışma koşulları daha rahat olan kurumsal işlerde çalışmak için mücadele etmektedir. Bu şartları sağlayan işler hem hayatlarını düzene sokmak hem de refah içinde yaşamak adına önem arz etmektedir (Yakın, 2021: 75). Daha önce özel sektörde çeşitli işlerde çalışan, 40 yaşında şoförlük mesleğine giren ve 10 yıldır bu işi yapan Rukiye konuya ilişkin düşüncelerini, mesleğe giriş sürecini ve mesleği seçme sebeplerini şu sözleriyle anlatmaktadır:

“Daha önce kreşte, özel eğitim okullarında servis anneliği yaptım. Oradaki hocalar dedi sende yaparsın aslında diye. Ben de öyle başvurduğum. Hem buranın SSK düzeni var. Bir kadın olarak SSK önemli. Hem de diğer işime göre daha garantiydi”.

Yukarıda da görüldüğü gibi bazı çalışanlar şoförlük mesleğine tesadüf eseri başlamıştır. Bazıları ise çok çaba harcamış ve şoförlük mesleğini ideali haline getirdiği için başlamıştır. Aliye de mesleğe giriş sürecini, mesleği seçme sebebini ve çabasını şu sözleriyle açıklamaktadır:

“Daha önce de uzun yol otobüslerinde hosteslik yaptım. O zamandan beri içimde bu büyük araçlara karşı bir sempati vardı. İstiyordum da yani. Çok şükür kısmet oldu. 2014’te ehliyetimi aldım. O zamandan beri uğraşıyorum. 4 aydır da çalışıyorum işte. Çok severek yapıyorum”.

Katılımcılardan Gizem ise daha önce çalışan kadınların kendisine ilham olduğunu dile getirmektedir.

“7 sene önce başladım ben. Kadın şoförleri görünce heveslendim. Önceden özel sektörde çalışıyordum ona göre belediye daha avantajlı geldi. Aslında zor bir iş ama kadınların bunu da yapabileceğini göstermek istedim. Ve 7 yıldır da gayet başarılı bir şekilde yapıyorum”.

Gizem’inde ifade ettiği gibi otobüs şoförlüğü mesleğini kadınlar da başarılı bir şekilde yapmaktadır. Kadınların şoförlük mesleğinde göstermiş oldukları başarı geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini değiştirebilecek seviyede güçlü bir göstergedir. Ayrıca kadın şoförler açısından meslekte başarılı olmak önemli bir husustur. Katılımcıların söylemlerinden anlaşılmaktadır ki mesleği kadınların da yapabildiğini göstermek, kadın şoför alımlarının sürekliliğini sağlamak onlar için hem bir misyon hem de vizyondur.

2.5.3. Şoförlük Mesleğinin Seçimine Dair Çevre, Aile ve Eşten Gelen Tepkiler

Kadınların otobüs şoförü olmasının alışılacalmış bir durum olmaması mesleği yapan kadınların çevrelerinden, ailelerinden, eşlerinden ve çocuklarından çeşitli tepkiler almalarına sebep olmaktadır. Bu tepkiler bazen olumlu olurken bazen de olumsuz tepkiler olabilmektedir. Olumsuz tepkilere neden olan en büyük etmen kadın istihdamında ve meslek seçimlerinde geleneklerin, kültürel ve dini değerlerin etkili olmasıdır (Ulutaş vd.,

2015: 160). Toplumun büyük çoğunluğunun geleneksel cinsiyet rollerinin etkisinde olduğu düşünülürse kadın otobüs şoförlerinin mesleklerini gerçekleştirme sürecinde kendilerine karşı ayrımcı tutum sergileyen yapılara ve kişilere direnç göstermekte olduğu görülmektedir (Demetriou'dan akt. Komane, 2013: 142). Otobüs şoförü kadınlar geleneksel değerlerin yıkımında başarı göstererek bir değişim sürecini başlatmışlardır. Değişim süreci yaşanırken toplum tarafından olumlu ve olumsuz tepkilerle karşılaşmak öngörülebilir bir unsurdur. Katılımcıların tamamı genel olarak olumlu tepkiler aldıklarını dile getirmektedir. Ancak bu durum üzerinde Adana'da kadın otobüs şoförlerinin yaklaşık 15 yıldır görev yapıyor olmasının ve halkın, ailenin, çevrenin bu duruma alışmış olmasının etkisi büyüktür. Kadın şoför alımları ilk başladığında otobüs şoförlüğü mesleğine giren kadınlar çeşitli sorunlar yaşadıklarını dile getirmektedirler. Öncelikle tepkiler onların otobüs şoförlüğü mesleğini beceremeyeceği ve bırakıp gidecekleri yönünde olmuştur. Şoförlük mesleğini 13 yıldır yapan ve ilk şoför alımlarında işe giren Zeliha erkek çalışma arkadaşlarının tepkilerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Valla aile gibiyiz ya. İlk başta tabi onlar da çok yadırgadı. Kabullenmediler bunlar nasıl yapacak yapamazlar bırakırlar giderler dediler. Ama şimdi en büyük destekçimiz onlar”.

Zeliha örneğinde de görüldüğü gibi daha sonra tüm erkek meslektaşlarından çok destek gördüklerini tüm katılımcılar dile getirmektedir. Yine otobüs şoförlüğü mesleğini 13 yıldır yapan Sevgi de önceden çevreden, halktan daha kötü tepkiler aldığını şu sözleriyle dile getirmektedir:

“Eskiden sürekli küfür, hakaret duyuyorduk sürekli. Kadın olduğumuz için bize kızılması daha kolay. İlk başta ötekileştirme yapıyorlardı. Şimdi artık daha rahatız. Biz de artık ırgalamıyoruz zaten onları”.

Sevgi'nin ifadelerinden bir 'damgalama süreci'nin yaşandığını görmek mümkündür. Goffman (2014: 30-33)'a göre toplum; kişileri kategorize ederek kişilerin buldukları kategoriye uygun, sıradan ve doğal nitelikler göstermesini beklemektedir. Sosyal statü yerine toplumsal kimlik terimini kullanmak da bu anlamda daha etkileyici olmaktadır. Toplumsal kimlik, kişilerin yer aldıkları kategoriye uygun olarak iş-meslek- uğraşa sahip olmalarını içermektedir. Toplumsal kimliğine uygun davranmayan bireyler diğerleri tarafından damgalanmaktadır. Damgalı birey seçimleri sebebiyle diğerlerinden farklı kabul edilmektedir. Bu sebeple toplumsal kimliğine uygun davranan 'normal'

bireyler tarafından itibarsızlaştırma ve ötekileştirilme tehdidi ile karşı karşıyadırlar Damgalı bireyin ve ‘normal’ kabul edilenlerin aynı toplumda yaşamayı öğrenme biçimi ise kabullenme sürecinden geçmektedir (2014: 38). Sevgi’nin ifadeleri de damgalama ve kabullenme sürecini özetler niteliktedir. Bunun yanında katılımcıların hepsi artık çok güzel tepkiler aldıklarını yolcuların kadın şoförlerden daha memnun olduklarını dile getirdiğini söylemektedir. Bu durumun öncelikli sebebinin ise kadın şoförlerin daha güler yüzlü, sakin ve daha vicdanlı tavırlarının olması tüm katılımcıların ortak düşüncesidir. Katılımcılardan Seda düşüncelerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Kadının olduğu her yer daha güzel. Ben yolcuların kadın şoför gördüklerinde daha mutlu olduklarını sezinliyorum”.

Çevrenin, halkın, erkek meslektaşların tepkileri bu şekilde umut kırıcı ve olumsuz iken zamanla destekleyici ve olumlu olmuştur. Olumsuz tepkiler üzerinde kabul görmüş geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin etkisi büyüktür. Kadın otobüs şoförleri kendilerini meslektan dışlamayı hedefleyen yapıya meydan okuyarak değişimin yaşanmasını sağlamıştır. Toplumlar değişime karşı direnç gösteriyor olsa dahi asla durağan değillerdir. İnsanlar var olduğu sürece toplum da değişim gösterecektir (Komane, 2013:142). Kadın otobüs şoförleri de cesaretleri ve başarıları ile değişimin mimarlarıdır. Ayrıca ifadelerin büyük çoğunluğundan Adana’da otobüs şoförü kadınların genel anlamda olumlu tepkiler aldığı anlaşılmaktadır. Bu durum üzerinde Adana’da kadın otobüs şoförünün yaygınlığı ile bağlantılı biçimde toplumsal değişim sürecinin yaşanmış olması etkili olmaktadır. İl dışından gelen vatandaşların tepkilerinin ilk önce şaşkınlık olduğu katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Katılımcılardan Emine şu sözleriyle ifade etmektedir:

“Adana’da alışıldı bize. Ama dışardan gelenler çok mutlu olduk kadın şoför gördüğümüze ilk defa görüyorum bir fotoğraf çektirelim mi diyen bile oldu. Dışardaki araçlar kornaya basıp el sallıyorlar bazen. Özellikle yabancı plaka olunca. Hep olumlu tepkiler aldık. Genelde Adana’daki erkeklerden olumsuz tepkiler alıyoruz. Sıkıştırma, yol isteme, sırf kadınız diye yol vermiyorlar bazen”.

Katılımcılardan Gizem yaşadığı bir olaya ilişkin şunları söylemektedir:

“İlk Suriyeliler geldiklerinde çok şaşırmuşlardı. Hatta başka şoför yok mu sen mi sürüyorsun dedi adam. Ama onun dışında herkes çok sempatik karşılıyor”.

Gizem'in ifadelerinden toplumun ve bireylerin kalıp yargılarını izlemek mümkündür. Kalıp yargılara göre erkekler kadınlardan daha iyi şofördür ve otobüs şoförleri erkek olmalıdır (Komane, 2013:143). Suriyeli bireyin söyleminde de olduğu gibi kadınların şoförü olduğu otobüse binmek korkulara ve kaygıya sebep olabilmektedir. Bununla birlikte otobüs şoförü kadınların eşlerinin verdiği tepkiler de araştırmanın bu noktası için önem arz etmektedir. Şu an eşinden ayrı olsa dahi mesleğe evliyken başlayan Zeliha şu sözleriyle, ilk zamanlar hem eski eşinden hem ailesinden destek gördüğünü belirtmektedir:

“Zaten o destekledi beni. Onun desteğiyle başladım yani. Herkes destekledi beni. Hatta annem çok şaşırmişti. Otobüs sürücem dediğimde nasıl sürücen sen otobüs dedi. Ama alıştılar tabi onlarda”.

Bununla birlikte şoförlük yapan kadınların eşlerinin kıskanç olması sebebiyle çeşitli sorunlar yaşadıkları da katılımcılar tarafından dile getirilmektedir. Katılımcılardan nişanlı olan Özge de nişanlısının ilişkilerinin başında kıskançlık yaptığını ancak zamanla alıştığını dile getirmektedir. Kendisi böyle bir sorun yaşamayan Sema ise şu sözleriyle başka arkadaşlarının eşleriyle yaşadığı sorunu dile getirmektedir.

“Ama biliyorum eşi çok kıskanç olan arkadaşlarım var bu işi yapmasından dolayı sıkıntı yaşıyorlar. Aslında çok normal bizim için bu meslek ama insanların kadın şoför deyince dikkatini çekiyor”.

Bir başka önemli husus ise otobüs şoförü kadınların çocuklarının verdiği tepkilerdir. Otobüs şoförlüğü mesleğine çocuk sahibi olmadan önce başlayan kadınların çocukları bu durumu gayet normal karşılamaktadır. Hatta eşi ve kendisi şoför olan Sevgi çocuklarının okula başlayınca bu durumun garipsenebilecek bir şey olduğunu fark ettiklerini sözleriyle anlatmaktadır:

“Okulda o farkı fark ediyorlar. Arkadaşlarıyla konuşurken mesela, annem otobüs şoförü deyince arkadaşları garip karşılıyormuş”.

Tüm katılımcılar çocuklarının kendileriyle gurur duyduğunu aynı zamanda da annelerinin otobüs şoförü olmasını çok normal karşıladıklarını dile getirmektedir. Ancak şoförlük mesleğine çocuk sahibi olduktan sonra başlayan Mehtap çocuklarının tepkilerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Kızlarım başladığımda küçüktü biraz yadırgadılar. Benimsemediler önce erkek işi olarak algılanıyor ya. Ama büyüdükçe onlar da artık yani gurur duyuyorlar”.

Sevgi ve Mehtap'ın ifadeleri arasında bir karşılaştırma yapıldığında toplumsal cinsiyet rollerinin ilk olarak ailede öğrenildiği yorumunu yapmak mümkündür. Hem annesi hem babası otobüs şoförü olan çocuklar açısından kadın otobüs şoförü ile erkek otobüs şoförü arasında bir fark bulunmamakta ve şoförlük cinsiyetsiz bir meslek olarak görülmektedir. Mehtap'ın çocukları için ise otobüs şoförlüğü erkek işi olarak kabul edilmektedir. Katılımcılardan Hatice ise çocuğunun kendisiyle gurur duyduğunu şu sözleriyle anlatmaktadır:

“Sürekli ben çalışırken benimle gelmek istiyor. Otobüste benimle gezmek istiyor. Hatta bazen yolculara şoför benim annem diyor”.

Genel olarak bakıldığında olumlu ve destekleyici tepkiler alan kadın otobüs şoförleri işlerini gururla yapmaktadırlar.

2.5.4. Çalışma Koşulları ve Mesleki Zorluklar

Ulaşım sektöründe yer alan çalışanlar haftaiçi, haftasonu, resmî tatiller ve bayramlarda aktif olarak çalışmak durumundadır. Gün içerisinde yaklaşık 18 saat aktif olan bir sektör olması bu işin vardiyalı olarak yapılmasına sebep olmaktadır. Bu vardiyalı çalışma sistemi bazen çalışanlar için avantaj olurken bazı durumlarda da dezavantaj olmaktadır. Alan araştırması sırasında tüm katılımcılar çalışma sistemine dair hem olumlu hem de olumsuz özelliklerin olduğunu ifade etmiştir. Adana Büyükşehir Belediyesinde istihdam edilen şoförler 2 vardiya olarak çalışmaktadır. Çalışma saatlerinin esneklik gösterdiği tüm katılımcılar tarafından dile getirilen bir durumdur. Şoförlerin çalışma saatleri 7 ile 9 saat arasında değişkenlik göstermektedir. Sabah mesaisi 5-6 sularında başlayıp öğlen 12-1 arasında biterken akşam mesaisi genellikle saat 8 gibi bitmektedir¹⁶. Çalışma saatlerinde bu tarz değişkenliklerin olmasında trafiğin durumunun, mevcut yol çalışmalarının, yolcu yoğunluğunun etkili olduğu tüm katılımcılar tarafından dile getirilmektedir. Ayrıca çalışanlardan bayramlarda, resmî tatillerde daha çok çalıştıkları bilgisi de edinilmiştir.

¹⁶ Mesai saatlerine dair net bir bilgi verilememektedir. Sebebi ise çalışma saatlerinin başlangıç ve bitişlerinin trafik yoğunluğuna, resmi ve dini bayramlarındaki yoğunluğa göre değişiklik göstermesidir.

Vardiyalı çalışma sistemine dair olumlu yorumlar yapan Gizem bu konuyu şu sözleriyle ifade etmektedir:

“Ben sabahçı çalışmayı seviyorum. Akşama kadar tüm işlerini halledabiliyorsun. Alışveriş, gezme, çarşı pazar. Diğer özel sektörlere göre daha iyi”.

Aynı şekilde Feride de vardiyalı çalışma sisteminden memnun olduğunu aktarmaktadır:

“Ben vardiyalı olmasından çok memnunum. Kendi adıma çok rahatım. Kadın olarak özellikle. Hem eve yetişiyoruz hem işe. Kalan zamanımızda eve, çocuğuma, aileme vakit ayırıyorum”.

Katılımcılardan Gizem ve Feride'nin ortak noktası ikisinin de bekar olmasıdır. Feride bekar olmasına karşın çocuk sahibidir ve annesiyle beraber yaşamaktadır. Annesiyle beraber evin sorumluluklarını paylaşması sebebiyle çalışma sisteminden memnundur. Feride'nin kadın olmak hususuna dikkat çekmesi de önemlidir. Toplumsal cinsiyet rolleri gereği bir kadın çalışıyor olsa dahi ev içi 'sorumluluklarını' da yerine getiriyor olması gerekmektedir. Ev içi görev dağılımındaki paylaşım erkeklerle eşit yapılmadığı için bu durum kadınların meslek seçimleri üzerinde etkili olmaktadır. Bu noktada katılımcılardan bazıları bu tip vardiyalı çalışmanın kendileri için avantaj olduğunu ifade ederken bazıları çalışma sisteminin onları daha çok yorduğuna dikkat çekmektedir. Komane (2013: 130)'e göre de vardiyalı çalışma sistemi kadınların yaşamını zorlaştırmaktadır. Sabah vardiyasına erken başlayan kadınlar eşleri ve çocuklarıyla konuşma fırsatı bulamazken öğlen vardiyasından dönen kadınlar yoğun çalışma şartlarından dolayı yorgun olmaktadır. Sabah vardiyasında çalıştıklarında mesai saatlerinin çok erken başlıyor olmasının olumsuz bir etkiye sahip olduğu katılımcılar tarafından dile getirilen bir durumdur. Vardiyalı çalışma sisteminin olumsuz etkilerine dikkat çeken Zeliha konuyu şu sözleriyle ifade etmektedir:

“Olumsuz çok etkiliyor. Çünkü sabah 4.30da iş yerine gidiyoruz. Öğlene kadar çalışıyorsun. Öğleden sonra yorgun oluyorsun. Uykusuz oluyorsun. Bir hafta öğlen gidiyoruz. Öğlen gidince akşam eve 9'da 10'da geliyorsun. Çocuğunla eşinle ilgilenemiyorsun. Fazla vakit ayıramıyorsun. Biz haftasonu da çalıştığımız için o konuda tabi zorluklar yaşıyoruz”.

Zeliha'nın ifadelerinden de vardiyalı çalışma sisteminin aile ve ev yaşamını olumsuz etkilediği görülmektedir. Zeliha gibi Emine de çok erken kalkmanın yorucu olduğunu şu sözleriyle dile getirmektedir:

“3.30 gibi yataktan kalkıyorum ben. 4 gibi servis alıyor. Ben 4'te hayata başlıyorum yani. Bu sebeple eve gidince anca uyuyabiliyorum. Yorucu oluyor tabii”.

Bunun yanı sıra mesleğe başlamadan önce iki vardiya çalışmanın kolaylık sağlayacağını düşünen Aysel yaşadığı durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“İlk başta iki vardiya olunca ne güzel öğretmen gibi olur demiştim ama öyle değilmiş”.

Tarihin her döneminde toplumsal ve ekonomik yaşamın bir yanında kadınlar bir yanında erkekler bulunmaktadır. Ancak toplumsal ve ekonomik kalkınma düzeylerinden, imkanlarından ve fırsatlarından kadınlar ve erkekler eşit oranda faydalanamamaktadır. Bu sosyal gerçeklik ülkelerin gelişmişlik düzeyleriyle ilişkilendirilmeye birlikte hemen her toplumda kadınlar erkeklerin gerisinde kalmaktadır. Erkek egemen kültüre dayanan toplumsal yapılar eğitim olanaklarından kadınların daha az yararlanmasına, ekonomik anlamda kadınların erkeklerin gerisinde kalmasına ve yasal düzenlemelerde eşitlikten uzak olunmasına sebep olmaktadır. Kadının durumu ve toplumsal konumu tarihsel süreçte pek çok evreden geçmektedir. Yüzyıllarca üretimin her aşamasında yer alan kadın emeğinin maddi karşılığını alamamış ve yoksulluktan en çok etkilenen kesim olmuştur. Kadınların emeğini bir ücret karşılığında satma süreci Sanayi Devrimi ile beraber başlamıştır. Türkiye’de kadınların çalışma yaşamına aktif olarak katılma süreci de 1950’lere denk gelmektedir. Bu yıllar hizmetler sektörünün de başladığı yıllardır (Kocacık ve Gökkaya, 2005: 195-196). Hizmetler sektörü kadınlara yeni iş olanakları yaratmıştır. Hizmetler sektörü içerisinde yer alan ancak toplum tarafından erkeksi kabul edilen otobüs şoförlüğü mesleği çeşitli politikalar ve uygulamalar sayesinde kadınlar için de istihdam olanağı sağlanan bir mesleğe dönüşme sürecindedir. Adana ilinde otobüs şoförlerinin üçte birinin kadın olduğu dikkate alındığında dönüşüm sürecinin tamamlandığını kabul etmek mümkündür. Araştırma kapsamında ücretli emeğe dahil olan otobüs şoförü kadınlara maaşları ve erkek meslektaşları ile aralarında maaş yönünden bir fark olup olmadığı sorulmuştur. Ayrıca bu soru belediyede otobüs işletmesinde görev alan çalışanlara da yöneltilmiştir. Her iki grup da kadın şoförler ile erkek şoförler arasında ücret farkının olmadığını ifade etmektedir. Ancak bununla birlikte ücret yönünden

memnuniyetsizlik yaşandığı tüm katılımcılar tarafından dile getirilmektedir. Katılımcıların ve belediye çalışanların verdiği ortak yanıtlar sonucunda şoför maaşlarının 3200 ile 4000 TL arasında değiştiği anlaşılmaktadır. Şoför maaşları yapılan mesaiye göre değişiklik göstermektedir. Çalışma koşullarına karşın aldıkları ücretin düşük olması tüm katılımcılar tarafından dile getirilmektedir. Bu konuyu farklı belediyeler ile kıyaslama yaparak açıklayan Sevgi şunları dile getirmektedir:

“Bizim burada maaşımız düşük. Ankara’daki, İzmir’deki, Mersin’deki şoförlerin maaşlarına baksan hepsi bizden yüksek alıyor. Başlarken böyle beklemiyorduk tabi”.

Otobüs şoförü kadınlar gelir düzeyleri açısından değerlendirildiğinde sınıfsal olarak alt tabakalarda yer aldıklarını ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte katılımcılara sendikalaşma ve sendikal bilinç düzeylerini tespit edebilmek adına çeşitli sorular yöneltilmiştir. Yaklaşık bir yıldır sendikaya üye oldukları çoğu katılımcı tarafından dile getirilmiştir. Katılımcıların tamamı sendikanın kendisine çeşitli haklar vadettiğini dile getirmektedir. Bunlardan en önemlisi ve bir pozitif ayrımcılık örneği sunanı kadınlara erkeklerden farklı olarak bir gün mazeret izni verilmesidir. Yalnızca bir katılımcı daha önce mazeret izni kullanmadığı ancak ihtiyaç duyduğu takdirde kullanabileceğini ifade etmiştir. Aliye isimli katılımcının dile getirdiği bu hakkı diğer 14 katılımcı kullanamadığını ifade etmiştir. Bu noktada Aliye isimli katılımcının yalnızca 4,5 aydır otobüs şoförlüğü mesleğini yapıyor olması önemli bir etkidir. Diğer katılımcılara kıyasla çok daha kısa süredir otobüs şoförlüğü mesleğini yapan Aliye’nin yeterince tecrübeye sahip olmadığını söylemek mümkündür. Katılımcılardan Seda ile yapılan görüşme Aliye’den sonra yapılmıştır. Aynı soru kendisine yöneltilerek sahip oldukları hakları kullanıp kullanamadıkları anlaşılmaya çalışılmıştır. Seda’nın tecrübesine dayanarak verdiği yanıtın daha doğru olduğu kabul edilirse sendikal anlamda şoförlerin sorunlar yaşadığını görmek mümkündür:

“Haftanın her günü hatta neredeyse ayın her günü çalışıyoruz biz. İzin yok hakkımız olanı kullanamıyoruz. İzin istedim vermediler. Bayramdan beri ful çalışıyorum. Şaka değil köle gibi çalışıyoruz.”

Sendikalaşma ile bağlantılı olarak iş ve sosyal güvence açısından değerlendirme yapıldığında ise yine çalışanların söylemlerinden güvencesizlik ortamının hâkim olduğunu görmek mümkündür. Gizemin ifadeleri tüm çalışanların durumunu özetler niteliktedir:

“Burada toplanıp aile bile olunamıyor. Ben bu konudan çok rahatsızım. Tamamen bireysel düşüneceksin burada arkanda kimse yok. Topluluk yok, kenetlenme yok, topluluk bilinci yok. Diyorum ya yalnızsın.”

Katılımcıların söylemleri ücret, esnek çalışma saatleri, izin haklarının kullanılmaması, sendikanın yetersiz faaliyetleri ekseninde değerlendirildiğinde otobüs şoförlüğü mesleği adına yeni proleterleşmenin yaşandığını görmek mümkündür. “Proleterleşme, emeğin önemli bir bölümünün niteliksizleşmesini, türdeşleşmesini ve sermayeye olan bağımlılığının artması” (Öngen, 2014: 131) durumunu nitelemektedir. Proleterleşmenin iki ana unsuru bulunmaktadır: “Mülksüzleşme ve kapitalist anlamda emek gücünün özgürleşmesi”. Yeni proleterleşme süreci bu iki temel unsurla beraber “işgücü piyasalarının kuralsızlaştırılması ve esnekleştirilmesi, iş güvencesinin önemli ölçüde sınırlandırılması, istihdamda kamu güvencesinin geriletilmesi ve çalışanların örgütlülüğünün kısıtlanarak sendikasızlaştırılmaları” gibi yeni kuralları da içermektedir (Durmaz, 2014: 74-75). Tüm bu unsurlar ve yeni kurallar birlikte değerlendirildiğinde Adana Büyükşehir Belediyesinde istihdam edilen şoförlerin yeni proleterler olduğu söylemek mümkündür.

Tüm bunlarla birlikte katılımcıların mesleği yaparken zorlandıkları çeşitli alanlar bulunmaktadır. Alınan yanıtlardan hareketle bu durumları yoğun trafik, diğer erkek şoförlerin davranışları, belediyenin özellikle okul dönemi gibi yoğun dönemlerde yaptığı yol çalışmaları ve mesleğe ilk başlanılan dönemde otobüslerin çok büyük olması nedeniyle araç kontrolünde yaşanan sorunlar olarak sıralamak mümkündür. Katılımcılardan Mehtap yaşadığı en büyük zorluğun bitmeyen yol çalışmalarının trafiği daha da yoğun hale getirmesi olduğunu dile getirmektedir:

“Yani birinci zorluk herkesin sıkıntısı olan trafik yoğunluğu. İkinci zorlanma sebebim de belediyelerin düzenli yol yapımı çalışması yapmaması. Her zaman yollarda sürekli bir tamir var. Zaten zamana karşı çalışıyoruz. Bu durumlar bizi daha çok strese sokuyor”.

Şoförlük mesleğini 11 yıldır severek yapan Aysel yaşadığı sorunları şu sözleriyle dile getirmektedir:

“Bu iş çok zor bir iş. Trafik canavarlarının içinde 12 metrelik bir araçla trafikesiniz. İlk girdiğimde en büyük sıkıntım arabanın büyük olması oldu”.

Özetle kadın otobüs şoförlerinin yaşadıkları temel sorunlar vardiyalı çalışma sisteminden, trafik yoğunluğundan, kullandıkları aracın büyük olmasından kaynaklanmaktadır. Trafik yoğunluğu ve aracın büyük olması hususunda yaşanan sorunları erkek şoförlerin de yaşamaları muhtemeldir. Ancak erkek otobüs şoförlerinin vardiyalı çalışma sisteminden dolayı kadın şoförler kadar zorlanmadıkları yorumunu yapmak doğru olacaktır. Yorumun temel dayanağı ise geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte aracın büyük olması kadınların sosyal görünürlüğünü daha da arttırmaktadır. Ataerkil dizge esas olarak kadını gizlemeye ve örtmeye çalışmaktadır. Görünürlüğü artan kadın şoför gerçekliğinin tepki çekmesi ve trafikte haksızlıklara uğraması tarihsel ataerkil tepkilerin yansımaları olarak değerlendirilebilir.

2.5.5. Şoförlük Mesleğinin Getirdiği Psikolojik ve Fiziksel Rahatsızlıklar

Meslek hastalığı 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun 14. Maddesinde (5510 Sayılı Kanun, Madde 14) şu şekilde tanımlanmıştır: "Meslek hastalığı, sigortalının çalıştığı veya yaptığı işin niteliğinden dolayı tekrarlanan bir sebeple veya işin yürütüm şartları yüzünden uğradığı geçici veya sürekli hastalık, bedensel veya ruhsal engellilik halleridir." Meslek hastalığı, hastalıklara etken olabilecek temel nedensellik bağlarının çalışma yaşamında var olmasından kaynaklanmaktadır. Meslek hastalıkları sonucunda iş gücü kaybı, iş göremezlik, sakatlık gibi durumlar yaşanabilmektedir (İlhan vd., 2006: 434). Yapılan tez çalışmasının sonucunda şoförlük mesleğinden kaynaklanan geçici ve sürekli rahatsızlıkların olduğu tespit edilmiştir. Ancak otobüs şoförlüğü mesleğinin getirdiği çeşitli rahatsızlıklar meslek hastalığı olarak sayılmıyor olsa dahi katılımcıların verdiği yanıtlardan ve kanunda yapılan tanımdan hareketle, katılımcıların çeşitli meslek hastalıklarına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Öncelikle bütün katılımcılar çok stresli bir işlerinin olduğundan ve bu sebeple meslektaşlarının birçoğunun ve kendilerinin psikolojik destek aldığından bahsetmektedir. Bununla birlikte sürekli oturarak çalışıyor olmaktan dolayı bel, boyun, iskelet sisteminde rahatsızlığı olduğunu belirten katılımcılar da olmuştur. Katılımcılar özellikle psikolojik rahatsızlıkların sebeplerinin trafik yoğunluğu, sürekli trafikte olmanın getirdiği stres ve bazen yolcuların anlayışsız tavırları olduğunu belirtmektedir. Kendisi de psikolojik destek alan Aysel mesleğinin getirdiği fiziksel ve psikolojik rahatsızlıklar olup olmadığı sorulduğunda şu şekilde yanıt vermiştir:

“Biraz ömrümüzden ömür alıyor bu iş. Zaten %70’imiz psikolojik ilaçlar kullanıyoruz. Destek almak zorunda kalıyoruz”.

Kendisi psikolojik destek almayan ancak bunun şimdilik yaşının genç olması, evli olmaması ve çocuğunun olmaması sebebiyle başka sorumluluklarının az olmasıyla ilişkilendiren Özge şu şekilde ifade etmektedir.

“Migren başladı bu meslektan sonra. Çünkü çoğu zaman inanılmaz strese maruz kalıyoruz. Bugün mesela bir saatlik güzergahı akşama kadar çalışacam. İster istemez trafiğin içindesin. Vatandaşla uğraşıyorsun, dolmuşcularla uğraşıyorsun. Bundan dolayı psikolojik sıkıntıları da oldukça fazla. Ben daha ilaç kullanmaya başlamadım. Ama ilerleyen dönemler için bir şey söyleyemem”.

Şoförlük mesleğini yaparken “her gün çeşit çeşit insanla muhatap olduklarını” ve yaşadıkları olaylardan dolayı psikolojik olarak sağlıklı kalmalarının imkânsız olduğunu dile getiren Aliye de dört aydır şoförlük mesleğini yaptığını ancak buna rağmen birçok olayla karşılaştığını ve yaşadığı olayların psikolojini olumsuz etkilediğini ifade etmiştir.

Otobüs şoförlüğü mesleğini yapıyor olmanın birçok fiziksel rahatsızlığa sebep olduğu neredeyse tüm katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Katılımcılardan bu işi 10 yıldır yapan Rukiye şoförlük mesleğini yaptığı için ameliyat olması gerektiğini şu sözleriyle ifade etmektedir.

“Tabi oluyor rahatsızlıklar. Sürekli belim bacağı ağrıyor. Haftaya dizimden ameliyat olacağım ben”.

Bir başka katılımcı olan Esmâ ise şoförlük mesleğinin kendini fiziksel olarak çok yıpratıldığını şu sözleriyle açıklamaktadır:

“Bir memur olsanız bence bu kadar olarak yorulmazsınız. Bacaklarımdan rahatsızım gaz pedal gaz pedal olduğu için. Birde kol ve bacaklarımda güç kaybını hissediyorum. Öğlen 15 dk molamızdan sonra başka yok. Akşam 8’e kadar ful çalışıcam. Lavabo ihtiyacımızı karşılamak bir telefon görüşmesi yapmak, bir şeyler yemeye zaman bulmak en azından biraz rahatlatıyor. Ama bazen o da olmuyor. O 15 dk molayı veremezsek iyice bitiyoruz zaten akşama kadar”.

Katılımcıların ifadelerinden anlaşılmaktadır ki yaptıkları iş hem bedenen onları yormakta ve çeşitli sağlık sorunlarına sebep olmakta hem de psikolojik olarak fazlasıyla

olumsuz etkilemektedir. Bununla birlikte bir kadın olarak çalışıyor olmanın zorlukları bulunmaktadır. Çalışma ve ev hayatında evli, çocuklu bir kadın olmanın zorluklarını, bu iş yapan bekar kadınların söylemleriyle birlikte değerlendirmek kıyaslama yapabilmek adına daha faydalı olacaktır.

2.5.6. Çalışma Hayatında Evli ve Bekâr Kadın Olmanın Farkları

Toplumsal cinsiyet rolleri, kamusal ve özel alanda kadınlar ve erkekler için farklı roller belirlemektedir. Meslek seçiminden ev içi görev dağılımına kadar her alanda etkili olan toplumsal cinsiyet rolleri her kadının hayatını olumsuz etkilemekte ve toplum tarafından ikincil kategoriye yerleştirilmelerine sebep olmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri gereği kadının asli görevi anne ve eş olmaktadır. Bu doğrultuda kadının asıl bulunması gereken yer de özel alan olan evidir. Ancak hiç kuşkusuz çalışma yaşamına katılmak kadına ekonomik bağımsızlık ile beraber toplumsal değer artışı da sağlamaktadır. Ancak bir taraftan geleneksel tutumların halen devam ediyor olması birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Çalışma yaşamına katılan kadın iş ve aile yaşamı arasında kalmaktadır. Kendisine yüklenen iki rolün gereklerini yerine getirmeye çalışan kadın aşırı rol yüklemesine maruz kalmaktadır (Kocacık ve Gökkaya, 2005: 213). Hem çalışma hayatını hem de aile hayatını aynı anda devam ettiren kadınları “süper kadın” olarak nitelendirmek kaçınılmaz olmaktadır. Hane içinde ücretsiz bakım hizmetlerini ve ücretli emek piyasasındaki profesyonel faaliyetlerini uzlaştırabilmiş kadınlar süper kadın tipinin temsilcileridir. Mesleki kariyerlerini devam ettiren süper kadınlar ailenin refahına da büyük katkı sağlamaktadır. Bu tip bir yaşam tarzı imkânsız durum olarak nitelendirilmektedir. Ancak hayatlarının genelinde bir gün içerisinde iki gün yaşayan, ev içinde ve dışında büyük fedakârlık yapan ve uzun sorumluluk saatlerine sahip olan kadın imkânsız durumu gerçekleştirmektedir (Moreno, 2021: 381-382). İş yerindeki mesaisi biten kadın eve gittiğinde dinlenmek yerine çalışmaya devam etmek zorunda kalmaktadır. Bu durumun birçok örneği alan araştırması verilerinde de görülmektedir. Katılımcılardan yalnızca 4’ü evlidir. Evli olan katılımcılara çalışma yaşamına dair sorular sorulduğunda hepsi zaten yorucu ve stresli bir işlerinin olduğunu ama asıl yorucu olanın eve gidince uyuyana kadar mesailerinin bitmemesi olduğunu dile getirmektedir. Eşiyle benzer işler yapan Sema 11 yıldır şoförlük mesleğinin içinde olduğunu çalışmayı çok sevdiğini ancak bazen ev hanımı olmak istediğini şu sözleriyle anlatmaktadır:

“Biz daha çok yıpranıyoruz. Bir erkek evine gittiği zaman çayı kahvesi yemeği önüne geliyor. Ama sende yok. Sen getiriyorsun. O yüzden bir erkek için elbette ki daha kolay bir iş. Kadın için daha zorlayıcı... Ben aslında ev hanımlığına yatkın bir kadın değildim. Çalışmayı seviyorum. Ama buranın fiziksel yoğunluğu ev işleri beni ev hanımlığına itiyor. Rahat rahat kahvaltı yapmak, televizyon izlemek istiyorum bazen. Hep koşturmaca çalışma hayatından soğuttu... Evde kadın işlerinin hepsi bana ait. Market, pazar, fatura ödemeleri hepsi de kocama aittir. Çamaşır temizlik çocukların bakımı bana aittir. O konuda asla destekleyici olmaz. Yorgun olup yemek yapamazsam dışardan söyleriz. Ama onun dışında temizlikte falan asla”.

Sema bu ifadesiyle kamusal alan ve özel alana dair davranış pratiklerini farklılaştırmaktadır. Kendisi de kamusal alanda var olan bir kadın olmasına rağmen özel hayatında özel alana ait işleri de yürütmekte ve bu işleri ‘kadın işi’ olarak tabir etmektedir.

10 yıldır şoförlük yapan ve öncesinde çalışma hayatı olmayan Mehtap ise çalışmaktan çok mutlu olduğunu kendini her anlamda güçlü hissettiğini ve çalışmaya başladıktan sonra önceden göğüsleyemeyeceği durumları göğüslediğini ifade etmektedir. Ancak yine de hem mesleğinin hem de ev içi sorumluluklarının onu yorduğunu dile getirmektedir.

“Yemeğimi mutlaka akşamdan yapıp bırakırım. Ütü için temizlik için de ayrı günler belirleyip genelde o günlerde yaparım. Zaten yoruluyoruz, gün içerisinde onlara vakit ayıramıyorum. Bir de kızlarım var onlar yardım ediyor. Öğrettim onlara. Hafta sonu temizlik yapıyorlar. Bana kolaylık oluyor o”.

Sema ve Mehtap’ın ifadelerinden onların birer ‘süper kadın’ olduklarını görmek mümkündür. Eşlerinden ev işlerinde destek görmediklerini iki katılımcı da dile getirmektedir. Bu bağlamda her iki katılımcı da ‘imkânsız durumu’ gerçekleştirerek hem çalışma yaşamını hem de aile yaşamını birlikte yürütmektedirler. Moreno (2021: 381)’nun ifade ettiği gibi çalışan kadınlar bir gün içerisinde iki gün yaşamaktadır. Ayrıca Mehtap, yapılan görüşmede eşinin yardım etmediğini ancak kızlarının yardım ettiğini ifade etmektedir. Ancak burada bir araştırmacı olarak yapılan gözlemden katılımcının da bir noktada toplumsal cinsiyet rollerini yeniden ürettiği yorumunu yapmamız mümkündür. Kullandığı ifade de yardım eden olarak çocuklarım değil de “kızlarım” ibaresini kullanması bu yorumu destekler niteliktedir.

Araştırmada dikkat çeken bir başka husus ise katılımcılardan 7'sinin boşanmış olmasıdır. İçlerinde boşandıktan sonra şoförlük mesleğini yapmaya başlayanlar da mesleği yaparken boşananlar da bulunmaktadır. Boşanan katılımcılara ev içi rol dağılımlarının önceden ve şimdi nasıl olduğu sorulduğunda hepsi daha mutlu ve rahat olduklarını ifade etmektedir. Çocuk sahibi olanlar yalnız anne olmaları nedeniyle zorlandıkları noktalara dikkat çekmektedir. Ama eş olarak bir erkeğin yükünün çocukların yükünden çok daha ağır olduğunu da belirtmektedirler. Katılımcılardan aynı zamanda masa tenisinde milli sporcu olan ve önceden halkla ilişkiler departmanında çalışan Seda ile yapılan görüşmede kendini “özgür bekar” olarak tanımlaması dikkat çekmektedir:

“Özgür bekarım ben. Güçlü kadınlarız aynı zamanda. İki tane aslan gibi çocuğum var kendim büyüttüm. Boşanmış kadınlar daha mutlu bence. Özgüvenleri çok artıyor. Aslında sorumluluklarımız artıyor. Ama gereksiz, hiçbir şeye yaramayan adamı sırtından atınca daha mutlu oluyorsun. Zaten her şeyi tek yapacaksam neden evli kalayım ki”.

Katılımcılardan Zeliha, kadın olarak çalışmanın her şartta zor olduğunu ancak sorumluluk sahibi olmayan bir erkekle de evli kalmanın kendisini daha da zorladığını ifade etmektedir.

“Erkek olunca eve gidince nasıl, yemeğin hazır. Kıyafetleri hazır. Çocukla anne ilgileniyor. E napıyor adamın gezecek hali kalıyor. Burda çalışan erkek arkadaşlar işten sonra kahvehaneye gidiyor. Ama kadın napıyor koştur koştur eve gidiyor. Ama çalışan kadın her yerde zor. 8-5 çalışsa da zor. Eve gidecek yemek çamaşır çocuk. Çalışmak kadın için zor. Ama çalışmalı yani. Kadınlar zorluğun üstesinden gelir”.

Evli kadınların ve boşanmış kadınların söylemlerinden de anlaşılmaktadır ki toplumsal cinsiyet rolleri kadınların hayatını zorlaştırmaktadır. Ev işleri, çocuk bakımının sorumluluğunun kadınlarda olması ve erkeklerin bu alanda yardımcı olmamaları kadınları çifte yüke maruz bırakmaktadır. Bununla birlikte hiç evlenmeyen kadınlarla yapılan görüşmelerde işin yoğunluğundan ve stresinden başka onları yoran bir şeylerin olmadığı dikkat çekmektedir. Evliliğin getirdiği iş yükünün ve sorumluluğunun olmamasının rahatlığı bekar katılımcıların söylemlerinden anlaşılmaktadır. Daha önce başka mesleklerde de çalışan ve son 6 yıldır bu işi yapan Gizem bekar olmanın kendisi için bir avantaj olduğunu sözleriyle açıklamaktadır:

“Burda evli arkadaşlar var, ev işi var, çocukları var, ister istemez sorumluluğu var. Ben bekarım. Evde ev işi yapmıyorum. Ütü derdim yok, yemek derdim yok. Sadece yiyorum, içiyorum, geziyorum. Çalışıyor olmanın benim hiç dezavantajı yok bir sürü avantajı var. Evli olmamak bu meslekte çok avantajlı”.

Alan araştırmasından elde edilen verilerden görülmektedir ki boşanmış ve bekar olan kadınlar evli kadınlardan daha mutlu olarak bu işi yapmaktadır. Burada dikkat çeken husus çocuk sahibi olsa dahi bekar kadınların sorumluluğunun evli kadınlardan daha az olmasıdır. Bu noktada toplumsal cinsiyet rolleri perspektifinden değerlendirme yapmak gerekmektedir. Tüm ev işlerinin ve çocuk bakımının yalnızca kadınların görevi gibi görülmesi onların hayatlarını zorlaştırmakta ve daha çok yorulmalarına sebep olmaktadır. Boşanmış kadınlar da bu işleri tek başına yapmaktadır. Ancak ev işlerine yardımcı olmayan ve kadına daha fazla yük olan eş ortadan kalkmaktadır.

2.5.7. Otobüs Şoförlüğü Mesleğinin Kadın ve Erkek Cinsiyeti Üzerinden Değerlendirilmesi

Alan araştırması esnasında katılımcılara otobüs şoförlüğü mesleğini kadınların mı yoksa erkeklerin mi daha iyi yaptığına dair düşünceleri sorulmuştur. Bu noktada bütün katılımcıların ortak cevabı kadınların mesleği daha iyi yaptığı yönünde olmuştur. Ve amaçlarının asla kendilerini övmek olmadığını bu cevabı yolcuların geri dönüşlerinden hareketle verdikleri tüm katılımcılar tarafından belirtilmiştir. Şoförlük mesleğini 12 yıldır yapan Esra bu soruya şu şekilde yanıt vermektedir:

“Ben yolcuların yaptığı kendilerince anketin yorumu olarak kadınların daha iyi yaptığını düşünüyorum. Ama bu benim fikrim değil. Yolculukların bize söyledikleri. Kadınlar bu iş daha iyi yapıyor. Daha sakinsiniz. Daha güzel araba kullanıyorsunuz dediklerinde de tabi ki ben de mutlu oluyorum”.

Esra'nın söylemlerinden yolcuların kendilerine duyduğu sempatinin ve güveninin onu mesleğe daha çok bağladığını görmek mümkündür. Aynı şekilde yolculardan aldığı geri dönüşü örnek vererek otobüs şoförlüğü mesleğini kadınların daha iyi yaptığını savunan Rukiye şu sözleri kullanmaktadır:

“Özellikle yaşlılar kızım keşke hep siz gelseniz, siz daha iyi davranıyorsunuz. Sizleri görünce mutlu oluyoruz, gururlanıyoruz diyorlar”.

Katılımcılar tarafından ulaşım sektöründe bir kadın olarak çalışmaktan duydukları memnuniyet dile getirilmiştir. Hem bu bilgiden hem de yolcuların söylemlerinden kadınsı atfedilen hoşgörü ve samimiyet gibi özelliklerin erkek egemen mesleklerin doğasını güzelleştirdiği ve yolcu memnuniyetini arttırdığını söylemek mümkündür (Yakın, 2021: 72). Ayrıca kaza ve ceza oranlarına dikkat çekerek bu durumu açıklayan Sema otobüs şoförlüğü mesleğini kadınların daha iyi yaptığını şu şekilde açıklamaktadır.

“Biz onlardan daha iyi yapıyoruz. Biz onlardan daha dikkatliyiz. Daha kurallara hâkimiz. Onlar daha rahat. Kaza takip bölümüne sorun 50 tane kaza varsa bunun belki 10 tanesini kadın şoför yapmıştır. Geri kalanı erkekler. Kadınların ceza oranları daha düşük”.

Eşiyle meslektaş olan ve bu işi 13 yıldır yapan Sevgi de kendisinin bu işi daha iyi yaptığını ve eşinin düşüncesinin de bu yönde olduğunu dile getirmektedir.

Türkiye’de ve Dünya’da gerçekleştirilen çeşitli araştırmalar da katılımcıların söylemlerini desteklemektedir. Erjem (2012: 9)’in Konya’da 300 sürücü ile gerçekleştirdiği çalışmada erkek sürücülerin kazaya karışma oranı %51 iken kadın sürücülerin oranı %25 olarak bulunmuştur. Bu veri üzerinde kadın sürücülerin sayılarının az olmasının etkili olduğu belirtilmektedir. Ancak oransal farklılıkta kadın sürücülerin erkek sürücülerden daha fazla trafik kurallarına uyuyor olmalarının katkısı da göz ardı edilmemektedir. Yurtdışında kadın sürücü olgusuna dair yapılan araştırmalarda da benzer veriler raporlanmıştır. Bose, Segui-Gomez ve Crandall (2011) tarafından yapılan çalışmada Amerika Birleşik Devletleri’nde kadın sürücülerin kaza oranının %35 olduğu görülmektedir. Avrupa ülkelerinde de benzer oranların seyrettiği Krahe (2005)’in çalışmasında görülmektedir. Almanya’da erkeklerin kazaya karışma oranları kadınlardan fazladır. Gerçekleşen kazaların %69’u erkek sürücüler tarafından yapılmaktadır. Aynı zamanda Almanya’da alkollü araç kullanma ve hız sınırının aşılması sebebi ile erkek sürücüler daha fazla trafik cezası almaktadır. Bu sebeple erkeklerin yaptıkları kazalar ölüme ve yaralanmaya daha çok sebebiyet vermektedir.

Daha önceden uluslararası tır şoförlüğü yapan ve şoförlük mesleğinde de 14 yıldır yer alan Hatice ise mesleği kadınların daha iyi yaptığını ifade etmektedir:

“Biz daha sabırlı, daha sakin ve uyumlu olduğumuz için daha iyi yapıyoruz. Erkekler gibi hemen kavga etmeye başlamıyoruz. Ben daha önce de erkeklerin arasında çalıştım orda da böyleydi”.

Ayrıca burada dikkat çeken nokta tüm kadınların erkeklerden daha sabırlı, daha sakin, daha uyumlu ve daha vicdanlı olması nedeniyle otobüs şoförlüğü mesleğini iyi yaptıklarını ifade etmeleridir. Esasında bu noktada da toplumsal cinsiyet rolleri yeniden üretilmektedir. Sayılan özellikler dışıl atfedilen özelliklerdir. Bununla birlikte kadınlara mesleklerini erkek işi olarak görüp görmedikleri sorulduğunda hepsi bu iş açısından kadın erkek olmanın bir farkının olmadığını dile getirmektedir. Ancak bazı durumlarda bir erkek olarak bu işi yapmanın daha kolay olduğuna hemen tüm katılımcılar dikkat çekmektedir. Fakat daha kolay olmasının sebebi fiziksel özelliklerden veya mesleki yeterlilikten kaynaklanmamaktadır. Bu duruma sebep olan şey diğer otobüs, minibüs şoförlerinin kadın şoförlere olan davranışlarıdır. Feride bu işin erkekler için bazen daha kolay olduğu ifade etmektedir:

“Bu meslekte erkeğin kaldırabileceği şeyler daha çok oluyor. Dolmuşçuyla mesela ben inip de kavga edemiyorum. Onlar kavga ediyorlar. Dolmuşçular da bizim öyle kavga edemeyeceğimizi bildiği için daha çok üzerimize geliyor. Aslında bakınca erkeğin erkeğe saygısı daha çok. Bize saygı duymuyorlar”.

Yine aynı şekilde saygı konusuna dikkat çekerek şoförlük mesleğinin kadınlar için bazı zorlukları olduğunu Rukiye şu sözleriyle aktarmaktadır:

“Trafikte bize bazen gerçekten çok sıkıntı yaşıyorlar. Önümüzü kesenler, küfredenler, hakaret edenler. İlk dönemler çok ağlardım. Bir gün ışıklarda durdum dolmuşun yanında. Dedim ki ya arkadaşım biraz saygı bekliyorum senden. Döndü bana abla git işine bak ne saygısı dedi. Ama yine de kadınlar demesin ki biz bu işi yapamayız. İsteyen yapar”.

Bununla birlikte diğer otobüs şoförlerinden kaynaklı yaşadığı sorunları Esra şu şekilde ifade etmektedir:

“Bizimle pata küte konuşuyorlar diğer özel toplu taşımalar. Sizin namusunuz hakkında bile yorum yapıyorlar. Ama bunun dışında mesleğimi seviyorum”.

Katılımcıların ifadelerinden sözlü ve psikolojik şiddet ile birlikte sözlü tacize de uğradıkları açıkça görülmektedir. Kadın sürücülerin kurallara uymaları, ışıklarda durmaları, yavaş ve sakın araç kullanmaları onların erkek sürücüler tarafından sözle ve elle taciz edilmelerine sebep olmaktadır. Aynı zamanda kadın sürücüler korna çalmak, selektör yapmak ve üzerlerine direksiyon kırmak gibi tepkilerle de karşılaşmaktadırlar (Delice, 2012: 70). Trafikte pek çok kadın sürücü olmasına karşın taciz, tahammülsüzlük ve rahatsız edici birçok davranış ile karşılaşılmasının en önemli sebebi ise araba kullanmanın halen erkeksi eylem olarak görülmesidir (Toyotacluptr, 2012). Bununla birlikte her ne kadar araba kullanmak erkeksi bir eylem olarak görülse dahi katılımcıların söylemlerinden, katılımcılar tarafından aktarılan yolcuların yorumlarından ve işverenlerin ifadelerinden anlaşılmaktadır ki kadın otobüs şoförleri meslekleri tüm zorluklarına rağmen layıkıyla yerine getirmektedir.

Tüm bunlarla birlikte katılımcıların ortak düşüncesi yapmak isteyen her kadının otobüs şoförlüğü mesleğini yapabileceği yönündedir. Hatta şoförlük mesleğini erkek işi olarak görüp görmedikleri sorulduğunda mesleklerini “insan işi olarak gördüklerini ve kadını erkeği olmadığını” dile getirmişlerdir. Katılımcılardan yalnızca biri ilerde şoförlük mesleğini yapmak istemediğini dile getirmiştir. Diğerleri mesleğini sevdiğini dile getirmektedir.

SONUÇ

Kadın emeğinin tarihsel gelişiminde önemli olan hususlar toplumsal cinsiyet ve patriyarkal toplum yapısı olmuştur. Bu hususlar kadınların işgücüne ve eğitime katılım oranlarının erkeklere kıyasla düşük seyretmesine sebep olmaktadır. Kadın istihdamı dünyada ve Türkiye’de her zaman erkek istihdamının altında kalmaktadır. Erkek egemen yapılardaki toplumsal cinsiyet rolleri gereği kadın önce anne ve eş olmalıdır. Çalışma yaşamına katılması durumunda anne ve eş olarak yerine getirmesi gereken görevleri aksatmamalıdır. Bu sebeple kadınların cinsiyetlerine uygun meslekler seçmeleri uygun görülmektedir. Genel anlamda ihtiyaç olmadığı takdirde çalışma yaşamından uzak tutulan kadın bir şekilde istihdam sürecine dahil olduğunda ise düşük ücretli, güvencesiz ve vasıfsız işlere mahkûm edilmektedir. Bir kadın çalışıyor olsa dahi öncelikli görevi ev işlerini ve çocuk bakımını sağlamaktır. Ancak erkeğin böyle bir yükümlülüğü bulunmamaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri sonucu ortaya çıkan bu durum kadınların vasıfsız işler kategorisinde yarı zamanlı işleri tercih etmesine sebep olabilmektedir. Vasıflı işler kategorisinde ise öğretmenlik gibi diğer mesleklere kıyasla çalışma şartlarının ve saatlerinin klasik mesai düzenine göre belirlenmediği meslekleri kadınlar için çekici kılmaktadır. Aynı zamanda erkek egemen alanlar kabul edilebilen şoförlük, mühendislik, üst düzey yöneticilik, cerrahlık gibi meslekler kadın için uygun kabul edilmemektedir. Burada belirleyici olan bu mesleklerin vasıf gerektirip gerektirmediği değil çalışılan saatlerin zaman aralığı, işin yoruculuğu ile kadının mesaisini tamamladıktan sonra evdeki işler için vakit ayırıp ayıramamasıdır. Bu noktada topluma ait kalıp yargılar, gelenek görenekler, kültürel değerler etkili olmaktadır. Toplumsal değerler çalışma yaşamında kadın işi ve erkek iş ayrımının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Ulaşım sektörü de mesleki anlamda cinsel ayrışmaya maruz kalmaktadır. Teknik bilgi gerektirmesiyle beraber toplumsal yargılar gereği genel anlamda erkek istihdamının sağlandığı bir sektördür. Pilotluk, otobüs şoförlüğü ve vatmanlık gibi meslekler teknik bilginin yanında fiziksel güç gerektiren meslekler olarak toplumsal hayatta kodlanmıştır (Yakın, 2021: 97). Fakat kadınlar geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine ve kalıp yargılara meydan okuyarak erkek egemen sektör olarak kabul edilen ulaşım sektörüne girmeyi ve sektördeki şoförlük mesleğinin erkek işi değil insan işi olduğunu göstererek başarılı olmuştur.

Adana Büyükşehir Belediyesi'nde istihdam edilen 15 kadın otobüs şoförü ile görüşme sağlanmıştır. Araştırma kapsamında erkek egemen bir alan olarak kabul edilen ulaşım sektöründe çalışan kadınların eğitim durumları, medeni halleri, mesleği seçme nedenleri ve mesleğe giriş süreçleri, şoförlük mesleğini seçmeleri nedeniyle ailelerinden ve çevrelerinden aldıkları tepkiler, çalışma koşulları, çalışma yaşamında evli ve bekâr olmak ile birlikte otobüs şoförlüğü mesleği kadın ve erkek cinsiyeti üzerinden ele alınarak incelenmiştir. Yapılan görüşmeler çerçevesinde katılımcıların eğitim durumunun çeşitlilik gösterdiği tespit edilmiştir. Şoförlük mesleğini yapabilmek adına en önemli kriter E grubu ehliyete sahip olmaktır. Ehliyet alabilmek için ise ilköğretim mezunu yeterlidir¹⁷. Bu nedenle katılımcılar arasında lisans, ön lisans, lise, ortaokul ve ilköğretim mezunu olanlar bulunmaktadır. Katılımcılar medeni durumları açısından değerlendirildiğinde 15 katılımcının 7'sinin boşanmış olduğu görülmektedir. 4 katılımcı ise evlidir. Maddi olarak güçlenen kadınların kötü giden aile ilişkilerini devam ettirmeyerek boşanma eğilimi gösterdikleri yorumunu yapmak mümkündür. Kadın otobüs şoförlerinin mesleğine giriş süreçlerinin çeşitlilik gösterdiği anlaşılmaktadır. Kimi katılımcılar mesleğe girmek için yıllarca uğraşırken kimisi ilandan başvurarak veya işsizlik döneminde karşısına çıkan fırsatı değerlendirmek adına başlamıştır. Araştırmanın konusu açısından elde edilen veriler incelendiğinde ise erkek işi olarak atfedilen bir işi yapıyor olmak, otobüs şoförlüğü mesleğini yapan kadınlar açısından normal karşılanırsa dahi toplum tarafından kabul edilebilir bir durum olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum Goffman'cı (2014) anlamda damgalama süreci ile değerlendirildiğinde özellikle mesleğe yeni başlanılan yıllarda toplum tarafından otobüs şoförü kadınların damgalandığını görmek mümkündür. Ancak zamanla damgalama sürecinin bir sonraki aşaması olan kabullenme sürecine geçildiği ve bu duruma alışıldığı alan araştırması verilerinden izlenmektedir. Hatta otobüs şoförlüğü mesleğini kadınların daha iyi yaptığı hem erkek meslektaşları hem de toplum tarafından kabullenildiği görülmektedir. Kabullenme ve cinsiyetli mesleklerin ortadan kalkma sürecinin pozitif ayrımcılık ilkelerinin uygulanması ile birlikte gerçekleşeceği alan verilerinde görülmektedir. Damgalandıktan sonra işini bırakmayan ve işveren tarafından da işine son verilmeyen otobüs şoförü kadın daha güçlü bir özgüvenle toplumda var olmakta ve mesleğini yerine getirmektedir. Bununla birlikte eğitim ve istihdamda fırsat eşitliği sağlamak öncelikle ailede başlatılacak olan bir süreçtir. Kız ve erkek çocukları eşit davranışlar gördüğü, aile içi rol dağılımlarında benzer

¹⁷ Yer verilen bilgiye Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı çeşitli sürücü kursları ile görüşülerek ulaşılmıştır.

görevleri üstlendiği takdirde toplumsal cinsiyet rollerine maruz kalma durumu ciddi oranda azalacaktır. Bu şekilde yetişen kız ve erkek çocukları yetişkin birer birey olduklarında kamusal ve özel alanda eşit yerlere sahip olduklarını bilerek kendilerini belirli alanların sahibi veya belirli alanların mahkûmu gibi hissetmeyeceklerdir. Ailede başlayan bu süreç toplumun geneline yayıldığında ve hükümetler fırsat eşitliği sağlamaya yönelik politikalar izlediğinde ülkelerde zamanla istihdam oranlarının benzer seyrettiği ve cinsiyetli mesleklerin ortadan kalktığı görülecektir. Böyle bir eşitlik sağlandığında ise ne eril bir meslek olarak atfedilen şoförlük mesleğinde olan kadın ne de dişil bir meslek olduğu düşünülen hemşirelik mesleğini yapan erkek toplumda tuhaf karşılanacaktır. Bununla birlikte otobüs şoförlüğü mesleği ücret, sendikalaşma, çalışma koşulları ve kuralsızlaşma açısından değerlendirildiğinde mesleği yapan bireylerin yeni proleterler olduğunu söylemek mümkündür. Ancak yine de otobüs şoförlüğü mesleğini yaparken mutlu olduklarını ifade etmişlerdir. Bu noktada memnuniyeti belirleyen en önemli husus kadınların maddi güce sahip olmasıdır. Maddi güce ve mesleğe sahip olan kadınların güçlenmekte olduğu görülmektedir. Güçlenen kadınlar özgüven kazanmaktadır. Özgüven kriteri mesleki memnuniyetin önüne geçmekte ve kadınlar çalışmaya devam etmektedir. Araştırma kapsamında elde edilen tüm veriler birlikte değerlendirildiğinde eğitimde ve istihdamda fırsat eşitliğiyle beraber pozitif ayrımcılık ilkeleri uygulandığı sürece kadınların her mesleği yapabileceğini göstermektedir. Adana ilinde yaklaşık 15 yıl önce başlatılan bu süreç bu durumun en güzel örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, İ. H. (2001). Avrupa Kentsel Şartı Işığında Ulaşım ve Hareketlilikte İzmir’de Uygulanan Bütüncül Yaklaşım. *Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi*, 17-23.
- Acar - Savran, G. (2013). *Beden Emek Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin*. Kanat Yayıncılık, İstanbul.
- Açıklan, N. (2007). Enformel Sektör ve Yoksulluk: Kentsel İşgücü Pazarı Üzerine Etkileri, İstanbul ve Gaziantep Örnekleri. *Sosyoekonomi* (2), 43-62.
- Ağaoğulları, M. A. (2004). *Kent Devletinden İmparatorluğa*, İmge Yayınları, Ankara.
- Ağın, C. (2015). *Türkiye’de Şehirlerdeki Toplu Ulaşım Sistemleri Sorunlarının Çözümlemesinde Toplumsal Davranışların Etkilerinin Planlama Süreci Kapsamında İncelenmesi: İzmir-Karşıyaka Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Akbaş, K., & Şen, İ. (2013). Türkiye’de Kadına Yönelik Pozitif Ayrımcılık: Kavram, Uygulama ve Toplumsal Algılar. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 165-189.
- Alova, E. (2013). *Latince Türkçe Sözlü*, Sosyal Yayınları, İstanbul.
- Arendt, H. (1994). *İnsanlık Durumu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Atasü Topçuoğlu, R. (2012). Küreselleşme ve Emegin Esnekleşmesi Sürecinde Kadın Emegi. *Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 3-9.
- Ayan, B. (2015). Türk Sosyal Güvenlik Hukukunda Kadına Yönelik Pozitif Ayrımcılık: Uzun Vadeli Sigorta Bakımından Bir Değerlendirme. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(0).
- Beauvoir, S. D. (1971). *Kadın Genç Kızlık Çağı*, (çev. B. Onaran) Payel Yayınevi, İstanbul.
- Beauvoir, S. D. (2019). *İkinci Cinsiyet: Olgular ve Efsaneler*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Bebel, A. (1996). *Kadın ve Sosyalizm*. (çev. S. N. Kaya) İnter Yayınları, İstanbul.

Benk, S. (2007). *Kentiçi Ulaşım Sonucu Oluşan Negatif Dışsallıklar ve Önleme Yolları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Berktaş, F. (2018). *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul.

Berktaş, F. (2012). *Dünyayı Bugünde Sevmek: Hannah Arendt'in Politika Anlayışı*, Metis Yayınları, İstanbul.

Bhasin, K. (2003). *Toplumsal Cinsiyet*. (çev, K. Ay), Kadav Yayınları, İstanbul.

Biçer Olgun, H. (2017). Jürgen Habermas, Hannah Arendt ve Richard Sennett'in Kamusal Alan Yaklaşımları. *Sosyolojik Düşün*, 2(1), 45-54.

Bourdieu, P. (2015). *Eril Tahakkum*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Bose, Dipan, Segui-Gomez, Maria and Crandall, Jeff R., (2011). Vulnerability of Female Drivers Involved in Motor Vehicle Crashes: An Analysis of US Population at Risk. *American Journal of Public Health*, 101(12), 2368-2373.

Bozok, M. (2009). Feminizmin Erkekler Cephesindeki Yankısı: Erkekler ve Erkeklik Üzerine Eleştirel incelemeler. *Cogito: Feminizm* (58), 269-284.

Braverman, H. (2008). *Emek ve Tekelci Sermaye: Yirminci Yüzyılda Çalışmanın Değersizleşmesi*, Kalkedon Yayınları, İstanbul.

Camkesen, N. (2010). Toplu Taşımada Aktarma Merkezleri ve Sistem Entegrasyonu. *Transist 2010 Ulusal Toplu Ulaşım Sempozyumu ve Sergisi* (62-67), İETT Genel Müdürlüğü, İstanbul.

Castells, M. (2008). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür* (Birinci Cilt: Ağ Toplumunun Yükselişi), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Connell, R. W. (2019). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. (çev. C. Soydemir) Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Çakır, S. (2008). Kapitalizm ve Patriyarkaya Karşı: Sosyalist Feminizm. *Toplum ve Demokrasi*, 4(2), 185-196.

Delice, M. (2012). Kadın Sürücülerin Trafik Kazaları Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(49), 63-87.

Demetriou, D.Z. (2001). "Connell's Concept of Hegemonic Masculinity: A Critique". *Theory and Society*, 30 (1): 337-361.

Demirelli, L. (2018). *Türkiye'de Kentsel Ulaşım Politikasındaki Değişimin Yapısalcı Analizi (1946-1980)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı (1995). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000*, Ankara.

Diana, M. (2010). *Public Transport. A Dictionary of Transport Analysis*. (K. Button, H. Vega, ve P. Nijkamp, Dü) London: Edward Elgar Publishing Limited.

Direk, Z. (2009). Simone De Beavoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği. *Cogito: Feminizm* (58), 11-38.

Dirik, N. (2016). Türkiye'de Kadın İstihdamının Önündeki Engellerin Aşılmasında Girişimciliğin Önemi ve Kamu İstihdam Kurumlarının Rolü. Uzmanlık Tezi. İŞKUR, Ankara

Donovan, J. (2016). *Feminist Teori*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Durmaz, O. S. (2014) *Türkiye'de Öğretmen Olmak Emek Süreci ve Yeniden Proleterleşme*, NotaBene Yayınları, Ankara.

Ecevit, Y. (2011). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç. *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi* (2-29), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Engels, F. (2003). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Eriş Yayınları.

Eken, H. (2006). Toplumsal Cinsiyet Olgusu Temelinde Mesleğe İlişkin Rol ile Aile İçi Rol Etkileşimi: Türk Silahlı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (15), 247-279.

Erjem, Yaşar, (2012). Trafik Sisteminin işleyişi ve Trafik Kazaları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma. <http://www.gapmyo.edu.tr/dergi3/6%20trafik.pdf>, (Erişim Tarihi: 27.10.2021).

Eyüpoğlu, A.& Özer, Ş. & Tanrıöver, H. (1988) “Kentli Kadınların Çalışma Koşulları ve Çalışma Yaşamını Terk Nedenleri”, Hazırlayan: O. Çitçi, 20.Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek, TODAİE Yayını, 207- 217

Fromm, E. (2015). *Sevme Sanatı*, (çev, Ö. S. Karadana) Atlantis Yayınevi, İzmir.

Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*, Heretik Yayıncılık, Ankara.

Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*, Kırmızı Yayınları, İstanbul.

Habermas, J. (2003). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Habermas, J. (2004). “Kamusal Alan”, Hazırlayan: M. Özbek, *Kamusal Alan*, Hil Yayın, İstanbul. 95-102.

Hall, D. T. (1972). A Model of Coping with Role Conflict: The Role Behavior of College Educated Women. *Administrative Science Quarterly*(17), 471-486.

Hartmann, H. (2016). “Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği”, Hazırlayan: G. Acar Savran ve N. T. Demiryontan, *Kadının Görünmeyen Emeği*, Yordam Kitap, İstanbul. 157-206

Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin Durumu*, Metis Yayınları, İstanbul.

Harvey, D. (2012). *Sermaye Muamması - Kapitalizmin Krizleri*, Sel Yayıncılık, İstanbul.

Haviland, W., Prins, H., Walrath, D. ve McBride, B. (2008). *Kültürel Antropoloji*. (çev. İ. D. Sarioğlu), Kaknüs Yayınları, İstanbul.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Trolleyb%C3%BCs>.(2021,06.25).

Heywood, A. (2013). *Siyaset*, Adres Yayınları, Ankara.

Heywood, A. (2013). *Siyasi İdeolojiler*, Adres Yayınları, Ankara.

Hooks, B. (2016). *Feminizm Herkes İçindir: Tutkulu Politika*, bgst Yayınları, İstanbul.

İlhan, Mustafa, N.; Kurtcebe, Özlem, N.; Durukan, Elif; Koşar, Levent (2006). Temizlik İşçilerinin Sosyodemografik Özellikleri ve Çalışma Koşulları ile Kazası ve Meslek Hastalığı Sıklığı. *Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 20(6), 433- 439.

Kalfa, A., AYTEKİN, B., & DİNÇ, Z. (2009). “Kent İçi Ulaşımın Cinsiyeti: Ankara Örneği”, Hazırlayan: A. Alkan, *Cins Cins Mekân*, Varlık Yayınları, İstanbul. 217-242

Kalfa, Aşlıcan (2009). *Çalışma Yaşamında Beden Denetimi Bağlamında Estetik Emek: Kozmetik Reyonlarında Çalışan Kadınlar*, 11. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kültür Kongre Merkezi, 9-11 Aralık 2009, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara.

Kalfa - Topateş, A. (2017). “Latin Amerika Ülkelerinde Enformel Sektör, Sosyal Güvenlik ve Örgütlenme”, Hazırlayan: H. Topateş, ve A. Kalfa - Topateş, *Sosyal Politika: Sosyolojik Açılımlar*, Kafka Kitap Kafe Yayınları, Denizli. 81-111

Kaya, S. (2008). Türkiye’de Ulaştırma Sektörünün Genel Görünümü ve Sorunları. *AR&GE Bülteni*, 31-38.

Kerov, V. (2011). “Köleci Toplum”, Hazırlayan: Mitropolski, Y. Zubritski ve V. Kerov, *İlkel Toplum, Köleci Toplum, Feodal Toplum* (çev. S. Belli), Sol Yayınları, Ankara.

Kocacık, F.ve GÖKKAYA, V.B., (2005). “Türkiye’de Çalışan Kadınlar ve Sorunları”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 6(1): 195-219.

Koçak, N. (1997). Bir Ulaşım Ütopyası. *Ulaşım-Trafik Kongresi*. Makine Mühendisleri Odası Bildiriler Kitabı, Ankara.

Kolesnitski, N. (1985). İlkel Sınıflı Toplumların Kimi Tipik ve Özgül Özellikleri Üzerine. *İlkel Sınıflı Toplumlar, Asyagil Üretim Tarzı ve Doğu Despotizmi*, Birey Toplum Yayınları, Ankara.

Komane, F.K. (2013). The Impact Of Working As a Bus Driver on Women’s Health, Workplace Relationships and Family Functioning: The Experiences of Black Female Bus Drivers in Tshwane, South Africa. Yüksek Lisans Tezi. Pretoria Üniversitesi, Pretoria.

Koyuncu, B. (2015). *Bir Atipik İstihdam Biçimi Olarak Şehirlerarası Çalışan Otobüs Şoförlerinin Çalışma İlişkileri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Krahe, Barbara, (2005). Predictors of Women's Aggressive Driving Behavior. *Aggressive Behavior*, 31, 537–546.

Lafargue, P. (2010). “Kadın Sorunu”, Hazırlayan: K. Marx, F. Engels ve V. Lenin, *Kadın ve Marksizm*, Sorun Yayınları, İstanbul. 115-121

Lim, L. (1990). *Woman's Work in the Export Factories: The Politics of a Cause*. New York Press University Press.

MacKinnon, C. A. (2003). *Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru*, Metis Yayınları, İstanbul.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Marx, K. (2012). *Kapital II. Cilt: Sermayenin Dolaşım Süreci*, Yordam Kitap, İstanbul.

Marx, K. (2011). *Kapital I. Cilt: Sermayenin Üretim Süreci*, (çev. M. Selik ve N. Satlıgan), Yordam Kitap, İstanbul.

Marx, K. ve Engels, F. (2018). *Komünist Manifesto*, (çev. N. Satlıgan) İstanbul, Yordam Kitap.

Meulenbelt, A. (1987). *Feminizm ve Sosyalizm*, Yazın Yayıncılık, İstanbul.

Michel, A. (1993). *Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Mies, M. (2012). *Dünya Ölçeğinde Ataerki ve Birikim: Uluslararası İş Bölümünde Kadınlar*, Dipnot Yayınları, Ankara,

Millett, K. (1987). *Cinsel Politika*, Payel Yayınevi, İstanbul.

Mitropolski. (2011). “İlkel Topluluk”, Hazırlayan: Mitropolski, V. Kerov ve Y. Zubritski, *İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum: Kapitalist - Öncesi Biçimler*, Sol Yayınları, Ankara. 11-62

Munck, o. (2003). *Emeğin Yeni Dünyası: Küresel Mücadele, Küresel Dayanışma*, Kitap Yayınevi, İstanbul.

- Nikitin, P. (2006). *Ekonomi Politik*. Eriş Yayınları.
- Oppenheimer, F. (1984). *Devlet*. (çev. A. Şenel ve Y. Sabuncu), Kaynak Yayınları, Ankara.
- Öçal, M. ve Korkmaz, A. (2019). Otobüs Şoförlerinin Çalışma Koşulları Üzerine Bir Araştırma, *Çalışma ve Toplum* (3), 1823-1852.
- Önder, N. (2013). “Türkiye’de Kadın İş Gücünün Görünümü”, ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi, 1(1), 35-61.
- Öngen, T. (2014). *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi Günümüzde İşçi Sınıfı*, Yordam Kitap, İstanbul.
- Özdemir, S. (2007). *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul.
- Özer, M. ve Biçerli, K. (2004). Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi, *Sosyal Bilimler Dergisi 2003-2004*, 3(1), 55-86.
- Öztürk, Ş. (2009). Feminizm, *Cogito: Feminizm* (58), 5-9.
- Parlak, Z. ve Özdemir, S. (2011). Esneklik Kavramı ve Emek Piyasalarında Esneklik. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* (60), 1-60.
- Ritzer, G. (2011). *Toplumun McDonalddlaştırılması*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Ritzer, G. (2012). *Modern Sosyoloji Kuramları*, De Ki Yayınları, Ankara.
- Sevim, A. (2005). *Feminizm*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Standing, G. (1989). Global Feminization Through Flexible Labor, *World Development* (7), 1077-1095.
- Şaylan, G. (1995). *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Şen, S. (2008). *Yalın Üretim (Japon Modeli)*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Şenel, A. (1982). *İlkel Topluluktan Uygur Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara.

Tan, M. (1979). *Kadın: Ekonomik Yaşamı ve Eğitimi*, Türkiye İş Bankası, Ankara.

Taşkıran, G. (2011). Sınıf Örgütlenmesinde Yeni Deneyimler. *Çalışma ve Toplum* (4), 135-162.

Tayanç, F. ve Tayanç, T. (1981). *Dünya'da ve Türkiye'de Tarih Boyunca Kadın*, Tan Yayınları, Ankara.

Tok, H. (2019). İkel Dönemden Kapitalist Düzene: Eşitlik. *Ekmek ve Gül* (105), 18-19.

Topateş, H. (2017). "Küreselleşme ve Emegın Feminizasyonu", Hazırlayan: H. Topateş ve A. Kalfa- Topateş, *Sosyal Politika: Sosyolojik Açılımlar*, Kafka Kitap Kafe Yayınları, Denizli. 243-273

Topateş, H. (2018). *Çalışma Sosyolojisinde Dönüşümler: Sanayi Toplumu ve Sanayi Sonrası Toplum*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Toyotaclubtr, (2012). Trafik Kazaları. <http://www.toyotaclubtr.com/index.php?topic=33553.0> (Erişim Tarihi: 27.10.2021).

Türkiye Ulaştırma ve Lojistik Sektör Raporu (2012), TOBB Yayınları, Ankara.

TÜİK. (2021, 22 06). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Sanayi-ve-Hizmet-Istatistikleri-2018-30911>

Türkmen, M. ve Çubuk, K. (2003). Ankara'da Raylı Ulaşım. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 18(1), 125-144.

Ulutaş, B., Sapaz, D. ve Dumanlı, D. (2015). Ulaşım Sektöründe Kadın Emegi: Ankara'da Çalışan Kadın Sürücü ve Makinistler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 48(2), 141-164.

Yakın, E. (2021). *Erkek Egemen Mesleklerde Kadın: Antalya'da Ulaşım (Taksi, Otobüs, Tramvay) Sektöründe Kadın Şoförler Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Yaman Öztürk, M. (2010). Kapitalist Gelişme ve Kriz Sürecinde Kadın Emegi: Asya Deneyiminden Çıkarılacak Dersler. *Çalışma ve Toplum* (1), 105-132.

Vatandaş, C. (2007). Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı. *Sosyoloji Konferansları*, 0(35), 29-56.

Walby, S. (2016). *Patriyarka Kuramı*, Dipnot Yayınları, İstanbul.

Weber, M. (2014). *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, Cem Yayınevi, İstanbul.

Zubritski, Y. (2011). “Köleci Toplum”, Hazırlayan: Mitropolski, Y. Zubritski. ve V. Kerov, *İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum: Kapitalist - Öncesi Biçimler*, Sol Yayınları, Ankara.

EK: GÖRÜŞME SORULARI

SOSYO-DEMOGRAFİK SORULAR

- 1.Yaş
- 2.Eğitim durumu
- 3.Medeni durum
- 4.Evli ise çocuk sayısı?
- 5.Çocukların yaşları ve eğitim durumları?
- 6.Evli ise eşinin eğitim durumu?
- 7.Eşiniz ne iş yapıyor?
- 8.Evli ise eşinin maaşı ne kadar?

AİLE VE ÇALIŞMA YAŞAMINA AİT SORULAR

- 9.Bu işe evliyken mi başladı bekârken mi?
- 10.Evli değil ise karşı cinsin ona yaklaşımı nasıl?
- 11.(Evli ise) Eşinizin mesleğinize bakış açısı nedir?
- 12.Çocuklarının mesleğinize bakış açısı nasıl?
- 13.Mesleğinin evliliğine olumlu veya olumsuz etkileri neler?
- 14.Şoförlük mesleğini yapıyor olmanın ev\ aile içi yaşam pratiklerine rol dağılımlarına etkileri neler
- 15.Eşinizle ev içi görev dağılımını nasıl yapıyorsunuz (çocuk bakımı, temizlik vs)
- 16.Aile/ev içi karar alımlarında nasıl bir etkiye sahipsiniz?

ÇALIŞMA YAŞAMINA AİT SORULAR

- 17.Daha önce başka bir işte çalıştınız mı?
- 18.Şoförlük mesleğini kaç yıldır yapıyorsunuz?
- 19.Mesleğe başlama süreciniz nasıl oldu?

20.Şoförlük mesleğini seçme nedenleriniz neler?

21.Mesleğinizi yaparken hangi alanlarda zorlandınız?

22.Şoförlük mesleğini başka kadınlara önerir misiniz?

23.Kadın olmanın ve dişil olarak atfedilen (sabır, dayanışma, vicdan, merhamet gibi) özelliklerin mesleğe olumlu ve olumsuz etkileri var mı? Veya şoförlük mesleğini yaparken bahsedilen özelliklerinizi (var ise) kaybettiniz mi?

24.Mesleğinizi erkek işi olarak görüyor musunuz?

25.Sizce otobüs şoförlüğü mesleğini kadınlar mı daha iyi yapıyor erkekler mi?

26.Erkek meslektaşlarınız tarafından nasıl muamele görüyorsunuz?

27.Sizin kullandığınız otobüse binen yolcuların verdikleri tepkiler nasıl oluyor? Bu tepkilerde yolcuların cinsiyetine göre farklılaşma var mı?

28.Şoförlük mesleğini yapıyor olmanın avantajları ve dezavantajları neler?

29.Şoförlük mesleğini yapıyor olmanın getirdiği psikolojik veya fiziksel rahatsızlıklar var mı varsa neler?

30.Mesleki anlamda haklarınızı nasıl savunuyorsunuz mesleğinizde sendikalaşma var mı?

31.Çalışma saatleriniz nasıl, haftanın kaç günü çalışıyorsunuz haftasonu hafta içi düzeni nasıl?

32.Çalışma şartlarınızı nasıl değerlendirirsiniz?

33.İşinizden memnun musunuz başka bir iş yapmak ister miydiniz?

34.Gelecekte de bu işi yapmak istiyor musunuz?

ÜCRET İLE İLGİLİ SORULAR

35.Maaşınız ne kadar?

36.Kazandığınız parayı nasıl harcıyorsunuz, paranızın kontrolü kimde?

37.Erkek meslektaşlarınızla aranızda ücret farkı var mı?